BENCZIK GYULA

Gáyer Gyula (1883–1932) falurajza 1931-ből

A „GÖDÖRHÁZA” HELYE AZ ÉLETMŰBEN

Az írásmű egyedisége

90 év után sem késő recenziót írni egy értékes munkáról, különösen, ha ezt eddig még senki nem tette meg. Gáyer Gyula 273 tételt tartalmazó életrajzi bibliográfiájában mindössze egyetlen, a 180. jelzi a Gödörháza-tanulmányt.[1] A 44 oldalas dolgozat a szegedi egyetem földrajz- és történettudományi folyóiratában jelent meg, a szerző halála után 4 évvel.[2] A gyász idején az emlékbeszédek, visszaemlékezések[3] vagy nem tudtak róla, vagy ha említették is, a szerző sokoldalúsága egy újabb bizonyítékának tekintették, afféle ráadásnak az impozáns botanikai opus és a muzeológus szervezőmunka mellett. Tény, aligha lehetne cáfolni járulékos szerepét az életmű egészén belül. Elöljáróban mégis el kell mondani, hogy a „Gödörháza” teljesen egyedülálló, megismételhetetlen, még utólag, a jelenből visszatekintve sem könnyen besorolható alkotás, amelynek elemzése sok tanulsággal járhat. Másrészt, és ez igen fontos, létrejötte nem vonatkoztatható el Gáyer bírói pályafutásától. (Ez utóbbi nem mondható el más műveiről.)

A kortársak, de később mások is az emberföldrajzi tanulmányok között tartották számon, joggal, hiszen ez a szegedi publikálásból következett. Gáyer ugyanis

Gáyer Gyula
(MNL VaML Fényképgyűjtemény X/b/7.)

1 Gáyer Gyula. Összeáll. Vértesi Péterné. Szombathely, 1983. 81. p. (Vasi életrajzi bibliográfiák; 8.) A 180. tétel (51. p.) alatt található utalás a tanulmányról készült recenzióról is. *Boros Ádám:* Gáyer Gyula: Gödörháza. ... = Botanikai Közlemények (továbbiakban: BK), 1937. 5–6. füz. 235. p.

2 *Gáyer Gyula:* Gödörháza. Egy elhagyott falu életrajza. = A Magyar Királyi Ferencz József-Tudományegyetem Tudományos Közleményei a földrajz és történettudományok köréből, 1936. 2. köt. 2. füz. (továbbiakban: Gáyer, 1936.) 128–162. p. Online elérhető: http://acta.bibl.u-szeged.hu/5885/1/geohist_002_128-162.pdf (Megtekintve: 2011. november 11.)

3 *Rapaics Raymund:* Gayer Gyula emlékezete. = Kertészeti Szemle, 1932. 7. sz. 165–167. p.; *Benda László:* Dr. Gáyer Gyula, Vasvármegye természetkutatója. = Vasi Szemle (továbbiakban: VSZ), 1933. 1. sz. 12–17. p.; *Uő:* Dr. Gáyer Gyula életrajza. = VSZ, 1933. 1. sz. 17–25. p.; *Lengyel Géza:* Gáyer Gyula emlékezete, 1883–1932. = BK, 1934. 3–4. füz. 66–91. p., 98–108. p.; *Tóth János:* Gáyer Gyula lelki arcképe. = VSZ, 1934. 2. sz. 89–92. p.; *Győrffy István:* Dr. Gáyer Gyula. = Acta Biologica, 1934. 77–86. p.

eredetileg a Kogutowicz[4] szerkesztette, Szegeden megjelenő, színvonalas „Föld és Ember" című emberföldrajzi folyóirat számára készítette dolgozatát. A periodika 1932-ben, Gáyer halála évében már nem jelent meg, így Kogutowicz később, 1936-ban az egyetem földrajzi és történettudományi közleményeiben adta közre. Az itt megjelenő tanulmányok sorából kilógott Gáyeré, már csak azért is, mert általában nagyobb településeket, sőt tájakat dolgoztak fel.[5]

A szerző és a szerkesztő korábbi kapcsolata is nyilvánvaló, Kogutowicznak 1 évvel korábban megjelent, ma is népszerű kézikönyve, a „Dunántúl és Kisalföld írásban és képekben" túlnyomórészt Gáyer szakmunkáit idézi[6] növényföldrajzi fejezetében.

Hol kereshető „Gödörháza" helye a szegedi egyetemhez köthető, személy szerint Kogutowicz nevével fémjelzett emberföldrajzi tanulmányok sorában?

A szegedi geográfus szerint két felfogás állt egymással szemben az akkori földrajztudományban. Az egyik elavultnak tekinthető, nem tudott szabadulni a geológiától, a fizikai földrajztól, a másik ennél modernebb, ez lenne az emberföldrajz, a földfelszínre és az emberi élettérre összpontosít, és eszménye az oknyomozó tudományos leírás. Az utóbbi nem a „hol" tudománya, helyette azt kérdi, az életteret mi tölti ki. Egy a helyszínen működő jelenségnek *„annál nagyobb a földrajzi jelentősége, minél nagyobb mértékben meghatározó végoka más jelenségeknek"* a kölcsönhatások rendszerében. A korábbi határtalan geológiai, meteorológiai stb. szemlélethez képest kisebb téregységekhez kell fordulni, mert a térben való „elgondolás" nem könnyű. Az emberföldrajzban az emberi hatás a természetre fontosabb, mint annak fordítottja.[7]

A legtöbb emberföldrajzi szakmunka Szegedhez köthető, a „Föld és Ember" folyóirathoz 12, majd az „Értekezések a Szegedi Egyetem Földrajzi Intézetéből" periodikához pedig 30.[8]

Érdekes szemlézni a megjelent tanulmányokat. A Föld és Emberben például az alábbi településekről jelent meg dolgozat: Szeged, Sopron, Gödöllő, Hajdúböszörmény, Kőszeg, Sopronbánfalva.[9] Az utóbbit nem számítva mind messze az átlagos településnagyság feletti városokról van szó.

4 Kogutowicz Károly (1886–1948) 1923-tól a szegedi egyetemen az általános és összehasonlító földrajz nyilvános rendes egyetemi tanára.

5 Föld és Ember (továbbiakban: FE), a Magyar Néprajzi Társaság emberföldrajzi szakosztályának negyedéves folyóirata 1921 és 1929 között látott napvilágot, 1925-től Szegeden, Kogutowicz Károly szerkesztette. Itt jelentek meg Szabó István, Győrffy István és Bátky Zsigmond, továbbá természetesen Kogutowicz településtörténeti tanulmányai. Vas vármegyei tárgyú *Horváth Imre*: Kőszeg fejlődéstörténetének vázlata. = FE, 1929. 6. (továbbiakban: Horváth, 1929.) 253–290. p.; A Magyar Királyi Ferencz József-Tudományegyetem Tudományos Közleményei a földrajz és történettudományok köréből 1932 és 1943 között jelent meg, szintén Kogutowicz szerkesztette.

6 Gáyer növényföldrajzi munkáira hivatkozik *Kogutowicz Károly*: Dunántúl és Kisalföld írásban és képben. 2. köt. Szeged, 1930. 78. p. A Növénytakaró című fejezet kilenc hivatkozásából négy Gáyer munkája.

7 *Kogutowicz Károly:* Szeged emberföldrajzi problémái. = FE, 1927. 1–2. sz. 2–4., 6–7. p.

8 *Fodor Ferenc:* A magyar földrajztudomány története. S. a. r. Dövényi Zoltán. Bp., 2006. (továbbiakban: Fodor, 2006.) 338. p.

9 A Föld és Emberben megjelentek *Winkler Elemér:* Sopronbánfalva emberfölrajzi leírása. = FE, 1924. 2. sz. 75–90. p.; *Uő:* Sopron emberföldrajzi leírása. = FE, 1925. 1–2. sz. 1–17. p.; *Banner János:* Szeged települése. = FE, 1925. 1–2. sz. 18–54. p.; *Győrffy István:* Hajdúböszörmény települése. = FE, 1926. 4. sz. 177–210. p.; *Kogutovicz Károly:* Szeged emberföldrajzi problémái. = FE, 1927. 1–2. sz. 1–20. p.; *Ürmössyné Nagy Júlia:* Gödöllő emberföldrajzi leírása. = FE, 1927. 1–2. sz. 56–92. p.; Kőszeg: Horváth, 1929. 253–290. p.

Jókora történelmi ismeretanyaggal megterhelve, kevés jelenkutatással, ha egyáltalán valamivel.

A tudományüzem sorozatban készülő szakdolgozatainak, doktori értekezéseinek megítélése a tudománytörténészként és kortársként kompetensnek tekinthető Fodor Ferenc[10] részéről elég kedvezőtlen. Ez a vélemény azon alapult, hogy *„hosszú sora jelent meg a többnyire sztereotíppé vált és megmerevedett értekezéseknek, amelyek hol emberföldrajzi, hol településföldrajzi címen jelentek meg"*.[11] Ha a Kogutowicz-emlékkönyv[12] 1939. évi egyenetlen színvonalú írásaira tekintünk, akkor a véleményt nagyjából el kell fogadnunk.

Kicsit szűkítve a látószöget Vas megyére, a korszak ember- és településföldrajzi termése egyébként is meglehetősen sovány. Városok, mint Szombathely (Kerekes Zoltán),[13] Kőszeg (Horváth Imre)[14] mellett Wallner Ernő az elszakított Felsőőr vidékéről[15] és Szakonyi Klára Jákról írt dolgozata említhető.[16]

Gáyer dolgozata nem tartozik közéjük. Először is nem doktori értekezés, nem szakdolgozat. Nem is terjengős várostörténetbe oltott csekély geográfiai képzelőerővel bíró közlemény.

A „Gödörháza" egyetlen apró határmenti település minden oldalról történő *„sűrű leírása"*,[17] amely nem nélkülözheti a korszak szociális gondjainak, politikai–közigazgatási abszurditásainak és nemkülönben a paraszti élet mély válságának a tárgyalását. Az eltérések jól kitapinthatók, ha összehasonlítjuk „Gödörházát" az ugyanakkor–ugyanott megjelent, Benczúr Béla által jegyzett, Békésszentandrás természeti, települési és társadalmi viszonyait feltáró munkájával. Az utóbbiban időrendet követő terjedelmes történelmi fejezetek után kevés szó marad a jelenre, azok is nemegyszer közhelyek, evidenciák a „kulturális és társadalmi viszonyok" címszó alatt. Szintúgy lakonikus javaslatok a jövőre: szőnyegszövés, öntözés, műút, uszoda, sporttelep, lőtér, tűzoltólaktanya, artézi kút.[18]

1930–1931: a terepmunka ideje

Az eltérések arra vezethetőek vissza, hogy a megírás körülményei semmiben sem hasonlítottak a fentiekben jellemzett sorozattermékekére. A szerző ekkorra ért természettudományos pályájának csúcsára, 1925-ben a szegedi egyetem a növényföldrajz magántanárának nevezte ki, majd 1930-ban ezt a növényrendszertan egész területére kiterjesztette. Félezer kilométert utazott Szegedre Szombathelyről ottani

10 Fodor Ferenc (1887–1962) geográfus, egyetemi tanár.

11 Fodor, 2006. 333. p.

12 Kogutowicz Károly emlékkönyv. Szerk. Wagner Richárd. Szeged, 1939. 542 p.

13 *Kerekes Zoltán:* Szombathely települése. = Földrajzi Közlemények (továbbiakban: FK), 1923. 1. sz. 1–22. p.

14 Horváth, 1926. 253–290. p.

15 *Wallner Ernő:* A felsőőrvidéki magyarság megtelepülése. = FK, 1926. 1. sz. 1–36. p. Érdekes, hogy Wallner bő terjedelemben foglalkozott a négy magyar falu telekrendszerével, ami egy tagosító bírónak is dicséretére vált volna. Az ő kutatásában ennek relevanciája jóval nagyobb volt, a népszigetjelleg miatt, mint Gáyerében. A területi elszakítás egyébként Wallner kutatásának befejezését egy időre megakasztotta, csak 1926-ban jelent meg.

16 *Szakonyi Klára:* Ják településföldrajza. Pécs, 1938. 35 p., 3 t. (Geographia Pannonica; 30.) (Specimina diss. facult. philos. Reg. hung, univers. Elisabethinae Quinqueecclesiensis; 139.)

17 *Geertz, Clifford:* A sűrű leírás. In: *Uő:* Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások. Vál., utószó Niedermüller Péter; ford. Andor Eszter et al. Bp., 1994. 170–199. p. (Századvég Könyvtár)

18 *Benczúr Béla:* Békésszentandrás természeti, települési és társadalmi viszonyai. = A Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem közleményei a földrajz és történettudomány köréből, 1936. 2. köt. 2. füz. 163–219. p.

előadásaira. Mindeközben a Vasvármegyei Múzeum Természetrajzi Osztályát vezette.[19] E két tevékenysége még talán a választott tudományszak iránt érzett átlagfeletti szenvedéllyel magyarázható lenne. Ugyanakkor megélhetése alapját jelentő élethivatása a szombathelyi törvényszékhez kötötte. Az „elsőfolyamodású" bíró 1929 őszén szokatlan megbízást kapott, kinevezték egy isten háta mögötti apró faluba, Gödörházára, hogy levezényelje az évtizedek óta elhalasztott, megoldatlan tagosítást.[20]

Kinevezését bizonnyal elősegíthette az a tény is, hogy szenvedélyes botanikusként minden szabadidejét a természetben töltötte. A tagosítás pedig szintén zömében szabad ég alatt folyó munkálatokat jelentett. A döntő szempontokat mégis a levezető, ún. „eljáró" bíró személyével szembeni elvárások jelentették. A korábbi időszakok tapasztalatait összegezve 1935. évi rendeletében az igazságügyi miniszter a törvényszéki elnökök figyelmét arra hívta fel, hogy „*... (tekintettel) a birtokrendezéseknek a nagy szociális és nemzetgazdasági fontosságára, a birtokrendezési ügyekben eljáró bíró kirendelésénél a legnagyobb figyelemmel szíveskedjék eljárni. Különös súlyt kívánok arra helyezni, hogy csak teljesen rendezett vagyoni viszonyok között* [élő] *olyan kiválóbb bírák rendeltessenek ki, akik a birtokrendezési szabályokat teljesen ismerik, helyes gyakorlati érzékkel bírnak, őket a néppel való tárgyalásra s főleg a jogban rendszerint járatlan birtokosok érdekeinek kellő megértésére alkalmassá teszik.*"[21] Aligha találtak volna alkalmasabb embert erre a hálátlan feladatra a szombathelyi törvényszéken.

A tagosítás

A szétszórt birtokrészek gazdasági problémái – egyébként nemcsak a magyar mezőgazdaságban – jó ideje ismertek voltak, a világválság kezdete óta erősödött az a vélemény, hogy fel kell gyorsítani a tagosítási munkálatokat. A birtokrendezés által lehetővé tett racionálisabb gazdálkodás megmutatkozott a javuló terméseredményekben, de számtalan más kedvező következménye is volt, ezek egyike a pazarló paraszti időfelhasználás hatékonyabbá tétele. Mégis, számos körülmény dolgozott ellene, főképp a lakosság ellenállása, értetlensége volt megfigyelhető, de a kellő tájékoztatás is hiányzott.[22] Nem meglepő, hogy Vas vármegye 276 településén mindössze két másik helyszínen végezték el a tagosítást 1939-re, Kámban 1490 kh-on,[23] illetve Kemesmálon (ma: Kemenestaródfa) 85 (!) kh-on, de a Dunántúlon is mindössze 36-ot.[24]

19 *Balogh Lajos:* Gáyer Gyula (1883–1932) In: Szombathelyi tudós tanárok. 2. köt. Szerk. Köbölkuti Katalin. Szombathely, 2002. (továbbiakban: Balogh, 2002.) 66. p.

20 Magyar Nemzeti Levéltár (továbbiakban: MNL) Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: VaML) Vasvármegye Törvényszékének iratai. Úrbéri Törvényszék, Gödörháza (továbbiakban: Törvényszék) 28–31. doboz. Gáyer kinevezése az iratok szerint az igazságügyi minisztérium 10.692/1929. III. sz., vagy a 31.323/1929. III. sz. rendeletére történt (31. doboz.), ez a Rendeletek Tárában és a Vasvármegye Hivatalos Közlönyében nem található.

21 *Riegler Péter:* Birtokrendezések Magyarországon – múlt, jelen, jövő. 1. rész. = Geodézia és kartográfia, 2006. 2. sz. 17. p. Természetesen ez 1931-ben is érvényes volt.

22 *Nádasdi József*: Adalékok a magyar parasztbirtok tagosításának történetéhez 1920-1944 között. = Agrártörténeti Szemle, 1993. 1–4. sz. (továbbiakban: Nádasdi, 1993.) 305–306., 314., 324.; *Takács László*: A magyar tagosítások az utolsó negyedszázadban. = Geodéziai Közlöny (továbbiakban: GK), 1934. 11–12. sz. (továbbiakban: Takács, 1934.) 109–110. p.

23 Katasztrális hold. Területmérték. 1 kh = 1600 négyszögöl = 5755 m^2.

24 Takács, 1934. 185–186. p.

A tagosításra váró Gödörháza térképének részlete, 1914 (MNL VaML Térképgyűjtemény U 176.)

A sokak által forgatott 1931. évi Vas vármegyei címtár azt írta Gödörházáról, hogy egy korábbi, már 32 éve folyó tagosítási per következményeként a falu eladósodott.[25] Ezt okunk van kétségbe vonni. A szakirodalom ehhez hasonló esetről sehol nem számolt be, hiszen a tagosítást maguk az érdekeltek kezdeményezték, aligha akarták saját tönkremenetelüket előidézni. Közelebb állhat a valósághoz az, hogy a címtár összeállítása idején az adósságprobléma mögött az 1929–1930 évek gazdasági válsága állhatott, úgy Gödörházán, ahogy másutt is.[26] Ellentmond a címtár eladósodásról tett állításának az is, hogy az ország más területein szerzett tapasztalatokból levont következtetések éppen a tagosítások jövedelmezőségét mutatták: Magyarországon 1928 után 1 hold föld árának csupán 5–6%-át tette ki a tagosítás költsége, mindeközben a tagosított föld ára 20–30%-kal emelkedett, ezen felül a költségeket az államkincstár megelőlegezte, és 8 év alatt egyenlő részletekben lehetett törleszteni.[27]

Gödörháza zűrös földbirtokviszonyai a régmúltból eredtek. A középkorban a felsőlendvai uradalom keleti, magyar nyelvű szűkebb sávjához tartozott két szomszédjával, Velemérrel és Szombatfával együtt. A 17. század végén két társát a Csákány központú őrségi Batthyány-uradalomhoz csatolták. Gödörháza távoli zárványként maradt a 18. századtól már a Nádasdyak kezén lévő döntően szláv anyanyelvű felsőlendvai dominiumban.[28] Nyelvi elszigeteltsége erősödött avval, hogy a felekezeti határok ez idő tájt egyre inkább nyelvi határokat is jelöltek: a reformátusok – köztük Gödörháza – a magyarok, az evangélikusok a szlávok lakta térséget rajzolták ki. A „történeti" Őrség 18 falujához eredetileg nem tartozó, végül az uradalmi adminisztráció által beolvasztott másik két Velemér-völgyi falu 1767-ben már részesült az őrségieknek a Mária Terézia-féle úrbérrendezés során kivívott és irigyelt eredményeiből, a telki terület háromszoros szorzójából, a beltelekhez tartozó felosztott ún. sessionális erdőkből.[29] A másik uradalomban idegen testet képező Gödörháza viszont nem. Lakóinak találékonyságát dicséri, hogy a szomszédos lakatlan Métnek pusztát a jobbágyok egyszerűen a maguk kezelésébe vették 1750 körül.[30] Mind az Őrség, mind a három Velemér-völgyi falu birtokviszonyait összekuszálták, miként az előzőekből kitűnik, a jobbágyparaszti érdekérvényesítés torzói. Az 1853. évi úrbéri pátens után az úrbéri törvényszék, illetve a kataszteri felmérés nehezen tudta mindezt kezelni. Gödörháza birtokrendezése sajátosan alakult: a földesúr helyébe lépő belga bank a maradványföldeket csekély törlesztendő összegért átengedte a gödörháziaknak, tehát az úrbéri egyezség egy nyertes játszma volt a falu részéről.[31] A század utolsó éveiben kezdődött az a bizonyos 32 évig húzódó első tagosítási per, amelyre

25 Vas vármegye és Szombathely megyei város általános ismertetője és címtára az 1931–32. évre. Főszerk. F. Szabó Géza, szerk. Gyulay Sándor, Rexa Dezső. Bp., 1931. 329. p.

26 Nádasdi, 1993. 301–303. p. Nem találtunk a korabeli hírlapokban Gödörházáról árverési hirdetményeket, ezzel szemben Métnekről annál inkább. Talán ez lehetett a tévedés egyik oka.

27 Nádasdi, 1993. 303. p.

28 MNL VaML Vas vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Urbéri összeírások. Urbáriumok, 1767. Velemér, Szombatfa, Gödörháza.

29 *Vörös Antal:* Az őrségi gazdálkodás az úrbérrendezéstől a XX. század elejéig. In: Levéltári évkönyv, 1986. Szerk. Kiss Mária. Szombathely, 1986. 217–235. p. (Vas megye múltjából; 3.)

30 MNL Országos Levéltára (továbbiakban: OL) P 507 A nádasladányi Nádasdy család levéltára. Okiratok. III. rsz. 140. No. 234. (1749).

31 Gáyer, 1936. 136–137. p., MNL VaML Törvényszék 28–31. doboz.

mind a vármegyei címtár, mind Gáyer utal. Az eltelt szokatlanul hosszú idő okai között található a háborún túl az is, hogy a Muraszombati járásból Trianon után csak a három Velemér-völgyi falu maradt Magyarországon. Telekkönyvi jegyzőkönyveik és irataik majdnem 1 évtizedes késéssel 1928 májusában (!) érkeztek meg Muraszombatról (ma: Murska Sobota, Szlovénia) Szentgotthárdra. Ezért előbb közszemlére kellett bocsátani a jugoszláv hatóságok által visszatartott iratokat, hogy legalább az iratkezelésben mutatkozó tetemes mulasztást helyrehozni lehessen.[32] Röviden, ennek a kaotikus állapotnak a felszámolása várt Gáyer Gyulára 1930–1931-ben.

A falukutatás

A tehetős középosztályba tartozó, társas kapcsolataiban a vármegye szellemi elitjéhez kötődő[33] Gáyer széleskörű műveltségén túl, gazdag bírói tapasztalata révén is jól ismerhette korának társadalmi problémáit. Most viszont váratlanul szembetalálta magát egy egész közösség, egy fejlődésében megrekedt falu teljes népességének minden gondjával–bajával, 1 évvel a gazdasági világválság után. Nem mondható mindennapinak Gáyer akkori helyzete. Nehezen képzelhető el nagyobb kontraszt annál valaki napi ténykedésében, minthogy egyik nap a veleméri völgy mezei útjain naphosszat lovaskocsin zötykölődő bíró egy másik nap a szegedi egyetemen katedráján előadást tart a regio alpina növényföldrajzáról.[34] Közben mindezt szombathelyi családjától, otthonától elszakadva, a múzeumi feladatoktól elvágva kellett teljesítenie. Kiugró tehetsége ezt a szokatlan, emberpróbáló élethelyzetet nem csak feldolgozni tudta, de képes volt egy átfogó tanulmányba foglalni, nem is akármilyenbe. Ebből keletkezett Gödörháza falurajza. A „Gödörháza" ugyanis nem egy jogi tanulmány a tagosítás tapasztalatairól, nem is gödörházi terepmunkájának növényföldrajzi megfigyeléseit rögzítő közlemény, hanem tömény társadalomkutatás. Nyugodtan nevezhetnénk szociográfiának is, hiszen a mai köztudat talán ezt a szót kapcsolja leginkább a korszak hasonló szellemi termékeihez,[35] de legtalálóbb a „falurajz" lehetne. Gáyer, tehát minden életrajzi előzmény nélkül egy számára is új műfajban alkotott jelentékenyet 1931-ben. Sőt, mai olvasóiként 2022-ben rögtön elláthatnánk a jelenleg népszerű és időszerű „történeti ökológia" címkével is.

Gáyer tanulmánya határozottan szegedi egyetemi kollégáinak és a hallgatóknak szólt.[36] Tőlük indult ki érdeklődése a falukutatás iránt, és ők voltak természetszerűen címzettjei is tanulmányának. Hatása is az egyetemi tanárok, nemcsak a szegediek, körében jelentkezett, mint később a helyi gerencsérség felfedezésének példáján látható lesz.

Emberföldrajz, falukutatás, szociográfia. A „Gödörháza" bevetőjében így defini-

32 Hirdetmény. = Budapesti Közlöny Hivatalos Értesítője, 1928. máj. 2. 9. p.

33 Balogh, 2002. 63–64., 67. p.; Kapcsolatairól jó kép kapható a szöveg végi köszönetnyilvánításokból: Gáyer, 1936. 159. p.

34 Balogh, 2002. 67. p.

35 A frissen megjelent munkák általános fejezetei, egyes részei érintik a szociográfia műfajának mibenlétét, problémáit: *Bartha Ákos:* Populizmus, népiség, modernizáció. Fejezetek a kelet-középeurópai politikai gondolkodás 20. századi történetéből. Bp., 2017. 332 p. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések); *Uő:* Falukutatás és társadalmi önismeret. A Sárospataki Református kollégium faluszemináriumainak (1931–1951) történeti kontextusai. Sárospatak, 2013. 328 p. (Nemzet, egyház, művelődés; 8.) A régebbi, könyvtárnyi szakirodalomtól itt eltekinthetünk.

36 Pl. a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma a fiatal falukutatók műhelye volt, 1931-ben alakult.

álta kutatása célját: „*…rendkívül érdekelt, hogy, ha már a most említett tényezők ennyi [természetes és mesterséges] korlátot állítanak fel, miképpen alkalmazkodik ezekhez az adottságokhoz a falu élete, és miképpen érvényesülnek az adott helyzetben azok a tényezők, melyek egy falu s általában minden emberi közösség életét szabályozzák.*”[37] A közösség elé korlátot állító adottságok igen, a közösség életét szabályozó normák problematikája már nem tartozik és nem fér a szűk értelemben vett földrajztudomány körébe. Az 1930-as évek kiéleződő társadalmi válságának leírása, elemzése már nem volt integrálható ennek a diszciplínának kereteibe. Az évtized lett a népi szociográfia virágkora.[38]

Míg az ország más, főként tőlünk keletre eső térségeiben a falukutatás az 1930-as évek közepére társadalmi mozgalommá szélesedett, és a közvélemény mással sem foglalkozott, elég, ha a népi írók klasszikus munkáira gondolunk, addig itt Vas vármegyében hiába keresünk hasonlót. Úgy tűnik, mintha itt a „falumunka” nem terjedt volna túl a cserkészkirándulásokon, ismeretterjesztő tanfolyamokon. Se könyveket, se folyóiratcikkeket nem találunk, amelyek, szemben az ország középső és keleti részével, a társadalmi viszonyok szenvedélyes megismerését, feltárását célozták volna. Ennek magyarázata egy másik tanulmány tárgya lehetne. Bármilyen furcsának hangzik, vármegyénkben az 1930-as évek elején az egyetlen értékelhető társadalomrajz Gáyer „Gödörházá”-ja.

A terepre kiérkező Gáyer a gyakorlott természetkutató szemével magabiztosan rajzolta meg a Velemér-völgy természeti viszonyait, amely önmagában talán nem is érdemelne kidolgozást, publikálást. Csakhogy ő itt nem gyűjteménygazdagító kirándulást tett, hanem akut társadalmi gondok sűrűjébe érkezett.

A tagosító bíró tevékenysége a kulcs a Gödörháza-falurajz keletkezésnek megértéséhez: anélkül, hogy tudatában volt előtte vagy sem, egy falu megoldatlan földkérdésével szembesülve az „eljáró bíró”, akaratlanul belefolyt egy társadalmi reformmozgalomba, mégha ezt inkább bírói hivatástudatból, mintsem ideológiai elköteleződésből, politikai aktivizmusból végezte.

A falurajz

Nem tudható, hogy a posztumusz megjelent munka alcíme biztosan Gáyertől származik-e, vagy a lektor, a szerkesztő keze nyomát viseli. Talán a többi emberföldrajzi tucatmunkától kívánták az „életrajz” szóval megkülönböztetni: „Egy elhagyott falu életrajza”.

A falu „életrajzá”-hoz nélkülözhetetlen történeti fejezethez múltra vonatkozó forrásokat kellett feltárni, összegyűjteni. Ebben segítői részben a környék papjai, jegyzői – de mindenekelőtt a szombathelyi szemináriumigazgató Géfin Gyula – voltak. Ez utóbbin, és Gáyer ítélőképességén múlt, hogy sikerült kiszűrnie az Őrség történetét körbelengő legendákat.[39] Jól kirajzolódik, hogy a kiemelkedően fontos egyháztörténeti rész alaposan kidolgozott,

37 Gáyer, 1936. 131. p.

38 *Némedi Dénes:* A népi szociográfia, 1930–1938. Bp., 1985. 294 p.

39 Csánki lexikona alapján jól különítette el a középkori őrségi és felsőlendvai uradalom falvait. *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. 2. köt. Bp., 1894. 716., 816–817. p. (Hunyadiak kora Magyarországon; 7.) Velemért ma is legtöbben, tévesen őrségi falunak tartják, templomát őrségi Árpád-kori templomnak. Ezzel szemben feltehetően két helyi értelmiségi adatközlője megtévesztette, az egyik Szombatfa etimológiáját a szombat napi vásárra vezette visszsza, és a másik, aki a középkori őrségi falvak „felsorolásának” hamis adatait adta (1280, 1430).

latin egyházlátogatási jegyzőkönyvekből idéz – pl. amikor a katolikus vizitátor „rudis et incultis" minősiti a Velemér-völgyi reformátusokat 1758-ban –, felekezeti statisztikákat hoz.[40] Ugyanez igaz az úrbéres viszonyok alakulásának 1853 utáni bemutatására, amely olyan lényegre törő, hogy Gáyer megfogalmazása után csak szövegromlással lehet megismételni.

A kutatás egyik mellékszálán eljutott nemesnépi Zakál György addig ismeretlen, terjedelmes 1818. évi kéziratáig, amely az Akadémia kézirattárában szunnyadt.[41] Már csak arra jutott ideje, hogy rögtön lemásoltassa a Vas vármegyei múzeum számára. Gáyer hirtelen halála megakadályozta abban, hogy feldolgozza saját felfedezését, különösen annak természetrajzi részét, pedig ennek szándéka a szövegből kiérződik. (Nem találták Zakált ennyire izgalmasnak kortársai és utódaik. Csak 4 évtizeddel később, 1970-ben közölték először a kéziratot.)[42]

A rendkívüli pontosságra törekvő Gáyer a bevezetésben elmondta, hogy a falu neve a Gödör családnévből ered, és hogy a szomszédos Szentgyörgyvölgyön még éltek ilyen nevű családok.[43] Ezzel elejét veszi minden zavaros népetimológiának. A címnek megvan a szimbolikus rétege. Már maga a Gödörháza településnév is képzettársításokkal, mellékjelentésekkel telített. Gödör, verem, csapda … Gödörháza a régészetben köznévként a földbe vájt kőkorszaki lakást jelenti. Mindez a szövegét jelentéstelivé teszi, az irodalmi szociográfiához közelíti.

Talán idetartozik az a szempont is, hogy a természetben a botanikus tekintete mindig a nehezen felfedezhető reliktumnövényt keresi. Itt most reliktum az elzárt falu lesz, amely *„a mai Magyarország legelhagyatottabb helyén fekszik … a maga zártságában sok régi vonást őrzött meg."*[44]

A kutatáshoz szükséges távolságtartást végig érvényesíti: *„… nem a bíró, hanem a természetbúvár szempontjából tárgyalom a dolgokat, és csak a tényeket és azok magyarázatát keresem."*[45] Az „alpinista" Gáyer az elzárt Velemér-völgyi falut az alpesi völgyek falvaival, s nem a Bakonybeliekkel rokonítja, a protestantizmus konok megőrzésének példáját nem Göcsejben vagy Felsőőrben (ma: Oberwart, Ausztria) találja meg, hanem a távoli stájer Schladmingban, a szőrfűről is az Alpok fátlan öve jut eszébe. (Ez szegedi előadásainak is témája volt.)[46] Nem kérkedik azzal, hogy majd a nép lelke mélyébe fog betekintést nyerni, mint a falukutatók legtöbbje.[47] Nem keresi mindenben az ősit, az „ősrégit",[48] mint oly sok korabeli néprajzkutató.

Feltételes módban fogalmazott, ezzel szkepszisének adott hangot, amikor a korszak konzervatív radikalizmusának parasztságképére utalt: *„… ezeknek a faluknak a népe az a hatalmas erőtartalék, melynek a közéletet felfrissítő új egyéniségeket kellene kitermelnie."*[49]

40 Könnyen felfedezhetjük ebben Géfin Gyula tanácsadását.

41 Gáyer, 1936. 159–160. p.

42 *Nemesnépi Zakál György [Szakál György]:* Eörséghnek leírása … = VSZ, 1970. 2. sz. 272–286. p., 3. sz. 456–474. p. A közlés érdeme Tóth Józsefé, lelkesedése nélkül aligha jelent volna meg.

43 Gáyer, 1936. 132. p.

44 Gáyer, 1936. 128. p.

45 Gáyer, 1936. 140. p.

46 Gáyer, 1936. 149. p.; Balogh, 2002. 67. p.

47 Elég, ha csak a későbbi szombathelyi múzeumigazgató e korszakból származó, szülőföldjéről szóló munkáját említjük: *Dömötör Sándor:* Dunaszentgyörgy népe. Bp., 1939. 3. p. *„… minden jelenség mögött mint magyarázó elv a néplélek a valóság"*.

48 Posztumusz munkáról lévén szó, az utólagos szerkesztői beavatkozás igen rossz példáját láthatjuk abban, hogy a semleges „őrségi" szót több esetben a bűvös „ősrégi"-re javította, ebből egészen meghökkentő értelmetlenségek keletkeztek. Gáyer, 1936. 137. p.: *„ősrégi falvak"*, *„ősrégi családok"*, 138. p.: *„ősrégi tájszólás"*, *„ősrégi erkölcs"*.

49 Gáyer, 1936. 140. p.

Egyke, Noha és társaik

A jelen állapotleírása tabukról is szól, jóhiszemű értelmezés kereteibe foglalja őket, hogy annál könnyebben mondhassa ki megfontolt ítéletét, néha szentenciaszerűen. Mindjárt az egyke kérdésével kell kezdeni, amelyet a korabeli közvélemény az Őrség reformátusságához kapcsolt, ahová felekezetileg Gödörháza is tartozott. Az egyik tipikus sarkos véleményre példa a szomszéd faluban, Pártosfalván (ma: Prosenjakovci, Szlovénia) született Kühár Flórisé (1893–1943), bencés egyetemi tanáré. Röviddel az 1941. évi visszacsatolás előtt autójával Szombatfán kellett áthajtania. Útirajzában a következőket írta erről: „*Itt a falu közepén is sebesen lehet hajtani; nem kell félni, hogy a kocsi gyereket gázol el... Ez az őrségi egyke hazája. Szerencse még, hogy a »földindulást« megakasztja az ideiglenes országhatár. Mert oda túl a vendek – sokan voltak szűk hegyeik közt – Amerikáig mentek, onnét hozták a dollárt és egy-két emberöltő alatt vendekkel teltek meg az ősmagyar őrségi falvak: Prosznyákfa (Pártosfalva), Szerdahely, Domonkosfa (Damkosfa), Sal, Hodos. Ideát még csak néhány vendségi asszony van a háború előtti időkből. Nem volt az egykés falukban elég leány a legények számára. Vend asszonyt hoztak. És – a különös eset megtörtént – a szapora szláv asszonyok az őrségi faluban másodszorra már meddővé lettek. A falu »törvénye«, a szomszédasszonyok szája – erősebb volt, mint a természet törvénye. Itt »k...« jelzőt kap, akin a második terhesség jelei mutatkoznak.*”[50] Véleményében személyes elfogultságok is felfedezhetők, de mindenképpen elgondolkodtató az, hogy az itteni egykejelenséget összekapcsolta az etnikai viszonyok számunkra hátrányos megváltozásával Trianon előtt.[51] 1931 körül az egyke problémája a magyar sajtóban még csak Kodolányi János és Kiss Géza írásaiban jelentkezett, országos politikai vitákat 1933 után generált.[52] Gáyer elemző, megértő megfogalmazása erősen különbözik Kühár mély erkölcsi felháborodásától. Következtetése megfellebbezhetetlen: a fennálló állapotok „*megváltoztatása elsősorban gazdasági, nem erkölcsi kérdés*”.[53] Ide kapcsolódnak még a „vadházasságok”-ról, a szexuális szabadosságról mondottak is, és a kiterjedt komasági viszonyok,[54] amelyeket csak utalásszerűen említett.

A másik tabu a borfogyasztás, de találóbb elnevezéssel Noha-jelenségnek[55] hívhatjuk. A Velemér-völgyi bortermelésről a koraújkortól jó adatok vannak. 1690 májusában, a török kivonulásának hónap-

50 *Kühár Flóris:* Dunántúli bencés nyomok és emlékek. = Pannonhalmi Szemle, 1941. 2. sz. 155. p.

51 Kühár a határ túloldalán, Pártosfalván élő édesanyját készült meglátogatni, erre módja csak a magyarszombatfai–pártosfalvi határátkelőnél lehetett a szöveg alapján.

52 Gáyer a probléma első felvetői közé tartozott itt Nyugat-Dunántúlon, de országos összehasonlításban is: ha a téma bibliográfiáját tekintjük, kezdőévnek 1927-et, Kodolányi memorandumának megjelenési évét vesszük, akkor azt látjuk, hogy 1930-ban kettő, 1931-ben egy cikk foglalkozott a témával. Csak Illyés Gyula útijegyzeteinek Nyugat-beli megjelenése (1933) után szaporodik meg a számuk, 1934-ben 64 (!) írást jegyeztek e témában. Lásd *Varró Rózsa – Patyi Sándor:* A népi írók bibliográfiája. Művek, irodalom, mozgalom, 1920–1960. Bp., 1972. 565–569. p.

53 Gáyer, 1936. 142. p.

54 *Loss Sándor – Szabó Gábor:* A szokásjog értelme és a hagyomány értéke. Komaság és reciprocitás négy őrségi faluban. Szeged, 1996. 13 p. (Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica. Tom. 50. Fasc. 8.) A tanulmány elkészítését nemesnépi Zakál György korai (1818) tájleírásában feltáruló komasági viszonyok, és ennek Gáyer dolgozatában található nyomai, pl. a „héskoma” említése inspirálta. Így lett a szerzők választott kutatási célpontja Gödörháza.

55 Noha: amerikai eredetű direkttermő szőlőfajta, a Noah helyi elnevezése.

jában a kamarai összeíró 500 kapás[56] szőlőt jegyzett fel Veleméren és Szombatfán, a legtöbbet az egész környéken, külön említve a 80 kapás fehérbort („vina alba") termőt.[57] A bor a sovány termőföldért kárpótolta a helybélieket. A filoxéra aztán mindent elpusztított. Jól jelzi, mennyire keresték a kiutat a csapás okozta válságból a Velemér-völgyiek: egyszeriben tömegessé vált a korábban csak tengődő gerencsérség az 1880-as évekre. Szőlőnek ekkor már csak a direkttermők jöhettek szóba. A kemény fizikai munkához „üzemanyag" is a Noha, persze, az alkohol minden jól ismert pusztító következményével együtt.[58]

Inkább Gáyer elszólásaiból értesülhetünk a harmadik taburól, az erkölcsökre vonatkozóról, a vidék – az Őrséget is ideszámítva – *„rossz híréről"*.[59] Több forrásból is táplálkozott ez az elsősorban a környékbeliek és a hatóságok oldaláról megfogalmazódó vélemény. Ennek legtöbbje a vallás térvesztése közepette az itt élő reformátusság körében megjelent és elterjedt életviteli torzulásokon,[60] és az arra rakódott előítéleteken alapult. *„Nincs babona, de nincsen vallás sem"*[61] – állapította meg Gáyer. Rossz híren, hírhedtségen egyfajta megélhetési nihilizmus értendő, amely az elzártság, az önkizsákmányolás és a szegénység következménye, és amit a tágabb környezet valamiféle pogányságnak látott. A vallás, a hagyomány közösségi megtartó erejét a kapitalizmus felbomlasztotta, de az individualizmus egyéni felelősségtudata nehezen alakult ki a falu zárt közösségében, amit mellesleg az elterjedt komasági viszonyok sem segítettek igazán elő.

A nép politikai elvtelenségéről a szerző azt tartotta, hogy *„a mai állapot … a nyílt szavazás rendszerének következménye"*.[62]

Két olyan téma található Gödörháza leírásában, amelyek a későbbi kutatások számára külön-külön is megalapozónak bizonyultak. Az egyik a Velemér-völgyi gerencsérség felfedezése. Gáyer pontos etnográfiai leírása után bármikor arra lehetett számítani, hogy megérkezik a helyszínre a téma szakembere, a néprajzkutató. Ez a pillanat 1944-ben jött el, mikor Kós Károly a helyi fazekasság teljes körű feltárását elvégezte.[63]

„Elhagyott" falut mond a Gáyer-tanulmány alcíme, ez a gerencsérség esetében nem teljesen felel meg a tényeknek. Az elhagyatottság és a makacs elzárkózás csupán egy hajszálnyira különbözik adott esetben. Gáyer számára nem álltak rendelkezésre azok a dokumentumok, amelyek arról szólnak, hogy már a századforduló idején a pozsonyi iparkamara kerületi iparfelügyelője, látva a környék magyar falvainak elszegényedését, agyagipari tanműhelyt szándékozott felállítani a fizetéskiegészítés jellegű háziipar, a gerencsérség fellendítésére. A terv azonban végül a helyiek ellenállásán, közömbösségén

56 Az 1 nap alatt egy ember által megkapálható szőlőterület.

57 MNL OL Urbaria et Conscriptiones Fasc. 29. No. 1. (1690. május 15.) 566. p.

58 Gáyer, 1936. 154–155. p.

59 Gáyer, 1936. 138., 140–142. p.

60 *Pataky László:* Az őrségi református egyházmegye története. H. n., 1992. 138. p.

61 Gáyer, 1936. 140. p.

62 Gáyer, 1936. 141. p.

63 *„E korai munkája* [Kós Károlynak] *doktori disszertációja volt, a budapesti egyetem professzora, Viski Károly buzdította, hogy éppen e vidéken kutasson. Viski évekig a Néprajzi Múzeum kerámiagyűjteményének kezelője volt, …" Kresz Mária:* Bevezetés. = VSZ, 1986. 3. sz. 378. p.; *Kós Károly:* A züricvölgyi gerencsérség. = Dunántúli Szemle, 1944. (továbbiakban: Kós, 1944.) 3–4. sz. 118–131., 5–6. sz. 208–218. p. A *„megboldogult"* Gáyer Gyulát a bevezetőben említi. 118. p.; *Uő:* Ua. = VSZ, 1986. 3. sz. 388–421. p.

megbukott.[64] 1935–1938 között, újból vármegyei közvetítéssel keszthelyi, budapesti keramikusok, de egyes tehetséges helyi pedagógusok is oktatták eladható, ízléses termékek készítésére a helyi gerencséreket.[65] Aligha törték át a bizalmatlanság falát, minden a régi mederben folyt tovább. 1938-ban a vármegye szociális titkárának gödörházi adatlapja említést sem tesz a fazekasságról, ez annak jele, hogy nem sikerült „kifehéríteni" a fusiban űzött háziipart. Ez az értékes felmérés csak a lenszövést vette fel a háziiparra vonatkozó kérdőpontra, a kereseti viszonyok javítását pedig a szakszerű méhészkedés bevezetésétől és gyümölcsösök telepítésétől várta.[66] Nem jelenthető ki, hogy a segítő kéz teljesen hiányzott volna a hatóságok vagy az értelmiségiek részéről, még ha orvosolni nem is tudták a gondokat.

A másik alapozó szövegrész az erdőhasználaté. Még történeti kutatásokat is végzett Gáyer, hogy tisztán lásson, tanulmányának egyik legértékesebb, azóta is felhasznált része az erdőről szóló.[67] Bár azóta az újabb kutatások találtak ökológiailag értékelhetőt a magánparaszti mozaikos erdőhasználatban, sőt, ideális esetben ezt tekintik mintegy az erdők optimális („klimax") állapotának,[68] de ez csak az uradalmi, később állami erdészeti monokultúrákkal összehasonlítva érvényesíthető érvelés. A magánerdő volt az őrségiek bankbetétje, ezt sokszor lehetett hallani, ezt még a kommunizmus állama is tiszteletben tartotta,[69] de tegyük hozzá, pusztán az erdő „kamataiból" megélni keveseknek sikerült. „*Nincs erdőkultúra, csak erdőpusztítás*"[70] – mondta ki Gáyer szentenciaszerűen. Az erdőpusztítás pedig mindig önpusztítás is. Az, hogy az erdőről írva hogyan váltanak át a dendrológiai megfigyelések észrevétlenül néprajzi leírássá, aztán társadalomkritikává, ez Gáyer remek elemzésének a titka.

Befejezés

Gáyer tett utalás arra, hogy ugyan Gödörháza problémája megoldódik a közeljövőben, de a szomszédban, Veleméren még súlyosabb a földparcellahelyzet. A munkálatok befejeztével, immár Gáyer halála után, Velemér földjeit is – egyedüliként Vas vármegyében – tagosították.[71] Nem kétséges, a kedvező gödörházi tapasztalatok ösztönözhették a szomszéd falu döntését. Ennél jobb bizonyítékát aligha találhatnánk a tagosító bíró tevékenysége sikerének.

64 MNL VaML Vas vármegye főispánjának iratai. Általános iratok 536/1904.; *Czugh Dezső*: Fazekasműhelyektől a Magyarszombatfai Kerámiagyárig 1. = VSZ, 1959. 2. köt. (továbbiakban: Czúgh, 1959.) 22. p.; *Nagy Zoltán*: Kézművesek falvak magányában. = VSZ, 2016. 2. sz. 227. p. Jágócsi Péterffy Zoltán iparfelügyelő őrségi és környékbeli tevékenységének teljes feltárásával – lenkészítés, gerencsérség – adós a néprajz és helytörténetírás.

65 Kós, 1944. 5–6. sz. 217. p.; Czugh, 1959. 21., 23. p., *Moldova György*: Az Őrség panasza. 3. kiad. Bp., 1987. 430. p. Gáyer is a gazdasági oktatást javasolja összefoglalójában. Gáyer, 1936. 159. p.

66 MNL VaML Vas vármegye szociális titkárának iratai. „Gödörháza község társadalmi (szociális) helyzetképe". Kérdőív, 1938. augusztus 22.

67 Gáyer, 1936. 149–152. p.

68 *Gyöngyössy Péter*: „Gyántásország". Történeti adatok az őrségi erdők erdészeti és természetvédelmi értékeléséhez. Tanulmány. Szombathely, 2008. (továbbiakban: Gyöngyössy, 2008.) 92–94. p. (Ciklámen füzetek)

69 A 10 hold alatti erdőket az Őrségben és a Vendvidéken nem államosították 1949 után. Gyöngyössy, 2008. 77–80. p.

70 Gáyer, 1936. 149. p.

71 Az Állami Földmérés közleményei. A tagosítás állása 1939. dec 15-én. = GK, 1939. 4. füz. 203. p. Velemér az egyetlen felsorolt Vas megyei község. Egyébként a „jogerősen megengedett tagosítások" kategóriába esett.

A gödörházi harangláb Gáyer idejében (Gráfik, 1996. 75. p. 103. kép.)

A harangláb új helyén, napjainkban (Fotó: Benczik Gyula, 2021.)

A „Gödörháza" Gáyer utolsó nagyobb munkája. Nyár közepén még terepen volt Gödörházán, egy lepke ügyében levelezett a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójával.[72] 1931 őszén már betegsége előérzetéről számolt be Győrffy István botanikus barátjának.[73] Attól tartott, azévi alpesi útja az utolsó volt. 1932 nyarán halt meg, 50 évesen.

A falunév is eltűnt azóta, 1978 nyarán egy tollvonással megszüntették. Az Elnöki Tanács rendeletével Gödörháza Magyarszombatfába olvadt.[74]

Annak idején Gáyer Gyula temetésén a búcsúztató Benda-Bendefy László felidézte, hogy a halálhírre a falu kisharangja hosszan szólt, a gödörháziak a maguk közé

72 *Vig Károly:* Gáyer Gyula ismeretlen levele Csiki Ernőhöz. In: Savaria. A Vas Megyei Múzeum Értesítője. 35., 2012. Kötetszerk. Illés Péter. Szombathely, [2012.] 7–8. p. A Gödörházán föllelt „lepke", amelyről Gáyer információt kért, a szerző szerint rablópille volt.

73 *Győrffy István:* Emlékbeszéd Gáyer Gyula sírjánál. = Folia Sabariensia (továbbiakban: FS), 1933. 1. sz. 6. p. Ezt írta Győrffynek: *„Amikor az idén az Alpokba indultam, az volt az érzésem, hogy hosszú időre, talán mindenkorra búcsút veszek tőlük... Számolnom kell azzal, hogy a magam kis kulturális munkáját le kell zárni."*

74 A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa 20/1978. sz. határozata egyes községek egyesítéséről. = Magyar Közlöny, 1978. okt. 6. 705. p.; Ua. = Tanácsok Közlönye, 1978. okt. 12. 958. p. *Petrikné Vámos Ida:* A magyar településhálózat területszervezési változásai 1945 és 1990 között. Adattár. Bp., 1996. 49. p. (Levéltári módszertani és oktatási füzetek; 1.)

fogadott bírót mélyen meggyászolták.[75] Amikor a szöveg fogalmazványát lezárni készültem, eszembe ötlött, jó lenne tudni, hogyan nézett ki Gáyer ottlétekor a híres gödörházi harangláb és a kisharang. Hosszas keresgélés után, remek 1926-ban készült fényképet találtam egy a közelmúltban kiadott kézikönyvben. A képaláíráson meglepődtem, mert így szólt: „Magyarszombatfai harangláb".[76] A terepen járva megtapasztaltam, hogy már nem az eredeti helyén áll népi építészetünk e remeke, azután azt is, hogy áram húzza a harangkötelet. Egy táblácska is került belülre, arra hívva fel az idegenek, a turisták figyelmét, hogy ne kongassák ok nélkül a kisharangot.

A gödörháziak utóbbi jogos óhajával mélyen egyetértve, inkább azt javasolnám, olvassuk el a „Gödörházá"-t.

75 *Benda László:* Gáyer Gyula életrajza. = FS, 1933. 1. sz. 21. p. „... *amikor halála híre hozzájuk is megérkezett, félóráig síratta a falu kisharangja*".

76 Vas megye népművészete. Szerk. Gráfik Imre. Szombathely, 1996. (továbbiakban: Gráfik, 1996.) 75. p. 103. kép. (Népművészeti örökségünk)

MAGYARICS ISTVÁN

A szentgotthárdi cisztercita apátság alapítása és előzményei

1. RÉSZ

A szentgotthárdi cisztercita apátságot III. Béla király alapította. Többek közt ezt is megtudhatjuk II. Endrének a Dobra-föld cseréjét visszarendező oklevelében „... *ecclesia Sancti Gothardi, que beate memorie Bela patris nostri fundatio est* ...".[1] Az alapító személye mindig is ismert volt, hiszen a cisztercita rendtörténetek, illetve az egyes kolostorok történetét megörökítő kiadványok rendre fölsorolják az összes valaha létező, ismert cisztercita rendházat, pár soros leírást is mellékelve hozzájuk. Szentgotthárd esetében általában csak az alapító nevét szokták megemlíteni.[2] Sajnos, az alapításról semmiféle írott dokumentum nem maradt fenn, így az alapítás körülményeinek, valamint az azt megelőző állapotoknak a feltárása és kiderítése több évszázad kutatóinak is munkát adott.

Történeti kutatások

Elsőként Heimb Teofil foglalta össze latin nyelvű művében mindazt, amit Szentgotthárd történetéről tudni lehetett. Az alapítás évét is ő derítette ki, amikor egy régi breviárium (zsolozsmáskönyv) hátsó fedelén egy kis verset talált:

„*Post annos mille centum tres octoginta,*
Bela fundante, Gotthardi Abbatia caepit."

Heimb az okleveles adatok és a cisztercita rendi hagyomány alapján képet festett az alapítás utáni időszak történéseinek főbb irányairól is, így arról is, hogy miként látták el a pápák és királyaink a monostort különböző kiváltságokkal.[3] A település életére vonatkozó első konkrét eseményekről csak 1350-ből, a Péter apát és a jobbágyok közti per irataiból értesülhetünk. Az alapítás előtti időt, akárcsak alapítás és a per közti 167 év eseményeit a múlt sűrű köde takarja el az érdeklődők elől.

Dóczy József nagyfalvi (ma: Mogersdorf, Ausztria) plébános és szentgotthárdi perjel 1832-ben írt műve, jórészt Heimb nyomán, magyarul ismertette a település és az apátság történetét.[4]

Schwartz Elemér nyelvészeti úton, a helynevek vizsgálatával és elemzésével próbált előbbre jutni a múlt feltárásában.

1 Magyar Nemzeti Levéltár (továbbiakban: MNL) Országos Levéltára (továbbiakban: OL) Középkori Gyűjtemény. Diplomatikai Levéltár (továbbiakban: DL) DL 103.244; *Kalász Elek*: A szentgotthárdi apátság birtokviszonyai és a ciszterci gazdálkodás a középkorban. Bp., 1932. (továbbiakban: Kalász, 1932.) 121. p. (Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez; 5.); Árpádkori új okmánytár. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. 6. köt., 890–1235. Pest, 1867. (továbbiakban ÁUO 6.) 358. p.; Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebeite der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. Bd. 1. Die Urkunden von 808 bis 1270. Bearb. Hans Wagner. Wien–Köln–Graz, 1955. (továbbiakban UBB Bd. 1.) 64–65. p. (Publikationen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Reihe 7.)

2 Kalász, 1932. 10. p. 4. lábjegyzet.

3 *Heimb, Theophil*: Notitia Historica de Ortu et Progressu Abbatiae Sacri Ordinis Cisterciensis B.M.V. ad S. Gotthardium dictae. Viennae, 1764. 182 p.

4 *Dóczy József*: Története és Viszontagságai Szent Gotthárdnak a' tizenkettődik Századnak végétől, a' tizenkilenczedik harmadáig. Esztergomban és Pesten, 1832. (továbbiakban: Dóczy, 1832.) 52 p.

Kutatásai alapján ma már tudjuk, hogy a Rába és a Lapincs összefolyásánál már a monostor alapítása előtt állt egy plébániatemplom, amelyet Szent Gotthárd tiszteletére szenteltek. Schwartz úgy vélte, hogy ez a templom a Wolfer lovag által a Küszén hegyen alapított bencés kolostorbéli szerzetesek missziós tevékenységének egyik eredményeként épült. Azt is mondja, hogy a templom a településeken kívül, lakatlan területen létesült. De nem lehet kizárni, hogy utólag, de még a monostor alapítása előtt valami településszerűség képződött körülötte.[5]

Kalász Elek a Batthyány hercegi levéltárban, illetve az állami, múzeumi levéltárban őrzött oklevelek adataival bővítette az apátság középkori történetét. A mindennapi életre vonatkozó okleveles adatok híján a franciaországi és németországi ciszterci monostorok belső életének párhuzamba állításával, valamint a rendi szabályzatok előírásai alapján rajzolta meg a monostor és a birtok gazdasági életét a középkor éveiben.[6]

Szentgotthárd nagyközség és a római katolikus egyházközség 1938. május 15-én a magyarországi eucharisztikus világkongresszussal és a Szent István jubileumi ünnepséggel kapcsolatosan fényes ünnepet ült nevet adó és pártfogó szentje, Szent Gotthárd püspök halálának 900 éves fordulója alkalmából. Akkor Borián Elréd szentgotthárdi plébános egy füzetet adott ki, amely ismertette a püspök életrajzát, a község nevének eredetét, elősorolta Szent Gotthárd püspöknek a községben, elsősorban az apátságban található művészi emlékeit.[7]

Ugyancsak ez alkalomból jelent meg Szombathelyen, de a szentgotthárdi ciszterci rendház kiadásában egy mű, amelyet korábban, még 1933-ban a apátság 750 éves jubileuma alkalmából Piszter Imre szentgotthárdi perjel írt.[8] Az 1938. évi nyomtatott kiadáshoz a sajtó alá rendező Láng Ince, a szentgotthárdi rendház könyvtárosa „Szent Gotthárd, a nagy csodatevő" címmel egy fejezetet csatolt, amelyet az általa németből magyarra fordított kötetből merített.[9]

Az 1971–1972-ben végzett régészeti feltárás tovább növelte a középkori Szentgotthárdra vonatkozó ismereteinket. Ekkor az ún. Magtártemplom alatt, körülötte és részben magában a templom falaiban sikerült feltárni a román templom és kolostor alapjait. A feltárás eredményeit Valter Ilona 1975-ben az Archeológiai Értesítő oldalain tette elérhetővé.[10]

Végül az addigi kutatók munkájának eredményét, azaz Szentgotthárd középkori történetét 1983-ban a Szentgotthárd című monográfiában közzétett tanulmányok – Valter Ilona: Szentgotthárd története a mohácsi vészig, illetve Zlinszkyné Sternegg Mária: A szentgotthárdi ciszterci apátság története és művészetének emlékei – foglalták össze.[11]

5 *Schwartz Elemér*: A patrocinium a helynévfejtés és a telepítéstörténet szolgálatában. = Századok, 1933. 4–6. sz. 185–191. p.

6 Kalász, 1932. 181 p.

7 *Borián Elréd*: Emlékfüzet Szent Gotthárd halálának kilencszáz éves évfordulóján, 1038–1938. Szentgotthárd, 1938. 40 p.

8 *Piszter Imre*: Szent Gotthárd püspök és a Szentgotthárdi Cisztercita Apátság rövid története. Szombathely, 1938. (továbbiakban: Piszter, 1938.) 23 p. (Vasi Szemle könyvei; 140.)

9 *Sulzbeck Ferenc*: Szent Gotthárd hildesheimi püspök élete. Németből szabadon fordítva. Zirc, 1940. 222 p.

10 *Valter Ilona*: Előzetes beszámoló a szentgotthárdi ciszterci monostor ásatásáról. = Archeológiai Értesítő, 1975. 1. sz. 88–100. p.

11 Szentgotthárd. Helytörténeti, művelődéstörténeti, helyismeret tanulmányok. Szerk. Kuntár Lajos, Szabó László. Szombathely, 1981. (továbbiakban: Kuntár – Szabó, 1981.) 29–80., 365–540. p.

A királyi alapítás körülményei

1184 táján meghalt III. Béla felesége, Chatillon Ágnes. A megözvegyült király először bizánci házasságra gondolt, de terve meghiúsult. 1186-ban vette feleségül VII. Lajos francia király leányát, Capet Margitot. 1183-ban Magyarországon járt és a királyi udvarban is megfordult a cisztercita rend elöljárósága, Péter citeaux-i főapát, Ubicellus párizsi apát és Vilmos (Guillelmus) citeaux-i perjel. Egyes vélemények szerint a király új házasságának előkészítése volt a feladatuk, ám ez kevésbé valószínű. Tudjuk, hogy a ciszterciták fontos szerepet játszottak a keresztes háborúk szervezésében. Valószínűbb, hogy diplomáciai küldetésben ez ügyben jártak el. 1189-ben indult meg Barbarossa Frigyes császár vezetésével a III. keresztes hadjárat. A keresztes hadak Magyarországon vonultak keresztül. Mindenesetre III. Béla 1183-ban, a ciszterci rend vezetőinek ittlétekor adta ki azt az oklevelet, amelyben a már meglévő és a leendő magyarországi monostorok számára olyan szabadságjogokat biztosít, amelyet a franciaországiak is élveznek.[12] Egyúttal három új apátságot is alapított a király: 1182-ben Zircen, 1183-ban Szentgotthárdon, 1184-ben Pilisen (Az egresi apátságot még 1179-ben alapította III. Béla). Nyilvánvaló, hogy nem csupán véletlen dolga az időbeli egybeesés a ciszterciták látogatása és a monostoralapítások között. Ha nem is rendi szempontok szerepeltek a szerzetesek látogatásának középpontjában, a király kihasználta ittlétüket, hogy monostoralapításaival a cisztercita rend gazdasági tapasztalatait az ország javára fordítsa. Egyúttal megerősítse szövetségét ezzel a rendkívül befolyásos szerzetesrenddel és rajtuk keresztül a pápával. Adatunk ugyan nincs rá, de feltehető, hogy az alapítás ünnepélyes aktusára az említett rendi elöljárók jelenlétében a királyi udvarban került sor. Nehezen elképzelhető, hogy a jogi aktusok írásba foglalását oly erősen szorgalmazó uralkodó ilyen horderejű alapítását ne foglalták volna oklevélbe. Még inkább valószínűsíti ezt a feltételezést a miénknél sokkal régebbi írásbeliséggel rendelkező külföldi szerzetesek jelenléte és a jogügyletben való részt vétele. Ez az alapítólevél nem maradt ránk, ha íródott is ilyen, időközben elveszett. Semmiféle utalást sem találunk arra nézve, hogy a szentgotthárdi barátok valaha is rendelkeztek volna ezzel az alapító okirattal. Ha egyáltalán létezett, akkor valószínű, hogy azt a királyi kancellárián őrizték.

Ámbár az sem elképzelhetetlen, hogy voltaképpen nem is létezett a kérdéses alapítólevél. A bizánci trónra szánt, ezért a bizánci birodalom szervezetével és irányításával tökéletesen tisztában lévő III. Béla tanulmányaira és Bizáncban szerzett tapasztalataira támaszkodva 1181-ben elrendelte a király elé kerülő magánjogi ügyletek írásba foglalását. A királyi rendeletek, különösképpen az adományok írásba foglalására nyilvánvalóan már korábban is törekedett, ennek kivitelezése azonban többféle akadályba ütközött. Köztudott, hogy Béla bizánci múltja miatt több itthoni hatalmasság gyanakodva fogadta a király intézkedéseit attól tartva, hogy a bizánci egyház vagy a politika teret nyerhet Magyarországon. A gyanakvó és ellenszegülő hatalmasságok egyike Lukács esztergomi érsek volt. Kettejük viszonya a királyi oklevélkiadást is jelentősen befolyásolta. A királyi iratokat a királyi kápolna papjai készítették. Munkájukat a kápolnaispán irányította, aki az esztergomi érsek alá tartozott. A királlyal szembe helyezkedő érsek

12 Kalász, 1932. 10. p.; *Fejér, Georgius:* Codex diplomaticvs Hungariae ecclesiaticvs et ac civilis. Tom. 2. Buda, 1829. 202. p.

befolyásának tudhatjuk be, hogy III. Béla uralkodásának első 5 esztendejéből csupán két oklevél maradt ránk. III. Béla az 1180-as évek elejére kivette az oklevéladást a királyi kápolna hatásköréből és az újonnan létrehozott, közvetlenül a király alá tartozó kancellária alá rendelte. A királyi kancellárián – akárcsak korábban a kápolnában – írástudó papok fogalmazták és írták az okleveleket. 1181 és 1183 között Kalán töltötte be a kancellár tisztségét. Az ő távozásával (halálával?) megtorpant az írásbeliség, ám hamarosan, az 1190-es évek elejére kiforrt a kancelláriai reform.[13] Éppen az említett megtorpanás, azaz a kancelláriai munka fennakadása idejére esik a szentgotthárdi apátság alapítása. Az oklevéladásban mutatkozó zavar indokolhatja, hogy nem készült el az apátság alapító okirata.

Közös ezekben a királyi alapításokban, hogy nem lakatlan helyen jelölték ki a monostorok helyét, hanem már meglévő királyi udvarházakat adtak át erre a célra. Zircen az alapítást megelőzően királyi udvarház állt curiával, gazdasági épületekkel és egy kápolnával. Az 1190-ben alapított Pásztón egy bencés apátságot vehettek birtokba a ciszterciek. Szentgotthárdon is állhatott egy királyi udvarház, ez válhatott magvává a későbbi apátságnak. Ennek az udvarháznak lehetett a temploma a Szent Gotthárd-templom, amelyről Schwartz Elemér mutatta ki, hogy már a monostor alapítását megelőzően fennállott.

Közös a három apátság – Zirc, Szentgotthárd, Pilis – alapításában, hogy mindegyik egy–egy nagykiterjedésű erdőben helyezkedett el, és mindhárom esetben egy, már meglévő királyi udvarházat jelölt ki a király a monostorok helyéül. Valószínű, hogy mindhárom királyi udvarház szorosan kapcsolódott a körülöttük elterülő erdőhöz.[14] Megeshet, hogy elsősorban a vadászat volt ez a kapcsolat, de Szentgotthárd esetében láthatjuk, hogy az erdő körzetében jelentős vasművesség is folyt. Nem zárható ki, hogy a vadászat mellett a vasművesség is szerepet játszott a királyi udvarház létrejöttében. Az erdő és a vasművesség közti kapcsolat legkézenfekvőbb formája a faszénelőállítás. A Szentgotthárd környéki erdőkben is feltételezhetjük a vasművesség igénye miatti faszéngyártás egykori meglétét. Ennek részletesebb kifejtésére később visszatérünk.

Magánszemélyek szerepe az apátság alapításánál

Habár maga az alapító oklevél nem maradt ránk – vagy egyáltalán nem is létezett ilyen –, annyit azonban mégis tudunk az alapítás körülményeiről, hogy nemcsak a király, hanem magánszemélyek is adományoztak különböző javakat a monostornak. Imre király 1198-ban megerősítette, és írásba foglaltatta ezeket az adományokat.[15]

A szentgotthárdi monostornak javakat adományozó magánszemélyek:

13 *Kristó Gyula*: Magyarország története, 895–1301. Bp., 1998. 181. p. (Osiris tankönyvek)

14 *Molnár Zoltán*: A francia kapcsolat. Egy történész asszociációja Zircről. 2013. 3. p. https://adoc.pub/elmeselem-neked-molnar-zoltan-a-francia-kapcsolat-egy-trtene.html (Megtekintve: 2021. november 5.); *Gerevich László*: A pilisi ciszterci apátság. Szentendre, 1984. 31 p. Pilisszentkereszten a monostor előzménye egy 11. századi királyi vadászkastély volt. Gerecze Péter kezdte meg a romok feltárását 1913-ban, majd az 1960–1970-es években Gerevich László tárta fel az apátság maradványait teljes egészében.

15 MNL OL DL 10.485.; UBB I. 32–33. p.; ÁÚO 6. 193. p.

Simon	
a monostornál	kilenc szolgacsaládot (esetleg prediumot is)
Vasváron	két malmot a kúriájával együtt
Battyánban	prediumot és szolgákat.
Lőrinc comes	
Almáson	földet, szőlőt és szolgákat
a monostornál	három szolgacsaládot
Battyánban	földet
Varsányban	prediumot és szolgákat
Dénes comes	
Almáson	szőlőt
Henche comes	
Almáson	szőlőt
Macho	
a monostornál	szolgát
Uzd conversus	
a monostornál	szolgát
Ugrin győri püspök	
Szent Kúton	szőlőt és kápolnát
12 ember	
Szent Kút környékén	szőlőt

Az adományozók közt szerepel egy bizonyos Simon nevű személy is, akinek úgy tűnik, nemcsak a monostorhoz, hanem magához a településhez is lehetett valami köze. Azt mondja az oklevél, hogy a donátorok prediumokat és servusokat, azaz birtokokat és szolgákat ajándékoztak a monostornak. Ott, ahol a monostor áll Simon, Lőrinc comes, Macho és Uzd adott szolgákat. Ez utóbbi belépett a rendbe.

Az adományozott szolgák nevei után azt olvashatjuk: „*...dedit et aliud predium idem Simon, quod Bothian dicitur.*" Ez a mondat kétféleképp fordítható magyarra. Egyrészt: Simon egy másik prediumot is adott, másrészt: továbbá prediumot is adott Simon. Ebből Valter Ilona azt a következtetést vonta le, hogy elképzelhető az, hogy Simonnak az alapítás idején lehetett egy prediuma Szentgotthárdon.[16] Érdekes, hogy habár az oklevél határozottan kimondja, hogy az a magánszemélyek által az apátság számára adományozott prediumokat és szolgákat hivatott írásba foglalni „*confirmanus omnia, que a Symone vel aliis fidelibus in elemosinarum largitone noscuntur oblata, predia videlicet et servos*", semmiféle Szentgotthárdon létező prediumot nem nevez meg név szerint. Ugyanakkor felsorolja a Lőrinc comes által itt adományozott szolgákat „*quorum nomina hec sunt: Ubi monasterium est...*". Nyilvánvaló, hogy az alapítás idején kellett lennie Szentgotthárdon egy prediumnak, hiszen a felsorolt családos szolgák minden bizonnyal házzal rendelkeztek, és a házaknak valamiféle településen kellett állniuk. Ennek a településnek pedig a szolgák jogállásából adódóan prediumnak kellett lennie. Itt bizony komoly ellentmondás van, hacsak a „*predia videlicet et servos, quorum nomina hec sunt: Ubi monasterium situm est*" kifejezés alatt nem kell-e értenünk az itt, az az Szentgotthárdon lévő prediumot is. Mindenesetre a szöveg alapján nem dönthetjük el teljes bizonyossággal, hogy volt-e prediuma Simonnak Szentgotthárdon, avagy sem. A fennálló ellentmondás azonban más módon is feloldható. Ahogy azt majd a tanulmány további részében látni fogjuk, az 1183. évhez köthető királyi monostor alapítások esetében királyi erdőbirtokokat és az ott található udvarházakat kaptak meg a ciszterciták. Elképzelhető, hogy ebben az esetben is egy lakatlan erdőség szomszédságában álló egykori királyi udvarházat szemelt ki III. Béla a leendő ciszterci kolostor helyéül, de egy kis problémát okozott az, hogy már nem a király birtokolta, mert nem sokkal korábban eladományozta Lőrincnek és/vagy Simonnak, esetleg

16 *Valter Ilona*: Szentgotthárd története a mohácsi vészig. In: Kuntár – Szabó, 1981. 35. p.

mindkettőjük felmenőjének. A problémát úgy oldotta meg a király, hogy az immár magánkézben lévő Szentgotthárd prediumot elcserélte annak birtokosaival, akik valahol másutt kaptak helyette cserebirtokot. Hasonló akciónak lehetünk tanúi Küszén hegy–Németújvár (ma: Güssing, Ausztria) esetében is. Így fordulhatott elő, hogy – miután a csere csak a birtokra vonatkozott – szolgái ugyan maradtak Szentgotthárdon Lőrinc comesnek, prediuma azonban már nem. Ebben az esetben a prediumot a király adta a szerzeteseknek, ezért nem említi azt meg az oklevél. Akár így történt a dolog, akár az „*Ubi monasterium situm est*" kifejezés mögött rejtőzik a donátorok által adományozott predium, kétségtelen, hogy az apátság alapítását megelőzően egy magánkézben lévő predium létezett Szentgotthárdon.

Az oklevelet olvasva feltűnik, hogy habár Simont három ízben is említik, neve mellett egyszer sem szerepel semmiféle rang vagy tisztség megjelölése. A tekintélyes, vagyonos világi személyek ebben az időben általában valamilyen ispáni tisztséget viseltek (comes). Az oklevélben szereplő adományozó személyek közül hárman: Lőrinc, Henche, Dénes viselik a comes tisztséget. Annak ellenére, hogy Simon nem comes, meglehetősen tekintélyes férfiú lehetett, hiszen az oklevél egy helyütt úgy fogalmaz, hogy az adományokat Simon és mások, „*que a Symone vel aliis fidelibus*", azaz Simon és társai adták. Nevét a többiek elé helyezi az oklevél fogalmazója. Ugyanakkor meglehetősen vagyonos, gazdag ember lehetett, hiszen ő a legbőkezűbb mecénás. Szentgotthárdon esetleg prediumot adott. Battyánban (egykor a szentgotthárdi ciszterci apátsághoz tartozó falu Nagysimonyi mellett) prediumot és kilenc szolgát családostul, Vasváron két malomhelyet a kúriájukkal együtt. Abból a tényből, hogy egy ilyen gazdag és tekintélyes férfi nem visel világi tisztséget, arra következtethetünk, hogy Simon az egyházi személyiségek közé tartozott. Ám de egyházi címet sem visel, amit talán fiatal korával magyarázhatunk. Az adományozók közt egyházi méltóságot is találunk, Ugrin győri püspököt, nála feltüntetik címét és rangját.

Simon egyházi mivoltát támasztja alá egy 1449-ből származó oklevél, amely eredetileg a Szentgotthárdi apátság levéltárába tartozott, majd innen került át a Széchy család levéltárán keresztül a Batthyány levéltárba, Németújvárra. Az oklevél a vasvári káptalannak az apátság Battyán nevű birtokára vonatkozó határozatát tartalmazza. Ez a birtok az oklevél szövege szerint Simonyi (ma: Nagysimonyi), Thormisháza (egykori település Tokorcs környékén) és Mesteri szomszédságában terült el és többféle névvel is illették. Egyaránt nevezték *Symonremetefölde*-nek, *Monokfölde*-nek, *Symon*-nak és *Battyán*-nak.[17] A nevek alapján kétségtelen, hogy a Simon által az apátság alapítását követően adományozott birtokról van szó. A Monokfölde név előtagja a latin monachos = szerzetes, barát szóból származik, és arra utal, hogy a birtok gazdái a szentgotthárdi cisztercita barátok. A négy név közül bennünket elsősorban a Symonremetefölde név érdekel. „*... terra arabilio Simonremetefölde alio Monahfölde alionorabulo vel Symon et Bothyan vocata ad vicinitate possinis Symony ac Thormishaza et Mestery vocatas.*"

Ez a név egyértelműen mutatja, hogy akkor, amikor ezt a nevet erre a területre ráragasztották – azaz akkor, amikor még Simon birtokolta, tehát az adományozás előtt – Simon remete volt, és mint szent

17 MNL Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: VaML) A Szentgotthárdi Cisztercita Apátság uradalmának iratai. Fényképgyűjtemény No. 20.; Kalász, 1932. 136–137. p.

embert tisztelték az emberek. Ez a szent élet magyarázatát adja, hogy miért őt tekintették a legtiszteletreméltóbbnak az adományozók közül. Egyúttal nem zárja ki, sőt inkább megadja annak a lehetőségét, hogy élete későbbi szakaszában főpapi méltóságba kerülhetett. Ebből a szempontból figyelmet érdemel az oklevelek méltóságsorában szereplő Simon váradi (ma: Oradea, Románia) püspök. 1202-ben tűnik föl első ízben, 1218-ban szerepel utoljára.[18] Még inkább megérdemli a figyelmet Simon veszprémi kanonok személye, aki rokonságával együtt 1237 előtt elfoglalta a kapornaki (ma: Nagykapornak) apátság Lánc nevű birtokát.[19]

Egy másik oklevélben is felbukkan Simon remete neve. Musznya (ma: Moščanci, Szlovénia) 1372. évi határjárásában szereplő határnevek: Hidasd patak (*unum ruvulum Hydaspatak vocatum*), Bába völgye, Belahuz völgye, Halom, Simon remete útja (*Symonremetheuta*).[20] A Hidasd patak már 1208-ban is szerepel egy határjárásban, Lyndva-föld határainak leírásában: (*ad aquam Hydusd*).[21] Musznya a felsőlendvai (ma: Grad, Szovénia) vár birtokába ékelődő birtoktömb egyik faluja, Dolina és Bokrács (ma: Bokrači, Szlovénia) szomszédságában. 1370-ben említik először (Muzna).[22] Ekkor a Keresztúri család birtoka, akik Keresztúron (ma: Krisevczi, Szlovénia), Musznyán és Kiskorog (ma: Bakovci, Szlovénia) helységben birtokosok.

Egy – a szentgotthárdi apátság és a vasvári káptalan között Pácsony és Olaszka (ma: Olaszfa) birtoklásáért folyó perben – 1340-ben kiadott oklevélben leírtak szerint Olaszka határjárása során a határ érintett egy Symonkurthely néven ismert körtefát (*ad arborem pyri vulgo Symonkurthely vocatam*).[23] Ez a név talán ugyancsak kapcsolatba hozható Simon remetével. A körtefa említése ugyan majdnem másfél évszázaddal Simon tényked ése után történik, de elképzelhető, hogy egy öreg körtefa még Simon birtoklásának idejéből fennmaradjon, de az sem kizárt, hogy a népi hagyomány kapcsolta a nagytekintélyű Simon nevéhez. Maga a helyszín nem zárja ki, sőt valószínűsíti Simon itteni birtoklását. Itt, a szomszédban feküdt Déneslaka, amelyet Pácsony néven már 1217-ben a káptalan birtokolt. Déneslaka névadójának azt a Dénes comest tarthatjuk, aki Simonnal együtt adományokat tett az apátság javára, annak alapításakor, 1183-ban. Minden bizonnyal Déneslaka rejtőzhet az 1340. évi oklevél határleírása során szintén említett Lakpácsony nevű helység mögött. Pácsony egy másik része (Várnépepácsony) folyamatos per tárgyát képezte az apátság és a káptalan között.

Symonmolna nevű malom szerepel 1521-ben a vasvári káptalan két oklevelé-

18 *Bunyitay Vince*: A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. Nagyvárad, 1883. 1. köt. 89–94. p.

19 *Karlinszky Balázs Péter*: A veszprémi káptalan a középkorban. A veszprémi székeskáptalan középkori birtokai. Doktori (PhD) értekezés. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar. Piliscsaba, 2013. 146., 174. p.

20 MNL VaML DL 103.; MNL OL Középkori Gyűjtemény. Diplomatikai Fényképgyűjtemény (továbbiakban: DF) DF 261.624; *Benczik Gyula*: Tótság és Őrség. = Vasi Szemle, 2010. 6. sz. 664. p. 11. sz. jegyzet. Symonremetheutha kapcsán Simon személyét tárgyalja *Benczik Gyula – Zágorhidi Czigány Balázs*: Szent Benedek-templom a határvidéken. Az egykori Vas vármegyei Felsőszentbenedek templomának korai története. In: Collectanea Sancti Martini. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője. 7. Szerk. Dénesi Tamás. Pannonhalma, 2019. (továbbiakban: Benczik –Zágorhidi Czigány, 2019.) 55. p.

21 MNL OL DL 100.138.; UBB Bd. 1. 55–56. p.

22 MNL OL DL 58.044.

23 MNL OL DL 279.098.; *Kóta Péter*: Középkori oklevelek Vas megyei levéltárakban. 1. Regeszták a vasvári káptalan levéltárának okleveleiről, (1130) 1212–1526. Szombathely, 1997. 39. p. No. 88. (Vas megyei levéltári füzetek; 8.)

ben, amelyek Soós Ferenc szentgotthárdi várnagy bűnügyi ténykedéséről szólnak.[24] Az oklevelek nem adják meg egyértelműen Symonmolna helyét, de a történet körülményeiből – Gyanafalva (ma: Jennersdorf, Ausztria) melletti erdőben kirabolt és megkötözött külföldi utazó, majd a szentgotthárdi várnagy által Symonmolna mellett elfogott gonosztevők, akik az őrségi falvaik felé szekereztek – az következik, hogy ez a Symonmolna Szentgotthárdon állhatott, a Rába mellett, ahol ezek a szekeresek átkelhettek a folyón. Valószínűleg Simon apát építtethette és az ő nevét viselhette. De az sem zárható ki teljes bizonysággal, hogy a 14. században élt jakabházi Simon deák malmáról lenne szó. Az a lehetőség is szóba jöhet, hogy a malom Simon remete nevét viseli, és ő lett volna az első tulajdonosa. Ez esetben talán azonos lehet azon malmok egyikével, amely már az 1198. évi oklevélben felsorolt adományok közt is szerepel, mint Simon által Vasváron átadott jószág.

Valószínűleg ide kapcsolható Nagysimonyi település neve és eredete is. A települést 1907-től nevezik Nagysimonyinak, korábban Simonyinak, ahogy első írott megjelenésének villa Symun (1237) formája is mutatja. Ekkor Simonyi Farkas tanúként működött közre Borozdon (egykori település Tokorcs környékén), a helyi udvarnokok és Sitkei Lőrinc fia Sándor birtokügyében.[25] A középkorban helybeli nemesek birtokolták. A falu kialakulása és korai története meglehetősen tisztázatlan. Nem elképzelhetetlen, hogy ebben az esetben is Simon remete birtokával van dolgunk. Az 1237-ben szereplő Farkas neve akár arra is adalék lehet, hogy a birtokosok a Héder nemzetség tagjai, hiszen a Héder nemzetség egyik alapítója szintén ezt a nevet (Volfer) viselte. Egy 1268-as oklevél Farkas fia Kenézt említi Simon fiai, Salamon és Gál, továbbá Péter szentgotthárdi apát társaságában, a felperesek között.[26]

Simon személyének azonosításában Battyán birtoktörténete lehet segítségünkre, hisz az 1198. évi oklevélből megtudhatjuk, hogy a Simon által az apátságnak adományozott Battyán birtokot Simon a rokonaival közösen birtokolta (*cuius terra communis est cum cognatis dicti Simonis*). Az eladományozott részt az eladományozást követően Jakab pristaldus választotta le a közös birtokból és jelölte ki a határait (*curat metas statui pro parte S. Gothardi per Iacobum Prestaldum*). A birtoktörténet feltárása segítségünkre lehet, hogy meghatározhassuk Simon rokonait, s rajtuk keresztül közelebb juthassunk Simon személyéhez is. Simon remete rokonaként az 1237-ben említett Simonyi Farkast, az 1268-ban említett Simonyi Farkas fia Kenézt, Simon fiait, Salamont és Gált azonosíthatjuk.[27]

Simon remetének – az említett két, oklevélben szereplő földrajzi néven és a szentgotthárdi adományokat megerősítő oklevélen, továbbá a simonyi nemesek közt 1268-ban előforduló Simon néven, továbbá a feltételesen hozzá kapcsolható szentgotthárdi malmon, illetve az olaszkai körtefán kívül – semmiféle emléke nem maradt fenn sem az egyházi, sem a történeti hagyományban. Ha ismertsége és tisztelete a maga korában valóban olyan volt, amint azt Imre király oklevele mutatja, akkor ennek a tiszteletnek a szent élet kiteljesedésével tovább kellett volna növekednie és a szent életű személy halálával csúcspontra jutnia és rögzülnie kellett volna. Egy ilyen tiszteletnek a későbbi forrásokban is nyo-

24 MNL OL DL 58.316; MNL OL DL 47.401.
25 MNL OL DL 40.014.; UBB Bd. 1. 174. p
26 MNL OL DL 43.531.
27 1237: MNL OL DL 40.014.; UBB Bd. 1. 174. p.; 1268: MNL OL DL 43.531.

mának kellett volna maradnia. Az, hogy ez nem így történt, azt sugallja, hogy a szent életvitel nem jutott el a halálig, hanem korábban megszűnt. Ez a megszűnés leginkább úgy képzelhető el, hogy a szent életű remetéskedést abbahagyta Simon. Vagy visszatért a társadalomba – ha Simon váradi püspökkel, vagy Simon veszprémi kanonokkal lenne azonos –, vagy csupán a környékről tűnt el, és máshol folytatta a remetéskedést. Ez utóbbi feltevés sem elképzelhetetlen, sőt több körülmény is alátámasztani látszik. Elképzelhető, hogy Simon valamelyik, a Szentföldre igyekvő keresztes hadhoz csatlakozott, hogy így jusson el Jézus életének színhelyeire. Ebben az időben több keresztes hadjárat serege vonult át a környéken, megadva a lehetőségét annak, hogy egy ilyen fanatikus hívő egy igazi, nagy zarándoklatot teljesítsen. Ezt az elképzelést látszik alátámasztani az 1198. évi oklevél egyik kitétele, miszerint a szentgotthárdi barátokra maradt még két malom is Vasváron – vagy a vasvári ispánságban? –, amelyek korábban Simoné voltak. Az oklevél megfogalmazása azt sugallja, hogy ebben az esetben nem adományozásról van szó.

„*Et duo molendina cum curia sua in ferreo castro sicut a Symone fuerit relicta, possideant.*" És birtokoljanak/vegyenek birtokba két malmot a kúriájukkal együtt Vasváron, ahogy Simontól hátramaradt (*fuerit relicta*). Ez a megfogalmazás erősíteni látszik azt a feltételezésünket, hogy Simon, csatlakozva a keresztes hadakhoz, elment a Szentföldre. Sőt, ennek az útra kelésnek az oklevél kiadása, az az 1198 előtt kellett megtörténnie, tehát nem II. András seregéhez csatlakozott, hanem már korábban, az 1189-ben induló harmadik, vagy még inkább az 1197-ben induló negyedik keresztes hadjárat hadaival vágott neki a zarándoklatnak és hagyta maga mögött addigi életét.

Ennek az elméletnek a vizsgálata azonban meghaladja a tanulmány kereteit, külön tanulmányba kívánkozik.

Lőrinc comes a másik adományozó. Szentgotthárdon kilenc szolga családot „*quem comes Laurentius dedit*", Battyánban 1 ekényi földet[28] „*in territorio eiusdem predii comes Laurentius dedit terram ad unum aratrum*", Varsányban (elpusztult falu Jánosháza határában) prediumot és négy szolgát családjukkal együtt „*dedit et alibi predium idem comes, quod Wossian dicitur…et servis*". Almáson (ma: Almásháza) 2 ekényi földet, hét szőlőt és három szolga családot ajándékozott a monostornak „*dedit et in Almas predictus comes terram ad duo aratra et septem vineas et servos*".

Almáson Lőrinc comes mellett Henche comes és Dénes comes is adományozott szőlőt. „*In eodem predio comes Dionisius dedit tres vineas, Henche comes unam*".[29] Mint említettük, Almás Zala megyében, Nagykapornaktól északkeletre, Kallósd és Gyűrűs szomszédságában fekszik. Azt tudjuk, hogy a Németországból érkezett testvérpárnak, Wolfer és Héder lovagoknak II. Géza király a Küszén hegyét is odaadományozta, ahol Wolfer monostort alapított. A hadászati jelentőségű hegyet a monostorral együtt III. Béla elvette Wolfer fia Henc comestól, hogy ott királyi várat építsenek. Henc ispán a monostorért cserébe Kapornokot kapta.[30] Az adományozó Henche comes azonos lehet Wolfer fia Henc comessel, míg Dénes comes azonos lehet unoka-

28 Egy, négy ökör vontatta ekével 1 év alatt megművelhető terület. „*Az ekeföld vagy ekealja (aratrum) nagyságát illetően eltérő források állnak rendelkezésünkre. A XIII. században rendszerint 120 holdat számítottak 1 ekeföldre, ami a 864 öles királyi holddal számítva, 120 királyi hold = 968281 ha = kb. 168 ½ kat. hold (96.97 ha) eredményt adja.*" *Hóman Bálint:* Magyar pénztörténet, 1000–1325. Bp., 1916. 491. p.

29 MNL OL DL 10.485.; UBB Bd. 1. 32–33. p.; ÁUO 6. 193. p.

30 ÁUO. 6. 354. p.

testvérével, Héder fia Dénes comessel. A kérdéses szőlők birtokába nyilván a kapornaki apátság elnyerése révén jutottak. Az események időrendje szempontjából figyelemre méltó, hogy Henche és Dénes a Küszén hegyért cserébe kapott birtokaiból tett adományt, tehát a felajánlás a királlyal való birtokcserét követően történt.

Uzd az ötödik – az oklevél felsorolása szerint a harmadik– adományozó. Ő, amikor belépett a rend kötelékébe, egy szolgát adományozott a monostornak. „*Sculgad oblatus ab Wzd converso.*" Uzd nem vált teljes jogú szerzetessé, csupán a laikus testvérek, az úgynevezett munkástestvérek ruháját öltötte magára. A munkástestvérek azok, akik a rend feladataiból adódó fizikai munka zömét végezték. Ők irtották az erdőket, dolgoztak a mezőkön, gondozták az állatokat. Közülük kerültek ki a birtok távolabbi részein épült majorok lakói is. Talán nem tévedünk nagyot, ha Uzd nevét véljük felfedezni az egyik uradalmi major, Huszász – 1350-ben Uzhaszou[31] – (elpusztult falu, Csörötnek határába olvadt be) nevében. Ő lehetett a major első vezetője, az első majorgazda. A rendbe való belépését megelőző életéről semmit sem tudunk, csupán nevében fedezhetjük fel a sztyeppe török népei egyikének, az úzoknak a nevét. Ez esetlegesen úz származására utalhat. Annyi bizonyos, hogy szabad emberként élt és némi vagyonnal is rendelkezett, amit aztán a monostornak adott. Ez a vagyontárgy az a bizonyos szolga volt.

Ugrin győri püspök a legbiztosabban azonosítható adományozó. Ő Szentkút (ma: Heiligenbrunn, Ausztria) mellett egy kápolnát adott szőlővel együtt a monostornak, illetve egészen pontosan átengedett (*concessit*). Ugrin 1175-ben zágrábi (ma: Zagreb, Hotvátország), 1188–1204-ig győri püspök; s ekkor esztergomi érsek lett, de e magas állását nem sokáig élvezhette, mert még ugyanazon évben augusztus 20-ika előtt elhalálozott. Ugrin püspök 1198-ban, 1199-ben, 1203-ban szerepel az oklevelek méltóságsorában, 1183-ban pedig az említett birtokot adományozta.[32] 1255-ben IV. Béla király a Szentkút possession lévő öt falut (villa): Szentkút, Merhart, Szombatfalva, Újfalva és Pincua (egykori települések Heiligenbrunn környékén) nevűeket Dénes fia Herrandnak adományozta.[33] Scentkuth néven 1342-ben hallunk a településről ismét. Forrás fölé épített, Szent Ulrik tiszteletére szentelt kápolnája van. A forráshoz a nép csodás dolgokat fűzött. Szent Ulrik Augsburg püspöke, 973-ban halt meg, 993-ban kanonizálták. A 11. századtól nagy tiszteletnek örvendett, különösen köszvény ellen hívták segítségül.[34] Ez a kápolna nyilván azonos azzal a kápolnával, amelyet Ugrin püspök adományozott a szentgotthárdi apátságnak. Ennek az adománynak az idejét is megtudjuk, hiszen, amint az oklevél írja, a területet Béla király parancsára Egyed, akkori (*tunc temporis*) vasvári ispán kijelölte. Tehát ez az adomány a monostor alapításával egy időben történhetett. Feltehetőleg ugyanekkor történt a többi adományozás is. Az a lehetőség is elképzelhető, hogy Csák nembeli Ugrin nem győri püspökként, hanem a Csák nemzetség tagjaként tette ezt a birtokadományozást. Ezt erősíti, hogy

31 MNL OL DL 100.046.

32 *Beke Margit*: Esztergomi érsekek. Bp., 2003. 81. p.

33 UBB Bd. 1. 242–243. p.; *Kiss Gábor – Zágorhidi Czigány Balázs*: A Héder nemzetség korai birtokai Vas vármegyében és a küszini bencés apátság. In: Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon. Szerk. Illés Pál Attila, Juhász-Laczik Albin. Bp., 2012. (továbbiakban: Kiss – Zágorhidi Czigány, 2012.) 174. p. (Művelődéstörténeti műhely. Rendtörténeti konferenciák; 7/1.)

34 *Schwartz Elemér*: A nyugat-magyarországi német helységnevek. Bp., 1932. 198. p. 20. sz. jegyzet.

az apátság alapításakor, 1183-ban valószínűleg még nem szentelték püspökké (1188-ban szerepel először). Viszont Szentkút közelében található a Csákány nevű nagykiterjedésű birtok (terra Chakan), amelyet a Csák nemzetséggel hoztunk összefüggésbe. Nem elképzelhetetlen, hogy a közeli Csákány birtok eredeti birtokosainak, a Csák nemzetségnek Szentkúton is voltak szőlőbirtokai, és Ugrin, mint a nemzetség sarja, magánemberként ebből tett adományt.

Szentkúton a püspök mellet más személyek is adományoztak szőlőket az apátságnak. Így Péter, Jakab pap, Eurhardus, Gerolt, Lippoldus, Wlker, Otto, Gerolt, Henricus, Bertoldus, Wlfer, Tym. Vajon kik lehettek ezek a német nevet viselő emberek? Annyi bizonyos, hogy szabadok, ezért rendelkezhettek birtokokkal. Talán vendégnépek lettek volna? Ebben az esetben inkább testületileg adományoztak volna. Nem elképzelhetetlen, hogy a krónika szerint a Volfer lovaggal érkezett 40 páncélos vitéz leszármazottai lennének. 1255-ben Szentkúton birtoka volt Héder nembéli Werenherth győri kanonoknak, IV. Béla pedig ezen a környéken újabb birtokokat adományozott rokonának, a szintén Héder nembéli Dénes fia Herrandnak, aki a lovászmesteri (magister agazorum) tisztséget is viselte.

Macho négy szolgát adományozott a lelke üdvéért (*pro anima sua*). Mindannyian ismerjük a mondást: messze van, mint Makó Jeruzsálemtől. Szirmay Antal 1805-ben kiadott művében világít rá a szólás eredetére. Eszerint a részeges Makó lovag a keresztes hadjáratok idején II. Endre seregével vonult a Szentföld felé, és megpillantva Spalató városa templomainak tornyait, már azt hitte, hogy Jeruzsálembe érkeztek. A szólást Baranyai Decsi János 1598-ban jegyezte le első ízben.[35] A korabeli gyakorlat szerint a lovagok a foglalkozásukból eredeztethető bűneik – az ellenség lekaszabolása, a háborúskodással járó egyéb erőszakosságok – vezekléseképpen anyagi felajánlásokat tettek az egyháznak. A tehetősebb arisztokraták monostorokat alapítottak, hogy az ott tartott barátok zsolozmázásukkal kieszközöljék gazdájuk számára a bűnbocsánatot. A kisebb nemesek plébániákat, templomokat alapítottak hasonló megfontolásból, míg a szegényebb lovagok valamilyen adományt tettek egyik–másik kolostor javára, hogy a szerzetesek ennek fejében imádkozzanak érettük. Ugyanilyen okokból ajánlotta fel szolgáit Makó is, akiket feltehetőleg valamely korábbi hadjáratban ejtett foglyul.

Az oklevél az eddig felsoroltakon kívül még három nevet említ meg. Mivel az adományokat annak idején, az adományozáskor – minden bizonnyal a helyszínen az ünnepélyes alapításkor – nem foglalták írásba, utólag egy olyan pártatlan, hiteles személy tanúbizonysága mellett kellett összeírni, aki az eseményen személyesen is megjelent és olyan tevékenyen vett részt, hogy ebbéli közreműködése révén az adományokat pontosan kellett ismernie.

35 *Tóth Ferenc*: Népköltészet. Makó néprajza. Szerk. Uő. Makó, 2008. 562. p. (Makó monográfiája; 3.) „*Messze van, mint Makó Jeruzsálemtől* közmondása magyar nyelvterületen nemcsak a legismertebb, de a legrégibbek egyike is. Az első magyarországi közmondásgyűjteményben, Baranyai Decsi János, 1598-ban kiadott latin nyelvű munkájában – amelynek tételszáma eléri az ötezret –, ilyen alakban fordul elő: „*Oly messze van tőle, mint Makó Jeruzsálemtől.*" *Baranyai Decsi János*: Adagiorum Graeco-Latino-Ungaricorum Chiliades quinque, ... (Adagiorvm Graeco Latino Vngaricorvm Chiliades quinque, ...). Barthphae, 1598. 203. p. Ismerteti *Eötvös Lajos:* Decsi János közmondás-gyűjteménye. = Vasárnapi Újság, 1869. szept. 26. 535–536. p.; *Kis-Viczay Péter*: Selectiora Adagia Latino-Hungarica in gratiam et usum Scholasticae juventutis. Kassa, 1713. 512. p.

Az oklevél meg is nevezi ezt a személyt, Leusse veszprémi kanonokot. Hogy Leusse kanonok milyen minőségben vett részt az alapítási ceremónián, arra nem tér ki az oklevél, csupán annyit mond, hogy ő a király embere „*hominis nostri*". Hogy ez a cím az alapításkor meglévő megbízatást takar és az alapításban játszott szerepre is utal-e, avagy csak az oklevél kiadása kori bizalmi viszonyt mutatja, nem tudhatjuk. De a fentebb mondottak alapján bizton feltételezhetjük, hogy a kérdéses „*hominis nostri*" kifejezéstől függetlenül Leusse kanonok a kolostoralapításnak a királyi udvarban lezajlott első felvonása után királyi megbízásból tartózkodott a helyszínen zajló ünnepélyes alapítási ceremónián. Hogy abban az időben, 1183–1184-ben Leusse a királyi udvarban, a veszprémi, vagy a vasvári káptalannál teljesített-e szolgálatot, egyéb adat híján nem tudhatjuk. A Simon által Battyánban adott birtokot – amelyet Simon addig rokonaival közösen birtokolt – Jakab pristaldus, a vasvári vár századosa (centurio) határolta meg, és a kijelölt határokkal birtokba adta. Ugyancsak Jakab pristaldus jelölte ki a Lőrinc ispán által Varsányban adományozott birtok határait és vezette be annak birtokába a szentgotthárdi apátságot. Már ez a tény önmagában is sejteti, hogy a két személynek – Lőrincnek és Simonnak – illetve a két helyszínnek – Battyánnak és Varsánynak – szoros kapcsolatban kell lennie egymással. A Szentkúton Ugrin püspök által adományozott birtokot Egyed, az akkori vasvári ispán látta el határokkal és adta át a barátoknak. Mindhárom birtokba iktatás Béla király – a fentebb vázolt okok miatt nyilván szóbeli – parancsára történt „*precepto pissimi Bele regis*". Mindhármat mondunk, annak ellenére, hogy az oklevél csak kétszer említi meg Béla király ezirányú parancsát (Battyán és Szentkút esetében), ugyanis az eddig kifejtettek alapján, a köztük lévő rokoni kapcsolatot feltételezve Lőrinc és Simon adományát, illetve ezek birtokba iktatását egyetlen aktusnak tekinthetjük. Így Béla király Jakab pristaldusnak adott parancsa mind Battyán, mind Varsány meghatárolására, illetve birtokbaadására vonatkozott.

Jakab pristaldusra vonatkozó további adat: „*per nostrum pristaldum Jacobum filium Henrici de genere Soloch*" Dénes nádornak a kapornaki apátság egy Lanch nevű birtokával foglakozó oklevelében.[36]

Imre király 1198. évi oklevele felsorolja az apátságnak adományozott szolgák neveit is. Ott, ahol maga a monostor állt, Hamard és három fia, Queseud, Warou, Stephanc fiaival és lányaival, Negu a lányával, valamint testvérei Jacob és Bulchov, Much a fiaival, Martinus a fiaival. Akiket Lőrinc comes adományozott: Mence fia Behed, Puruete fia Iohuan, Theke, Scombot, akit Macho adott, Sculgad Wzd conversus adománya.

A donátorok közt szereplő négy személy: Simon, Lőrinc comes, Hencse comes és Dénes comes, az egy–egy helyszínen, első sorban Almáson való birtoklásból következtetve a Héder nemzetség tagjainak tarthatjuk. Ugyanerre a következtetésre jutott Kiss Gábor és Zágorhidi Czigány Balázs is, miután Hencse és Dénes Sárvíz környéki birtoklását vizsgálták.[37]

36 Zala vármegye története. Oklevéltár. 1. köt., 1024–1363. Szerk. Nagy Imre, Véghely Dezső, Nagy Gyula. Bp., 1886. 11. p.

37 *Kiss Gábor – Zágorhidi Czigány Balázs*: Egy mikrotáj történeti helynévanyaga. Vasvár délkeleti határa az Árpád-korban. In: Helytörténeti Tanulmányok. 2. Szerk. Hoffmann István, Tóth Valéria. Debrecen, 2006. (továbbiakban: Kiss – Zágorhidi Czigány, 2006.) 133. p. (A Magyar Névarchívum Kiadványai; 11.)

Szentgotthárd és környéke az apátság alapításakor

A szentgotthárdi cisztercita apátság nem teljesen a korábbi rendi szabályzat előírásainak megfelelően, a világtól távoli lakatlan helyen települt. Az 1134. évi nagykáptalan előírása szerint egy új monostor alapításakor a szerzetesek megérkezését meg kellett előznie az alapító által felépített apátsági épületek meglétének, a monostor fenntartásához szükséges birtokokkal való ellátásának.[38] Ezt praktikusan úgy lehetett kivitelezni, ha az alapító már meglévő épületeket engedett át az újonnan alapított monostornak. A szentgotthárdi monostor alapításakor a Rába völgye már lakott volt. A kissé távolabbi környék ekkorra már jórészt benépesült, falvak és templomok álltak, köztük utak hálózták be a vidéket. A szentgotthárdi apátság alapításkori és középkori birtokát későbbi források alapján Kalász Elek próbálta meg rekonstruálni.[39]

A törzsbirtok északi határát a Lapincs és a Rába folyók képezték. Ez világosan kiderül két – habár későbbi – oklevél határleírásából. 1463-ban a németújvári uradalom határjárásakor a határbejárók leírása szerint Fürstenfeldtől a szentgotthárdi kolostorig a birtok határát a Lapincs folyó jelentette. Itt, a kolostor alatt a Lapincs egyesült a Rábával és innentől egészen az Újlak (ma: Magyarlak) nevű falu felső széléig a határt a Rába alkotta. „*... oppidium Felesthen; inde transeundo per dictum fluvium Laponch versus plagam meridionalem pervenissent subtus claustrum Sancti Gotthardi, ubi dictus fluvius fluvio Raba coniungitur et distinguit ubique metas usque superiorem finem possessionis Wylak vocate*;”[40]

Alsórönök 1336. évi határleírásában a határjárást végző káptalani és királyi emberek Alsórönök birtok déli határaként a Rábát jelölik meg, tehát a folyó képezte a határt Alsórönök és Csörötnek között.[41]

A törzsbirtok déli határa egy régi, nagy jelentőségű útra támaszkodott, amely az ország belsejéből Itália felé vezetett. Egyes szakaszait Katonák Útjának vagy Olasz útnak nevezték. Ennek a fontos útvonalnak egyik ismertetőjegye, hogy keleten a Hegyhát platóján halad, mindvégig kerüli a meredek lejtőket, a nedves patakvölgyeket. Az apátság birtokához közeledve azonban a patakok olyannyira felszabdalták a dombságot, hogy tovább – a Hegyháton megszokott széles plató helyett – már csak a dombok keskeny gerincén lehet haladni. Itt a dombok gerincén kanyarogva éri el a Rába, a Kerka és a Mura hármas vízválasztóját, majd halad tovább Radkersburg, a murai átkelőhely irányába. A Lapincs–Rába vonala és az Olasz út között az apátság alapítása előtti időben egy, jórészt lakatlan erdőséget sejthetünk. Maga az erdő lakatlan, vagy gyéren lakott, de a környezete nem.

Az erdő peremén ekkor már lakott helyek sorakoztak. Keleten Gyarmat (ma: Rábagyarmat), amelynek neve a honfoglalás idejére, de legalábbis az államalapítás előttre mutat. Északnyugaton Királyfalva (ma: Königsdorf, Ausztria), amelynek neve arra mutat, hogy mindig is királyi birtok volt. Délen Rodina (ma: Neradnovci, Szlovénia), 1208-ban a vasvári hospesek települése, amelynek lakói a település nevéből ítélve, vasbányászattal foglalkozhattak.[42] Nyugaton Kristyán (ma: Grieselstein, Ausztria), amely nevét a falu fölé magasodó dombon álló váráról kapta.

38 Kalász, 1932. 10. p.
39 Kalász, 1932.
40 MNL OL DL 65.919.; *Borsa Iván*: A Balassa család levéltára, 1193–1526. Bp., 1990. No. 361. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, 2. Forráskiadványok; 18.)
41 MNL OL DL 103.320.; Anjoukori okmánytár. 3. köt. Szerk. Nagy Imre. Bp., 1883. 290. p. (Magyar történelmi emlékek. Első osztály. Okmánytárak)
42 MNL OL DL 100.138.; UBB Bd. 1. 55–57. p.

Köröstyén német neve – Grieselstein – egy várat sejtet. Talán ennek a várnak az emléke őrződött meg abban a helyi mondában, amely szerint „*Hajdanában a Steinbergen állt egy büszke vár. Abban élt egy gonosz úrnő a gyermekeivel. A várhegy lábánál lakot egy szegény özvegyasszony a gyermekeivel. Felment egyszer a szegény asszony a várba, hogy kenyeret kérjen éhező gyermekeinek. De a vár úrnője kigúnyolta, kézbevett egy darab kenyeret, és azzal kitisztította a gyerekei piszkos ruháját. Efölött a szörnyű bűn fölötti elkeseredésében a szegény asszony elátkozta őt. Nem sokkal később szörnyű vihar kerekedett s ennek elmúltával mind a vár, mind annak összes lakója elsüllyedt.*”[43] A település nevében a szláv krizs/grizs = kereszt főnév rejtőzik. Mind a német, mind a magyar név erre a tőre vezethető vissza. 1350 Cristayn, 1549 Grysysthan, 1571 Krystainy.[44] Délnyugaton 1213-ban említi egy oklevél Dobraföldet (*terra Dobra*), a Szölnök és a Dobra patakok között, amely nevében megőrizte a királyi birtok nevét.[45] A szláv eredetű Dobra név magyarul birtokot, jószágot jelent. Megeshet, hogy maga a király birtokában lévő erdő is a Dobra nevet viselte. Kelet felől jőve, az erdő peremén, a Rába völgyének déli teraszán vezetett egy út, amely Gyarmat érintésével haladt nyugat felé, majd egyik ága bekanyarodott a Dobra patak völgyébe, Tóka (ma: Tauka, Ausztria) falu irányába. Ebből az útból a Rába és a Lapincs összefolyásánál ágazott ki egy másik út – vagy, ha úgy vesszük, az eredeti út vezetett erre tovább –, amely átkelve a Rábán, a Lapincs partján vezetett tovább Királyfalva és Dobrafalva (ma: Dobersdorf, Rudersdorf településrésze, Ausztria) irányába. És éppen az útnak a Rábán való átkelője mellett állt az a királyi udvarház, amely az analógiák alapján, a frissen alapított ciszterci monostor magja lehetett.

Szentgotthárdon tehát kimutattunk:

Egy (plébánia?)templomot, amelynek Schwartz Elemér szerint időben meg kellett előznie az apátság alapítását.

Egy királyi udvarházat, amelyet az analógiák alapján III. Béla átengedett a cisztercitáknak monostoralapítás céljából.

Egy – korábban a király által eladományozott – földesúri prediumot, ahol Simon és Lőrinc comes szolgái lakhattak.

Egy fontosabb útvonalat (királyút), amely összekötötte a tágabb környék királyi birtokait, udvarházait.

A Rába átkelőjét, ahol ez a királyút átkelt a folyón.

Ugyanakkor a szűkebb környezet lakatlan volta miatt – Gyarmat, Csörötnek és Kristyán kivételével a szentgotthárdi uradalom valamennyi falujáról feltételezhetjük, hogy az apátság alapítását követően keletkeztek – részletesebben meg kell vizsgálnunk az ezekre a feltételezett objektumokra vonatkozó jeleket.

Az apátság uradalmának benépesülése, valamint az ott található települések keletkezésének tárgyalása meghaladja e tanulmány kereteit.

43 www.raabnaturpark.at (Megtekintve: 2021. november 20.)

44 1350: MNL OL DL 100.046; MNL OL Magyar Kamara Archívuma E 158. Conscriptiones portarum. Comitatus Castri Ferrei 1549., 1571.

45 MNL OL DL 103.244; UBB Bd. 1. 64–65. p.

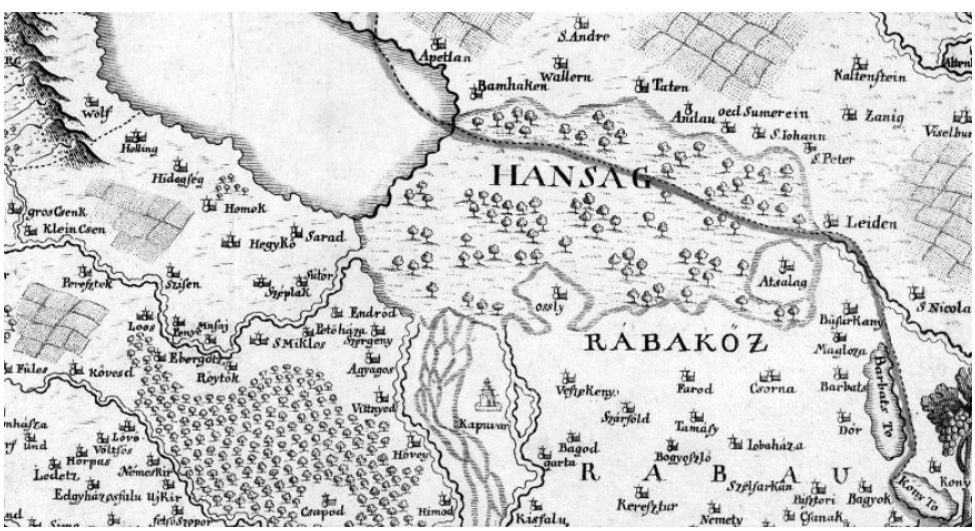
Csiszár Zoltán

Néhány gondolat a Hanság tájnevünk értelmezéséhez

A Palidibus vulgo Hon dictis és más Hanyok

Bevezető

A „Magyar néprajzi lexikon" a tájat *„földrajza, növényzete, története stb. alapján egységes vagy összefüggő terület"*[1]-ként definiálja. A Kárpát-medence magyar történeti–népi tájneveinek nagy része névmagyarázatot nem igénylő, a földrajzi név, illetve a tájnévképző köznév jelentése alapján jól értelmezhető ún. „beszélő név",[2] pl. Rábaköz, Hegyalja, Mezőföld... A tájnevek egy része vitathatatlanul középkori eredetű – pl. Kemenesalja, Ormánság, Zselicség, ... –, a középkori eredetű tájnevek között néhány olyan történeti jelentést hordoz, amelyre nézve a jelen korban már csak feltételezésekkel élhetünk. Véleményem szerint ilyen tájnév a Hanság is, a fenti lexikon szerint a Hanság *„földrajzi tulajdonságra utaló tájnév"*. A hanságí táj legfőbb attribútuma annak emberi beavatkozás előtti természeti képe, jellegzetes vízrajza lehetett. Mivel a Hanság vízrendezési munkáinak kezdete 1775-re tehető,[3] az ezt megelőző térképi állapot szolgálhat a középkori tájra vonatkozó képzetünk alapjául.

1. kép 1758. évi térképrészlet (Zeller, Sebastian: Mappa Comitatus Soproniensis, 1758.)[4]

1 https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/5-296.html (Megtekintve: 2021. december 1.)

2 *Tolnai Vilmos:* Beszélő nevek. = Magyar Nyelv, 1931. 5–6. sz. 176–179. p.

3 *Zádor Alfréd:* A Hanság lecsapolásának története. = Soproni Szemle (továbbiakban: SSZ), 1982. 4. sz. 51. p.

4 https://mapy.mzk.cz/mzk03/001/052/483/2619316564/ (Megtekintve: 2022. január 10.)

Az 1758. évi térkép alapján a Hanság leginkább egy ligetes erdőség benyomását kelti, vajon valóban az volt-e, és az őstáj valódi jellegét tényleg kifejezi-e annak neve?

A Hanság tájnév jelentése, etimológiája

A „Földrajzi nevek etimológiai szótára" szerint: a „**Hanság** 'vizenyős terület a Kisalföld nyugati részén' [1654: *Hanságon* gr.: Erd.Okl. 1: 503, de l. 1558: *Han*: Sopron 2: 633 is]. A R. *Han* (*y*) hn. a m. R., N. *hany* 'mocsár, láp, ingovány' fn.-ből keletkezett. Később *-ság* képzővel egészült ki. (Szamota: NyK. 25: 166; OklSz. *han* a.; Viski: Etn-Csop. 5; Kálmán: MNy. 40: 110; Horpácsi: MNy. 49: 47; Balázs: MNy. 49: 60; TESz. 2: 48 *hany* a.; Mollay: SoprSz. 35: 243.) – Vö. **Nemeshany**."[5]

A szótár Hanság szócikke a „mocsár, láp ingovány" jelentésű *Han* (*y*) főnévre vezeti vissza a tájnevet, a főnév eredetére nem tartalmaz közvetlen utalást. Lényegében a Nemeshany szócikkben is azonos megállapítást tesz: „**Nemeshany** 'helység Veszprém megyében Devecsertől délnyugatra' [1907: *Nemeshany*: Hnt. 748, de l. 1338 *Hony*: Csánki 3: 59 és 1137: ? *Hon*: Fejér: CD. 2: 91 is]. A *Hany* hn. a m. R., N. *hany* 'mocsár, láp, ingovány' fn.-ből keletkezett. Az egykor *Sárosviz*-nek [1367: *Sarusviz*: Holub: ZalaVizr. 37], ma Kígyós-patak-nak hívott vízfolyás itteni ingoványával kapcsolatos. A *Nemes*-előtag nemesi birtokosokra, lakosokra utal; vö. 1464: „Nobiles de Kwzep*han*" [=középhanyi nemesek] (Csánki 3: 59). (Stanislav: SlovJuh. 2: 205.) – Vö. **Hanság**, **Szentimrefalva**."[6]

A Hanság szócikk hivatkozásai közül etimológiai szempontból „A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára" adhat támpontot: „**hany** 1075/†1124/†1217: ? „In supradictis uero terris in hungaria, scilicet in meler, Sapi, Pelu, Sagi, alpar, *Chonu* et fizeg" hn. (MonStig. 1: 59); 1141–61/12. sz.: *Hon* hn. (MKsz. 1892–3. 17); 1299: *Hom*feu hn. (OklSz.); 1338: *Hony* hn. (Csánki 3: Benczh*any* hn. (Csánki 3: 59); **1584**: „Mikoron telen a *han* megfag" (OklSz.); 1795 k.: *Hánság* sz. (Takáts R.: Told. E. r.:NSz.). **J:** 1. 1075/†1124/†1217: ? 'mocsár, láp, mocsaras, ingoványos terület; Sumpf' (l. fent), 1584: 'ua.' (l. fent) ; 2. 1883: 'hant, göröngy; Erdscholle' (Nyr. 12: 188). **Sz: ~ság** 1783: *hansággal* gr. 'nádas, ingoványos terület' (Molnár J.: Könyvház 4: 408: NSz.). Bizonytalan eredetű. ... ".[7]

Elsőként ez a mű is a „mocsár, láp, ingovány" jelentést közli, a **hany** szó eredete bizonytalan: *„Talán ősi örökség a finnugor, esetleg az uráli korból"*, vogul, osztják, zürjén eredetet is lehetségesnek tart. *„A magyar szó csak akkor egyeztethető ezekkel, ha nyelvünk külön életében 'part'→'mocsaras part'→'mocsár, vizenyős rét' jelentésfejlődés történt. Ennek a feltevését támogatja, hogy a helynévi alkalmazásainak többségében folyóparti, holt ágakból képződött mocsarakra vonatkozik."* A második jelentésként megadott 'hant, göröngy; Erdscholle'-vel kapcsolatban megjegyzi: *„kialakulása nem világos; mutathat a hanttal való eredetbeli rokonságra is, de lehet a hant jelentésbesugárzó hatásának eredménye is."*

Az itt közölt korai előfordulások („*Chonu*" – 1075/†1124/†1217, „*Hom*feu" – 1299) eléggé problémásak. „*Chonu*" ugyanis

5 *Kiss Lajos:* Földrajzi nevek etimológiai szótára. 4. bőv., jav. kiad. Bp., 1988. (továbbiakban: Kiss, 1988.) 1. köt. 566. p.

6 Kiss, 1988. 2. köt. 229. p.

7 *Benkő Loránd:* A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 2. köt. Bp., 1970. 48. p.

az Ópusztaszer melletti Csanytelekkel[8] azonosítható, a „*Hom*feu" pedig egy halastó neve,[9] bár kétségtelenül Fertő közeli, de írásmódja miatt a *hon*-nal való azonossága nem egyértelmű. „Benc*zhany*" a jelenlegi Nemeshannyal, vagy annak egyik középkori településrészével azonosítható.

A fenti névmagyarázatok a „mocsár, láp, ingovány" jelentéssel a Hanság esetében teljesen hihetőnek tűnnek. Tájneveinkben a -ság/-ség képző olyan gyakori, hogy tájnévképzőnek is nevezik: pl. Avasság, Bánság, Bányaság, Barcaság, Báródság, Hajdúság, Jászság, Kiskunság, Mezőség, Nagykunság, Nyírség, Ormánság, Őrség, Szepesség, Szerémség, Szilágyság, Zselicség.

A probléma a Hany nevű településsel (településekkel) van, a Hany mint településnév ugyanis a képző nélküli településnevek csoportjába tartozik, a jelentése szerinti „mocsár, láp, ingovány" településnévként nem túl életszerű. A „mocsár, láp, ingovány" feltételezés alapján az Árpád-kori Magyarország vízrajzát tekintve jóval több Hany nevű földrajzi név lenne várható, de nincs nyoma hanynak más jelentősebb mocsárvidékeken (Ecsedi-láp, Sár-mente, ...).

Az ómagyar kor a vizes élőhelyekre elég nagyszámú szókészlettel rendelkezett, pl.: *imola* – 1193[10] 'ingovány, posvány'; *ingouan*[11] 'ingovány'; *lap*(*a*), *lapu*(*o*)*s* (*Lapustow* – 1273,[12] *Lapa* nevű víz – 1294[13]) 'láp, lápos'; *linko* – 1409[14] 'süppedékes, ingoványos'; *mochar*, *mocharu*(*o*)*s* – 1231,[15] – 1330[16] 'mocsár, mocsaras'; *sombokos* – 1386[17] 'zsombékos'.

Néhány példa az ezekből képzett településnevekre: *Laposfeu* – 1224,[18] *Linkohath* – 1429,[19] *Mocharszegh* – 1420,[20] *Sombokrethy* – 1461,[21] *Sombokhaza* – 1482.[22]

Persze mondhatnánk, hogy a kivétel erősíti a szabályt, de esetünkben két kivétel is van.

Hany nevű települések[23]

Hon – 1137[24] (*praedium*), – 1230,[25] – 1368,[26] ***Hoony***, ***Hony*** – 1273,[27] ***Honyzentgeurg***, ***Honyzenthgeurgh*** – 1384,[28] ***Kezephany*** – 1464,[29] ***Han***(***y***) – 1466:[30] Zala vármegyei település, azonos a jelenlegi Nemeshany (Veszprém m.) helységgel.
Első említése 1137. évi.

8 A Magyar Nemzeti Levéltár adatbázisai. Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Internetes kiad. (DL–DF 5.1) Bp., 2009. (továbbiakban: DL) 3723., 1345. (Megtekintve: 2021. december 1.)

9 Árpádkori új okmánytár. Közzéteszi Wenzel Gusztáv. (továbbiakban: ÁÚO) 5. köt. 1290–1301. Pest, 1864. 222. p. (Magyar történelmi emlékek. Első osztály; 10.)

10 Magyar oklevél-szótár. Régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye. Gyűjt. Szamota István; szerk. Zolnai Gyula. Bp., 1902–1906. (továbbiakban: Szamota, 1906.) 408. hasáb.

11 *Szamota István:* A Schägli magyar szójegyzék. A XV. század első negyedéből. Bp., 1894. 36. p. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből; 16/2.)

12 DL 3968.

13 DL 200051.

14 Szamota, 1906. 589. hasáb.

15 Szamota, 1906. 661. hasáb.

16 Szamota, 1906. 662. hasáb.

17 Szamota, 1906. 1120. hasáb.

18 Szamota, 1906. 225. hasáb.

19 DL 61424.

20 DL 100419.

21 DL 15546.

22 DL 74215.

23 A csoportnév az elsőként megjelenő névalakra utal. Alkalmazott jelölések: ***vastag dőlt betű*** – oklevélben ellenőrzött eredeti írásmód, *normál dőlt betű* – okmánytárból származó névalak, normál betű – közleményből vett névalak.

24 Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis. Studio et opera Georgii Fejér (továbbiakban: Cod. dipl.). Tom. 2. Budae, 1829. 91. p.

25 ÁÚO 6. köt., 890–1235. Pest, 1867. 493. p. (Magyar történelmi emlékek. Első osztály; 11.)

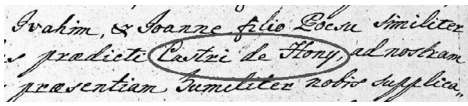
26 ÁÚO 8. köt., 1261–1272. Pest, 1870. 209. p. (Magyar történelmi emlékek. Első osztály; 13.)

27 DL 107352. (megjegyzés: 18. századi átírás).

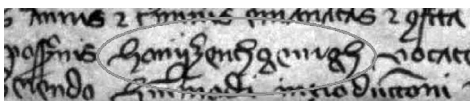
28 DL 42459.

29 DL 15910.

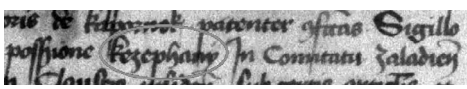
30 DL 66290.

2. kép
1273. évi oklevél másolatának részlete
(DL 107352.)

3. kép
1384. évi oklevél részlete
(DL 42459.)

4. kép
1464. évi oklevél részlete
(DL 15910.)

Hon (*Nicolao de Honi*) –1276,[31] Hon – 1291:[32] helység Heves vármegyében, azonos a jelenlegi Hanyi pusztával[33] (Heves m.).

Első említése 1276. évi. További középkori névalakja: Hony – 1291.[34]

A 15. század közepétől a „Han" településnevek személynévi használata is már elég gyakori, a középkori levéltári adatbázisban 1439 és 1520 között 28 előfordulás mutatható ki. Ezek mindegyike a két fenti településhez tartozónak tekinthető.

Mindkét Árpád-kori település víz közeli – Nemeshany térségében a Kígyós-patak (*Sarusviz* – 1367) Hanyi puszta mellett pedig jelenleg a Hanyi-ér folyik (az oklevél szerint *Hon a magnum Fossatum*-on túl, *Zykzow* falutól délre van) –, de ekkor még ez volt az általános települési szokás. A *„ligetes, lápos, azonális talajú és növényzetű alacsony árterek"*[35] a honfoglalás utáni letelepedés idején a jelenleginél jóval nagyobb kiterjedésűek voltak, nagyfolyóink mentén ezek az 50 km szélességet is elérték. A honfoglaló népesség a megtelepedése során *„elsősorban, a homokos területeket, a folyók árterét kereste"*,[36] településeit az árterek külső szegélyén és az árterekből kiemelkedő területeken találhatjuk.

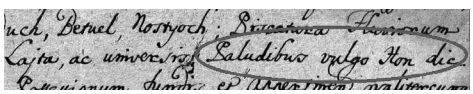
A Hanyi-ér másodlagos névadásúnak tekinthető víznév, nevét a már megtelepült Hanyról kapta. Más a helyzet a jellemző tulajdonságot hordozó Sárvíz és Lápa nevű vízfolyásokkal (pl.: Vas m.: Sárvíz (patak); Győr-Moson-Sopron m.: Sárvíz (folyó) – Lajta, Sárfolyó; Fejér m.: Sárvíz (folyó) a Sárréten – „Lapos", „Lappos"; Erdély: Lápos (a Szamos mellékfolyója); Pest m.: Disznólápa-patak; Somogy m.: Lápa-patak).

A Hanság első említése

A Hanság középkori eredetére a „Földrajzi nevek etimológiai szótára" és „A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára" sem tartalmaz közvetlen adatot. Azt, hogy mint földrajzi név már biztosan középkori, Mátyás király 1478. évi oklevele bizonyítja, az oklevél egy 1589. évi átírásban maradt fenn.[37] 1478. március 5-én I. Mátyás magyar király a németek által feldúlt és kifosztott lébényi Szent Jakab apátságot az oklevélben felsorolt birtokaiban és a Duna, Rábca, Lajta valamint *Hon*-nak nevezett összes mocsarak halászatában is megerősíti: *„Moti*

31 Hazai oklevéltár, 1234–1536. Szerk. Nagy Imre, Deák Farkas, Nagy Gyula. Bp., 1879. 83. p.
32 *Kandra Kabos:* Adatok az egri egyházmegye történelméhez. 1. füz. Eger, 1885. (továbbiakban: Kandra, 1885.) 367. p.
33 A Magyar Korona Országainak helységnévtára. Bp., 1873. 454. p.
34 Kandra, 1885. 367. p.
35 *László Gyula:* Árpád népe. Bp., 1988. (továbbiakban: László, 1988.) 8–9. p.
36 László, 1988. 59. p.
37 DL 81803.

Sumiti Supplicatione Urabilis Simonis Abbatis ac mdignitate facti dictam Abbatiam S. Jacobi de Lében, una cum Possessione Lében, Szent_Miklos, Hoszszu_falu, Messér, Bán, Sasson, Juhal, Onduch, Betuel, Nostyoch; Piscatura Fluviorum Danubÿ, Rabcza, et Lajta, ac universis ***Palidibus vulgo Hon dictis****, …"*

5. kép
1478. évi oklevél átiratának részlete
(DL 81803.)

A „*Palidibus vulgo Hon dictis*"-ben szereplő névalak valószínűleg jóval előbbi, az *o>a* hangváltozás – a nyíltabbá válás folyamata ugyanis a magyar nyelvtörténet szerint már a 11. században megindult és a 13. században teljesült ki[38].

A Mátyás által kiadott megerősítő oklevél II. Andrásnak egy 1208. évi – *Phoc* mosoni, *Chepan* bácsi ispánok és rokonaik által a lébényi monostor javára tett adományát – jóváhagyó oklevelére hivatkozik. Az 1208. évi oklevél szövegét Fejér György közölte,[39] ezen oklevél a *Hon* nevű mocsarakat még nem említi.

Az első előfordulásként a Kiss Lajos-féle szótárban, valamint Mollay Károly „hozzászólásában"[40] is szereplő 1558. évi adat Nádasdi Tamás – Léka és Kapu várak és felsorolt tartozékaik – birtokba iktatására vonatkozó oklevélből származik. Az oklevél a Hanyt (*Han*) a Fertővel (*Ferthew*) elsődlegesen mint halászterületet említi, ahol erdők, nádasok, és más növénnyel borított helyek is vannak.[41]

A földrajzi névhez kapcsolt mocsár jelző használata nem csak a Hanynál fordul elő, megtaláljuk a Fertőnél is „*paludes aque Fertew*" – 1365.[42] Mégpedig az oklevél tartalmából megállapítható módon a jelenlegi Hanság területén Szergény (*Zergen*) – Agyagosszergény térségében.

A Fertő esetében több „állapotjelző" használatáról is tudunk: *lacus* (tó), *stagnum* (állóvíz), *aqua* (víz), *locus* (hely), *fluvius* (folyó).[43] A Fertő folyóként történő említése is elég gyakori, így valószínűleg nem tévedés eredménye.

A Hany földrajzi név értelmezése szempontjából a lényeges különbség az, hogy a Fertő mint hidronima nemcsak e térséghez kötődik, hanem a történelmi Magyarország más részein is előfordul.

A Hanság őstáji jellegének megítéléséhez az 1758. évi térkép lényeges információkat rejteget. A térkép szerint a Hanságot nyugati és délnyugati oldalán több folyó is táplálja, a keleti oldalon pedig egy lefolyással (– a régi Rábcával) rendelkezik, a Hanságon belül még sincs nyíltvízre utaló jelölés. Ennek oka, hogy a Hanság valójában egy nagy kiterjedésű úszóláp volt, a növényzettel borított felszín alatt több méteres vízmélységgel. A ritkábban használt német neve a „*schwimmender Rasen*"[44] is ezt fejezi ki (– a gyakrabban használt német neve (*Waasen*, *Wasen*) sem Hanságot jelent, hanem annak a növénytakarójára[45] utal).

38 *É. Kiss Katalin – Gerstner Károly – Hegedűs Attila:* Kis magyar nyelvtörténet. Egyetemi jegyzet. Pilisicsaba, 2013. 35. p.

39 Cod. dipl. Tom. 3. Vol. 1. Budae, 1829. 58–66. p.

40 *Mollay Károly:* Földrajzi neveink magyarázatáról. Hozzászólás Kiss Lajos könyvéhez. = SSZ, 1981. 3. sz. 49. p.

41 Sopron vármegye története. Oklevéltár. Szerk. Nagy Imre. (továbbiakban: SVTO) 2. köt., 1412–1653. Sopron, 1891. 633. p.

42 SVTO 1. köt., 1156–1411. Sopron, 1889. 355. p.

43 *Kiss Andrea:* A Fertővel kapcsolatos vitás kérdések középkori oklevelekben. = SSZ, 1999. 1 sz. 53. p.

44 *Horváth Gergely Krisztián:* Rendi autonómia és fiziokratizmus. Kísérlet a Hanság lecsapolására az 1820–30-as években. 1. rész. = SSZ, 2008. 4 sz. 20. p.

45 *Péch Antal:* Magyar és német bányászati szótár. 2. köt. Selmec, 1879. 326. p.

6. kép A Hany előfordulások helyzete a középkori Magyarország térképén
◆ *Palidibus vulgo Hon dictis (Lébény mellett – Győr-Moson-Sopron m.)*
● *1-Hon (Zala vm.-ben, a mai Nemeshany – Veszprém m.), 2-Hon (a későbbi Kishany – Heves m.)*

Megjegyzés: a megnevezés a földrajzi név első említésénél használt neve, a számozás az első említés sorrendjére utal.

Han, Hany nevű határrészek

Az újkori határrészek, dűlőnevek vizsgálata azért indokolt, mert ha az ómagyar *hany* < *han*; *hony* < *hon* „mocsár, láp ingovány" jelentésű, akkor Magyarország településeinek külterületén, de főként a Kisalföldön és a Dunántúl nyugati részén – mivel „A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára" szerint itt a *han*y élő nyelvjárási szó – a fenti három helyen túlmenően is beazonosíthatónak kell lennie.

A vizsgálatot a Magyar Nemzeti Levéltár Térképek és Építészeti Tervek adatbázisát felhasználva végeztem, köszönhetően a nagyrészt a 19. század közepétől készített kataszteri – a felmérés a Magyar Királyság területének közel 80%-át fedi le – és vízrajzi térképek adatainak meglehetősen pontos képet kaphatunk.

„Han" előfordulás csupán csak egy van, Győr-Moson-Sopron megyében Bős térségében, Lébénytől mintegy 20 km távolságra. Egyben ez a legrégebbi adat is 1782. évi, egy

mocsaras ártéri tó három részlete (*Han Farka*, *Hármas Han*, *Felső Han*).[46]

Győr-Moson-Sopron megyében a „Hany" nevű határrészek egy kivételével mind a jelenlegi Hansághoz tartozónak tekinthetők: (*Szár Földi Hany, Tamasy Hany, Faradi Hany*) – 1796,[47] (*Hany legelő*, *Kis Hany*) a jelenlegi Agyagosszergény határában – 1856,[48] (*Hanyos közös Legelő*) a *Tétényi* (Mosontétény) *hanyi rétenek Térképe* – 1861.[49]

Az 1796. évi térképen ábrázolt három hany a jelenlegi Osli–Acsalag úttól délre egymás mellett helyezkedik el – rétnek tűnő elhatárolt területek. Az 1758. évi térképen még Hanságon kívüli, egy 1795. évi térképen a tőle északra eső víz közeli területekkel együtt viszont már *Hanságh*[50] -ként jelölt.

Egy 19. század végi vízszabályozási térképen a Hanság részeiként *Pammagger Hanyság*, *Waller Hanyság*, *Tadtner Hanyság*, *Andaŭer Hanyság*, *Szt: Johhanner Hany*, *Wüst Sommereiner Hanyság*, *Csornaer Hanyság* szerepel –1870 körül.[51]

Kivételt a Rábaköz területére eső bágyogszováti hanyok képeznek: (*Nádas hany*) a jelenlegi Bágyogszovát határában – 1857,[52] (*Hany*) Bágyogszovát határában – 1857.[53]

Az egyetlen Győr-Moson-Sopron megyén kívüli „Hany" nevű határrész (*Czigányhany* – 1857)[54] a Veszprém megyei Nemeshanyhoz tartozik, belterülettel határos művelt terület.

A Heves megyei Hanyi pusztát érintően a másodlagos névadásúnak tekinthető *Hanyi halom* és *Hanyi ér* szerepel a jelenlegi Erdőtelek 1885. évi kataszteri térképen.[55]

„Han", illetve „Hany" gyanús határrésznek tekinthető még Döbrönte *Honyálos* – 1857,[56] Békás *Hanosi* – 1857[57] és Bödeháza *Hányosi* – (1850–1859)[58] nevű határrésze is. A 19. század közepén szerkesztett három térkép alapján e határrészek „mocsár, láp ingovány"-os volta nem igazolható. A Hansághoz és a vizsgált településekhez tartozó hanyok a térképek szerint mocsarak, rétek, legelők, szántók is lehetnek.

46 https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/5986/?list=eyJxdWVyeSI6ICJIYW4ifQ (Megtekintve: 2021. december 1.)
47 https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/7789/?list=eyJxdWVyeSI6ICJIYW55In0 (Megtekintve: 2021. december 1.)
48 https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/17391/?list=eyJxdWVyeSI6ICJIYW55In0 (Megtekintve: 2021. december 1.)
49 https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/7856/?list=eyJxdWVyeSI6ICJIYW55In0 (Megtekintve: 2021. december 1.)
50 https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/5295/?list=eyJxdWVyeSI6ICJoYW55c2FnaCJ9 (Megtekintve: 2021. december 1.)
51 https://maps.hungaricana.hu/hu/Megyei Terkepek/ 3685/?list=eyJxdWVyeSI6ICJIYW55In0 (Megtekintve: 2021. december 1.)
52 https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/17402/?list=eyJxdWVyeSI6ICJIYW55In0 (Megtekintve: 2021. december 1.)
53 https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/17401/?list=eyJxdWVyeSI6ICJIYW55In0 (Megtekintve: 2021. december 1.)
54 https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/19022/?list=eyJxdWVyeSI6ICJIYW55In (Megtekintve: 2021. december 1.)
55 https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/16373/?list=eyJxdWVyeSI6ICJIYW55In0 (Megtekintve: 2021. december 1.)
56 https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/18535/?list=eyJxdWVyeSI6ICJob255YWxvcyJ9 (Megtekintve: 2021.december 1.)
57 https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/18507/?list=eyJxdWVyeSI6ICJoYW5vc2kifQ (Megtekintve: 2021. december 1.)
58 https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/19215/?list=eyJxdWVyeSI6ICJoYW55b3NpIn0 (Megtekintve: 2021. december 1.)

Összegzés

Az ómagyar korra vonatkozó névtörténeti adatok szerint a Hanság helynév és a Hany nevű településnevek is a *Hon* alapszóra vezethetők vissza. A névváltozás folyamata Veszprém megyei Nemeshanyra vonatkozó adatok alapján jól követhető: *Hany* (*Han*) < *Hony* < *Hon*. A változás a 15. század közepével már befejezettnek tekinthető.

A *hon* alapszó a „Földrajzi nevek etimológiai szótára" és „A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára" szerinti jelentése ('mocsár, láp, ingovány') viszont kétségeket ébreszthet. A jelentéssel szembeni fenntartást főként a *hon* előfordulások, a magyarság Kárpát-medencei megtelepedési idejére jellemző vizenyős területek nagyságához viszonyított alacsony száma, és képző nélküli helynévként való használata is indokolja.

Nem hinném, hogy a középkorban a Fertő, a Hanság és a Rábaköz más mocsarai között élesen megvont, időben változatlan határok lettek volna. A Fertőt és Hanságot elválasztó határ csak 16. század közepétől értelmezhető, az első adat a Pomogy és Sarród közötti Fertő-meder elzárására ugyanis 1568. évi[59] – így nem igazán érthető a Fertő melletti hanyok hiánya sem.

A történeti adatok alapján a *Hon* alapszó a „Földrajzi nevek etimológiai szótára" és „A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára" szerinti jelentése nem erősíthető meg, ugyanis az 1478. évi oklevél csak a Lébény melletti mocsarak nevét adja meg: *Palidibus vulgo Hon dictis*. A latin nyelvű oklevelekben általánosan használt *vulgo*, *wlgo* (*vulgariter*) dicitur kifejezések az élő beszédben használt – nem latin nyelvű – közhasználatú névre vonatkoznak. Ez talán jobban érthető a *vulgo Herpenye dicta* példáján, az ebben szereplő *Herpenye* a jelenlegi Herpenyő-patak akkori közhasználatú neve – a név jelentését ez esetben sem ismerjük. *Az* oklevelek vulgo-i nemcsak magyar, hanem más nyelvű idegen szavak is lehetnek (pl. *Hostad* – valószínűleg német, *Popol* – szláv). Feltételezhetően a kisszámú előfordulás oka is ebben keresendő – a *hon* szavat olyan népcsoport használhatta, amelynek a magyarsághoz viszonyított aránya nem volt jelentős.

A „*hany* 'mocsár, láp, ingovány'" olyan egyszerűsítés, mintha az ómagyar *Fertew*, *Ferthew*, *Ferteu*, ... jelentését 'állóvíz, tó'-ként határoznánk meg. Sajnos, az idők során nemcsak a *hany* szavunk eredeti jelentése, hanem maga a hansági őstáj is elenyészett.

59 *Varga Lajos – Mika Ferenc:* A magyar Fertő halászata az utolsó 12 esztendő folyamán. = SSZ, 1937. 1 sz. 15. p.

Söptei Imre

Újabb adatok Kőszegfalva alapításáról és első évtizedeinek történetéről

1712. augusztus elején vendégek érkeztek a Német Birodalomból Kőszeg szabad királyi városba.[1] Nem váratlan látogatásról volt szó, hiszen a németekkel július 22-én Pozsonyban (ma: Bratislava, Szlovákia) a kőszegi tanácsos urak megegyeztek, hogy szülőföldjükről földművelő telepeseket hívnak a városba.[2]

Ez a fajta munkaerő importálás már majd 3 évtizede elindult Magyarország egykori török hódoltsági területei és a felszabadító háborúk által sújtott egyéb vidékei irányába. A tudományos közvélekedés mára egyöntetű abban, hogy a Német Birodalomból érkező földművesek magyarországi telepítése a Kollonich Lipót gróf győri püspök vezetésével működő bizottságnak 1689-re elkészített „berendezési terve" (Einrichtungswerk), az elnéptelenedett országrészek újranépesítését is magába foglaló elképzelése kapcsán indult el.[3] A püspök, hatáskörét túllépve, még abban az évben ezzel kapcsolatos rendelkezéseket juttatott el a megyékhez és a szabad királyi városokhoz, amelyből Kőszegre is érkezett egy példány.[4] Az egyikben részletezte a letelepedetteknek adandó kedvezményeket. A benne foglalt könnyítések csak a helyben élő jobbágyok helyzetéhez viszonyítva értékelhetők pozitívan, ezek is csak ideiglenesen, mivel a telepesek ugyanazt a státuszt kapták. A felsőbb engedély hiánya, a bécsi katonai hatalmasságok és a magyar rendek ellenállása miatt a tervet egyelőre irattárba süllyesztették, ám nem maradt hatás nélkül, ennek mintájára spontán betelepítési akciók indultak el. Az 1723. évi 103. tc., amely az országnak az állam által szervezett és irányított benépesítéséről rendelkezett, szintén ezeket alapelveket emelte be a jogszabályba.[5]

Az említett egyéni kezdeményezésű betelepítéseket magas egyházi és főúri személyek indították. Közülük mindenképp ki kell emelni Károlyi Sándor grófot, aki a Magyar Királyi Kancellária és az Udvari Haditanács engedélyével kezdett Szatmár vármegyei birtokain a birodalomból behívott svábok földhöz juttatásához. 1712. június 23-án és 24-én Pozsonyban kelt leveleiben azt írta feleségének, hogy a korábban elindított 1000 migráns után újabb 500-ról intézkedett.[6] Az országgyűlésen tartózkodó[7] gróffal egy időben a fővárosban voltak Kőszeg város követei is Lada György és Fügh György személyében.[8] Az említett elő-

1 Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL VaML) Kőszegi Fióklevéltára (továbbiakban: KFL) Kőszeg Város Tanácsának iratai (továbbiakban KVT ir.) Jegyzőkönyvek (továbbiakban: Jkv.), 1712. augusztus 2.

2 *a. j. [Auguszt János]:* A kőszegi régi jó világból. 5. A kőszegfalvi nagy tűzvész. = Kőszeg és Vidéke (továbbiakban: KésV), 1915. dec. 25. (továbbiakban: Auguszt, 1915.) 1–3. p.

3 *Varga J. János:* Berendezési tervezetek Magyarországon a török kiűzésének idején. Az „Einrichtungswerk". = Századok, 1991. 5–6. sz. (továbbiakban: Varga, 1991.) 449–488. p.

4 MNL VaML KFL KVT ir. Időrendbe rendezett iratok /Acta miscellanea/ (továbbiakban: Am.), 1689. augusztus 22.

5 Varga, 1991. 482. p.

6 *Vonház István:* A Szatmármegyei német telepítés. Pécs, 1931. (továbbiakban: Vonház, 1931.) 6–8. p.

7 Gróf Károlyi Sándor önéletírása és naplójegyzetei. Pulay Jánosnak a szathmári békességről írt munkája. Pest, 1865. 2. rész. 506. p. (Magyar történelmi emlékek; 4–5.)

8 *Chernel Kálmán:* Kőszeg sz. kir. város jelene és múltja. 1. köt. Szombathely, 1877. 139. p.

szerződést július 22-én kötötték. Nem tűnik valóságtól elrugaszkodott gondolatnak, ha azt mondjuk, a kőszegiek tőle vehették a példát, ráadásul elképzelhető, hogy az ő akciójának oldalvizén környékezhettek meg áttelepülni szándékozókat.

Schwabendorf alapítása, 1712

Gulner László Kőszegfalváról írt könyve[9] értékes néprajzi munka. A szerző számos helyi szokást jegyzett le az utókor számára. A település alapításával és történetével is foglalkozott, ebben láthatóan a Chernel Kálmán által írtakból kiindulva,[10] de azt kutatásában alig meghaladva, néhány téves következtetést vont le, arról, hogy mikor, kik és milyen feltételekkel telepedtek le Kőszeg határában, és építettek maguknak – a város hasznára – Schwabendorf (Svábfalu) néven egy kis községet. Ezen felvetések alapján tekintik máig Kőszegfalva alapítása időpontjának 1713. május 9-ét.

Az újabb kutatások alapján megállapíthatjuk, hogy a falu születésének idejét mindenképpen 1 évvel korábbra tehetjük. A leendő telepesekkel, vagy a telepítést részben, mint üzletet szervező személyekkel Pozsonyban, 1712. július 22-én előzetes szerződést kötöttek, amely azért nem lehetett hivatalos, mert Krugovits Mihály bíró és a tanácsos urak – Pamer János, Szamp András, Fügh György, lwsich György – nem rendelkeztek a város pecsétjével.[11] Ennek a megállapodásnak értelmében érkeztek néhányan Kőszegre, ahogy erről a jegyzőkönyv augusztus 2-án kelt bejegyzése tudósít. Megmutatták nekik a felajánlott házhelyeket, amelyre *„hogy örömöst a minap nékiek megmutatott helyen kész építeni kezdenének."*[12] Már ebből is következhetne, hogy nem mindenki tért vissza hazájába, de ezt erősíti egy 1713. január 6-án a városi tanács előtti perpatvar, amely Kristóf nevű helybeli ács és Hans Georg Mayr (Mayer) sváb között folyt. Megalkudtak, hogy az ács Mayer házát megépíti, ám a pallér és legényei nem készítették el a megbeszélt időre, annak ellenére, hogy Mayer az egyezményben foglalt 60 forinton túl még 17 forintot kifizetett.[13] Azt, hogy nem 1713. május után kezdték az első építkezést az is bizonyítja, hogy a városi tanács március 14-én 2000 db téglát szavazott meg neki, hogy pincéjét megépíthesse.[14] A pincéket ugyanis nem a házak alatt, hanem mellette, különállóan alakították ki. A sváb megnevezés használata is felfogható bizonyítékként, hogy a leendő faluban házhelyet kapott személyről volt szó, ráadásul nevezett Hans Georg Mayert (a név további változatai: Mayr, Moár) az új település első kocsmárosának (1714),[15] majd bírájának nevezték ki (1715) a város vezetői.[16] A nevezetes május 9-ei jegyzőkönyvi bejegyzés is árulkodó, hiszen így kezdődik: *„Mint hogy újonnan Svábok érkeztenek …"*[17] Tehát nem

9 *Gulner László:* Kőszegfalva története és népszokásai. Kőszeg, 1983. (továbbiakban: Gulner, 1983.) 91 p.; 2. kiad. Kőszeg, 2003. 96 p.

10 *Chernel Kálmán:* Kőszeg sz. kir. város jelene és múltja. 2. rész Multkor. Szombathely, 1878. 217–218. p.

11 Auguszt, 1915. 1. p.; MNL VaML KFL KVT ir. Am., 1712. július 22.

12 MNL VaML KFL KVT ir. Jegyzőkönyvek (továbbiakban: Jkv.), 1712. augusztus 2.

13 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1713. január 10.

14 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv.,1713. március 14.

15 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1714. március 12. Még szinte le sem telepedtek, amikor Mayer többször megismételt kérésére beleegyezett a város vezetése a csapszék nyitásába. Károlyi Sándor gróf adott magyarázatot erre a sietségre, amikor feleségének írt levelében felszólította, hogy az újonnan érkezetteknek bort, sört, pálinkát mérjenek, mert a magyarországi vízhez nem szoktak hozzá. Vonház, 1931. 7–8. p.

16 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1715. február 7.

17 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1713. május 9.

első, hanem újabb bevándorlókról beszél a forrás.

Egy 1714-ben keletkezett lista 17 telepes nevét őrizte meg, de 1713 őszén csak hatan kértek városi téglát a tűzhelyük megépítéséhez.[18] Auguszt János örökítette meg ezt a névsort 1915-ben, a „Kőszeg és Vidéke" című hetilapban megjelent írásában. A lista egy akkor még meglévő ládában lapult, amelyet a mindenkori elöljáró kezelt. A szerző olvasatában a következők tekinthetők Schwabendorf alapítóinak: *Mayer János, Räner Ferenc, Kherer János, Vieland Antal, Einsegler György, Szebalth János, Ohr Jakab, Ober János, Barfisler György, Zvinger Simon, Götz József, Zeller Bertalan, Morth József, Schmitt Boldizsár, Krist András, Tombeck János, Roth Mihály*. Ezen kívül még több a település történetével kapcsolatos iratot is látott a nevezett ládában,[19] amelyek azonban – feltehetően a 2. világháború alatt, vagy közvetlenül utána – eltűntek, azóta állítólag senki nem tud róluk.

Sajnálatosan, mert olyan fontos megegyezéseket is tartalmazott, mint az 1712. évi ideiglenes szerződés, de annak 1713. május 9-én történt módosítása is. Ezekben határozták meg a betelepülők jogait és kötelezettségeit. 1712-ben az átadandó ingatlan nagyságát 15 hold[20] szántóban és 8 hold rétben állapították meg, amelyet akkor egész telekként nevezték meg. Az áttelepedés és a gyökereteresztés idejére 5 év adómentességet biztosítottak, ezen idő alatt az esztendőnként 6 nap robotra kötelezéssel sem élt a földesúrként viselkedő városi közösség, ezt a moratórium lejárta után megválthatták évi 12 forinton. Ezt nevezte Auguszt János cenzusnak, vagyis földbérnek. A következő évi módosításban – amelynek néhány részeltét Auguszt János örökítette meg – egész telek megnevezés már nem szerepelt, hanem a hivatalos meghatározásnak megfelelően a fél jobbágytelket 8,5, a negyedet 4,5 holdban állapították meg, amelyekért évi 6, illetve 3 forint cenzust kellett fizetni. A házak építéséhez kaphattak épületfát és sövényhez való vesszőt, valamint az első télre tűzifát. Külön engedéllyel helyben gyárthattak maguknak téglát, amely lehetőséget azonban nem használtak ki. Legeltetési jogot is nyertek. 5 év helyi és királyi adómentességet követően vagyoni állapotuknak megfelelően kellett fizetniük. Ez nem jelentette azt, hogy ebben az időszakban semmivel sem tartoztak a városnak, természetben kellett szolgáltatniuk holdanként, nem éppen kedvezményesen, a szokásos 1 köböl helyett 1 keresztet, ami több mint kétszeres terhet jelentett.[21] Házukat jogukban állt elcserélni vagy eladni. Kissé tamáskodunk Auguszt azon közlésén, miszerint megkapták mindazon szabadságjogokat, amelyeket a szabad királyi város *„minden polgára a város területén vagy azon kívül élvez."*,[22] hiszen, jogállásukat és kötelezettségeiket tekintve jobbágyokról lehetett szó, akiknek helyzete össze nem összehasonlítható a polgárokéval. A szerződések eltűnése miatt sincs módunk ellenőrizni, hogy azokban, milyen mértékben részletezték a letelepedés konkrét feltételeit. Kijelölték, de kimérték-e pontosan a házhelyeket, milyen mélységig szabályozták a kötelezettségeket, ahogy azt a Budai Országúti Ágostonos atyák tették 1725-ben a Pilisszentivánra (puszta Szent Iványi) beérkezett németekkel kapcsolatban.[23]

18 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1713. október 17.
19 Auguszt, 1915. 2. p.
20 1 magyar hold kb. 1200 négyszögöl = 4315,5 m².
21 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1713. július 14.; 1 köböl = 64 l; 1 kereszt = min. 150 l.
22 Auguszt, 1915. 2. p.
23 *Mirk Mária:* Pilisszentiván települési szerződésének magyar olvasata. http://szentivanihke.hu/?modul=oldal&tartalom=1167159 (Megtekintve: 2021. november 10.)

Kik voltak és honnan jöttek?

Komoly fejtörésre adott okot, hogy pontosan honnan érkeztek Kőszegre az új lakosok. A közvélekedés úgy tartotta és tartja ma is, hogy a Német Birodalomhoz tartozó Würtenberg tartományból. Ez szerepel Gulner László kötetében is, az 1712. augusztus 2-ai tanácsülési jegyzőkönyv bejegyzésének interpretálásában.[24] A nevezett szövegben azonban nem található a Würtenberg szó, egyszerűen csak „*némely Svábok*"-at említ.[25]

Maitz Péter germanista nyelvész foglalkozott még alaposabban a kérdéssel.[26] Ő meghaladta a Chernel–Gulner-féle koncepciót, hiszen felfedezett a kőszegi levéltárban egy addig nem tárgyalt levelet, amelyet az előszerződést aláíró négy személy – Johan Obner, Joseph Diebolter, Joseph Merckh, Michael Mehndlter – küldött a Kempteni Apátság kimratshofeni plébániájának közreműködésével. Ebben kérték, hogy erősítsék meg a korábbi szerződést, késlekedésüket a felvidéki pestisjárvánnyal, illetve az emiatt lezárt határokkal indokolták.[27] A szenátorok válaszüzenetét Auguszt János még látta a bíró ládájában.[28] Kimratshofen nem Württenberg tartomány területén fekszik, hanem a mai Bajorország délnyugati, svábnak mondott kerületében. A sváb elnevezés részben jogos.

A szerződő négy személy közül nem mindenki telepedett meg Kőszegen, holott az augsburgi levéltári források szerint Mehndtler kivételével eladták házukat, felszámolták gazdaságukat.[29] Az 1714. évi névsorban csak *ObnerJános* (*Ober János*) azonosítható nagyjából egyértelműen. Nagyon erőltetve még talán *Joseph Merckh (Morth József)* is ide sorolható, de a másik két személynek nyoma sincs sem ezen a listán, sem az 1723. évi adóösszeírásban. Ők talán máshol jobb ajánlatot kaptak.

Német Birodalomból való kijövetelükre Maitz Péter érdekes magyarázatot talált a levéltárak adatai alapján. Obnernél egyértelműen gazdasági, értsd szegénységi, a többieknél viszont felekezeti okot. Ismeretei szerint ők pietista irányzatú protestánsok lettek volna, akik az apátság fennhatósága alatt élve üldöztetést szenvedtek el, és új hazájukban reméltek békességet és nyugalmas hitgyakorlást. Nem tudjuk kétségbe vonni ezen állításokat, azonban a helyi körülmények és adatok ennek ellentmondani látszanak. Magyarországon éppen a rekatolizáció uralkodott, Kőszegen a kormányzati irányítás és a helyi jezsuiták a protestánsok jogainak és lehetőségeinek minél nagyobb korlátozását támogatták. Ezen túl egy konkrét forrás is mást mutat. 1717-ben a városi vezetés tisztújítását felügyelő királyi biztos megállapította, hogy a nemrég létrehozott sváb faluban a lakosok mind katolikusok, kivéve egy Drahomira nevű lutheránus öregasszonyt, ezért a tanácsot felszólította intézkedjen arra nézve, hogy minél hamarabb távolítsák el onnan.[30]

Maitz Péter hivatkozott egy tényezőre, ami miatt szerinte nem lehetett azonosítani az első érkezők eredeti honosságát. A Kőszegi

24 Gulner, 1983. 10. p.
25 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1713. augusztus 2.
26 *M. P. [Maitz Péter]*: Nyelvszigetek keletkezésről Kőszegfalva példáján. = KésV, 2000. jún. 23. 4–5. p.; Maitz Péter további munkái a témában *Maitz, Péter*: Schwabendorf und seine Mundart. Eine Studieübereinklassisches Themaim Lichte der modernen Schprachinselforschung. Diplomarbeit. Debrecen, 1998.; *Uő*: Von der Ansiedlung zur Assimilation. Einungarndeutsches Sprachinselschicksal. In: Sprache und Name in Mitteleuropa. Beiträge zu Namenkunde, Dialektologie und Sprachinselforschung. Festschrift für Maria Hornung. Hrsg. Heinz Dieter Pohl. Wien, 2000. 47–61. p. (Österreichische Namenforschung. Beihefte; 1.)
27 MNL VaML KFL KVT ir. Am., 1713. február 14.
28 Auguszt, 1915. 2. p.
29 Maitz Péternek köszönjük, hogy megosztotta velünk az Augsburgi Állami Levéltár (Staatsarchiv Augsburg) levelét.
30 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1717. április 26. (A latin szöveget Borossay Katalin fordította.)

Római Katolikus Plébánia halotti anyakönyvei közül az 1720 és 1740 között vezetett hiányzik, ez az alapvető akadálya a személyekre vonatkozó kutatásnak. A meglevő keresztelési és házassági anyakönyvekből viszont többüket azonosítani lehetett, amely a vártnál jóval összetettebb képet mutat, azzal kapcsolatban, hogy honnan érkeztek.

Philippus Klentzinger – Korneuburg, Niederösterreich (1716. július 4.)

Stadler Jakobka – Gütenbach, Baden-Würtenberg, Schwarzwald-Baar-Kreis (1716. július 4.)

Johann Mayer – ugyanonnan (1716. július 4.)

Michael Lamer – Bolhof? (esetleg Vollhof) (1716. július 4.)

Sebastian Weis – Weiskirchen, Saarland – Schwarzwälder Hochwaldes (1717. július 6.)

Simon Lenas (Lenzinger) – Kindberg, Steiermark (1716. október 3.)

Helena Fülöp (Frau Lenzinger) – Kempten, Bayern – Schwabenland (1716. október 3.)

Johan Szepold (Szebalth) – Sundheliontis? (1716. október 3.)

Zárójelben az anyakönyvi bejegyzések kelte szerepel.

Az augsburgi kutatásnak köszönhetően – amennyiben Obner és Merckh jelenlétét elfogadjuk – még három személy indulási helyét ismerjük. Az adatok szerint mindannyian Kimratshofen környékén (Oberhofen, Spöck) laktak. Ezek mellett innen tudjuk, hogy Obner foglalkozása kőműves volt; Merckh pedig biztosította magát az esetleges kudarc ellen, fenntartotta magának a visszatérés jogát. A harmadik személy Weinland Antal (Augusztnál *Vieland Antal*).[31]

Johann Georg Mayer szereplései a kőszegi anyakönyvekben

Esemény	Dátum	Névváltozat	Forrás	Megjegyzés
házassági tanú	1716. július 4.		anyakönyv	Gutebaich
házassági tanú	1717. július 6.	Johann Mayr	anyakönyv	
házassági tanú	1724. július 2.		anyakönyv	
névsor	1714	Mayer	Auguszt, 1915. 2. p.	Auguszt János olvasata
névsor	1723	Mayer	adójegyzék	Söptei Imre olvasata
keresztszülő	1718. május 26.	Mair	anyakönyv	Svábfalu
keresztszülő	1720. március 5.		anyakönyv	
keresztszülő	1722. március 27.		anyakönyv	
keresztszülő	1725. február 20.		anyakönyv	
névsor	1732	Hans Georg Mayer	adóösszeírás	Söptei Imre olvasata

Philip Klentzinger szereplései a kőszegi anyakönyvekben

Esemény	Dátum	Névváltozat	Forrás	Megjegyzés
Házasság: Jakobka Stadler	1716. július 4.		anyakönyv	pago Svab Or: Korneilov
névsor	1723	Klentzinger	adójegyzék	Söptei Imre olvasata
keresztszülő	1720. november 28.	Leinzgeßel	anyakönyv	
névsor	1732	Blinzinger	adóösszeírás	Söptei Imre olvasata

31 Lásd a 29. sz. jegyzetet.

Igazolható, hogy az első jövevények között valóban voltak Baden-Württenbergből érkezettek, ám a többiek a legváltozatosabb, de mindenképpen német anyanyelvű településekről származtak. Kemptennel is találkoztunk, de nem a korábban megismert nevek egyikénél. Ami még meglepőbb, hogy nemcsak a Német Birodalom területéről, hanem a mai Ausztriából is (Kindsberg, Korneuburg) települtek.

Korábban bemutattuk Mayer János György névváltozatait. A megjelenített két táblázattal próbáljuk érzékeltetni azt a körülményt, hogy ez a nagy variációs tényező mennyiben nehezítette az anyakönyvek feltárását. Mindezek mellett a felkérések száma mutatja Mayernek a falubeliek közötti tekintélyét.

Gulner László megkísérelte az első letelepültek neveinek azonosítását, azonban az első ilyen lista csak 1760-ból állt rendelkezésére.[32] Abban pedig nem csak a négy a szerződést aláíró személy nem szerepelt, de az Auguszt János által közölt névsorban, valamint a közben előkerült adóösszeírások közül az 1723-ban (21 családfő) és az 1732-ben (23 családfő) készültekben sem. Már az 1752. évi adólista (25 családfő) is teljesen új családneveket tartalmazott.[33] Az egykor beérkezettek férfiágon nem örökítettek tovább, csak a leányok által, akik szinte mindannyian a még újabban beköltözöttekkel házasodtak, tehát az adózók nevei kicserélődtek. Ennek megerősítése egy 1749. április 28-án kelt örökvallási bejegyzés. E szerint Krainer Mátyás városi polgár 1723. június 23-án eladott 10 hold szántóföldet Mayer Jánosnak, Sammer [Römer] Ferencnek, Chris Andrásnak, Sebalt Jánosnak, Czeller Bertalannak, Veinland Antalnak. Krainer mostohafia, Marhoffer Sámuel ezt követelte vissza 1749-ben. A telkeket akkor már Puechekker [Pucher] János, Hueber Vitus, Vurst József, Tangl János, Kholl György tulajdonolták. A városi tanács az ő javukra ítélt, mondván, a földek őket, „*feleségeiket és mindkét ágon levő maradékjokat örökösen*”[34] illeti.

Felvetődik a kérdés, hogy miért lehetett szüksége Kőszegnek jobbágyokra. A leginkább hangoztatott érv az, hogy a Rákóczi-szabadságharc pusztításai és azt követően megjelenő pestisjárvány áldozatai annyira megritkították a lakosságot, hogy a munkaerőt pótolni kellett. Ennek több minden ellentmond. A pestis pusztításáról pontos adatunk van, mert az állam által kirendelt orvos Vas vármegyében helységről helységre lejegyezte azokat. Kőszegen a 6 hónap alatt 658 haláleset következett be. Ez önmagában nagy szám, ám meg sem közelíti olyan jóval kisebb lakosságszámú városok, mint Rohonc (ma: Rechnitz, Ausztria) 2000, vagy Szombathely 1100 áldozatát.[35] Azt nem tudjuk, hogy mennyi volt a felnőtt, munkára fogható férfiak száma. Ugyanakkor a város földművelésre alkalmas határa korábban is szűknek bizonyult, részben már az árulkodó, hogy fél és negyed telkeket adhattak csak a telepeseknek. Ehhez is a szomszédos Lukácsháza jobbágyaitól kellett visszavenni az általuk bérelt területeket.[36] Ám még ez sem bizonyult elegendőnek, a következő évben Cseke Ferenc polgártól vásároltak 10 hold szántót, hogy elindulhasson az élet a faluban.[37]

32 Gulner, 1983. 23–25. p.

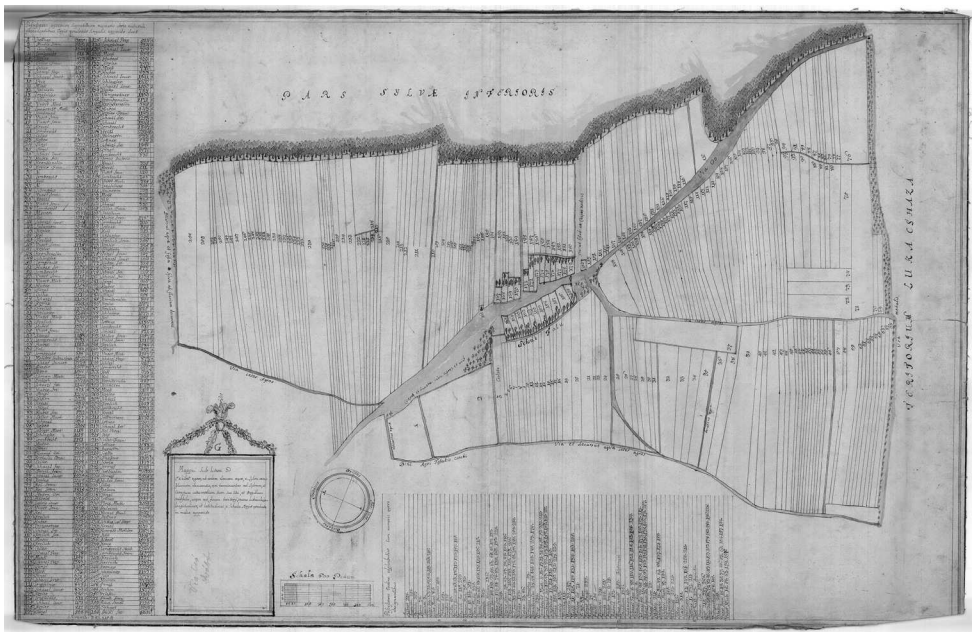
33 MNL VaML KFL Kőszeg Város Adóhivatalának iratai. Adóösszeírások (továbbiakban: Adóössz.) 1723.; Regestrum Repertitionale. In colarum Possessiones Svabendorf ... 1732–1760. (továbbiakban: Regestrum...)

34 MNL VaML KFL KVT ir. Örökvallások, 1749. április 28.

35 *Benczik Gyula:* „Midőn rajtunk volt az Isten ostora...” Az 1710/1711. évi pestisjárvány Vas megyében. In: Előadások Vas megye történetéről. 3. Szerk. Tilcsik György. Szombathely, 2000. 253–259. p. (Vas megyei levéltári füzetek, 9.)

36 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1713. július 24.

37 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1715. június 13.

Kőszeg kataszteri térképe, 1760. (MNL VaML Térképgyűjtemény T 127/1.)

Az a gyanúnk, hogy Károlyi Sándor másban is példát mutatott a kőszegieknek. A gróf ugyanis nemcsak munkaerőt keresett, hanem korábban említett levelében feleségének azt is megírta, hogy célja jobbágyai között a katolikus többség biztosítása.[38] Feltehető, hogy a szabad királyi város katolikus vezetése is ezt tűzte ki célul, nem beszélve arról, hogy ezzel a királyi udvarnál is jó pontokat szerezhettek.

A község első évtizedei

1. A falu kiépítése

A kis közösség gyarapodásának története elsősorban a tanácsi iratokból, az adóösszeírásokból és részben a Canonica visitatiókból (egyházlátogatási jegyzőkönyvekből) követhető.

Első lépésként fel kellett építeni a házakat. Ahogy említettük ehhez saját erőn kívül városi támogatást – elsősorban fát – is igénybe vehettek. Saját kis téglaégető létesítésére engedélyt kaptak, ám inkább a város kemencéiben készült építőanyagokat használták, ezekből bizonyos esetekben a tanács ingyen is kiutalt nekik. Azt nem tudjuk, hogy ezek az épületek mennyiben készültek saját munkával, illetve mennyire lehettek helyi iparosok készítményei. Mayer János György példája mindenesetre arra enged következtetni, hogy helybeli építőmestereket bíztak meg.

Az első ház elkészülte mintaadó, és fontos következtetések vonhatók le a vele kapcsolatos adatokból. Hans Mayer nem nincstelenként érkezett Magyarországra, összesen 77 forintot fizetett ki az ácsnak, aki azonban

38 Vonház,1931. 6. p.

még ennyiből sem tudta befejezni az épületet. Bár az is lehetséges, hogy nem az anyagiak hiánya, hanem a mester hanyag hozzáállása okozta a késlekedést. A munka folytatódott, a ház végül elkészült. Abból, hogy nem kőművessel, hanem áccsal végeztették a munkát látható, hogy a falak alkotórészeinek túlnyomó része fa lehetett. Ezt erősíti, hogy Mayer ez ügyben nem kérelmezett téglát a tanácstól – a később érkezettek is csak ritkán –, de 1713 márciusában pincéjének kialakításához 2000 db-ot kapott.[39] Az épületek értékére jellemző adat, hogy 1755-ben az elhunyt Wurst József, aki mellesleg pántlikaárusítással is foglalkozott, házát 200 forintra becsülték.[40] Igaz, mellette ennél mintegy 18 forinttal nagyobb adósságot is összeírtak.[41]

A svábfaluiak létszáma, részben a természetes szaporodásnak, részben újabb családok beköltözésének köszönhetően lassan, de gyarapodott, 1717 februárjában további két család kapott letelepedési lehetőséget.[42] A beérkezők befogadása újra napirendre hozta az 1713 óta nem rendezett földjuttatási ügyet. Ősszel bizottság vizsgálta a helyzetet és megállapította azt, amit mindenki tudott: a határukat „szűknek ítélték". A megoldást újabb zálogos telkek visszaváltásában vélték megtalálni, ezúttal a lukácsháziak mellett a nemescsóiak szerződéseit is felmondták. Ezzel még mindig nem váltották be teljesen az ígéreteket, ezért az Alsóerdő területén irtásra való részeket jelöltek ki, amelynek rétként vagy szántóként való felhasználását és elosztását a falubeliekre bízták.[43] A „Jáger megyétől a völgyig" terjedő területet következő év januárjában „szabadították fel", akkor kezdhették el a munkát. Abban az évben az innen kitermelt faanyagból látták el a várost tűzifával.[44] 1719-ben sor került végre a rétek kimérésére is.[45] 1721-ben még mindig hiányzott 4 hold, amelyet Lósy János polgártól szándékoztak megszerezni.[46] A juttatott fél és negyed telkek nem bizonyultak elegendőnek a megélhetéshez, ezért próbáltak új területekhez jutni. Földtulajdonlási, tehát vásárlási joggal elméletileg nem bírtak, de ahogy az 1749. évi Mayerhofer Sámuel-féle ügy mutatta, a működőképesség fenntartása érdekében szemet hunytak e felett.[47] Másik módja a gyarapodásnak a bérletben, vagy a zálogolásban való használat mutatkozott. Utóbbi hosszabb kifutású, tartósabb és biztonságosabb jogviszonyt jelentett. Erre példa az egyik alapító, Einsiedler (Einsegler) György esete, aki halála után a várostól bírt telekrész mellett 2 hold zálogos szántót és némi rétet hagyott árváira.[48]

2. A korcsmáról

A könnyűszerkezetű házak gyorsan elkészültek, az 1713 májusában újonnan érkezettek is hamar beköltöztek. Ezután sort keríthettek sort a falu „konformosítására", vagyis közösségi célú intézmények kialakítására. Ezek közül az első a kocsma lett, amellyel azért tudunk részletesebben foglalkozni, mivel ez rendszeres bevételt jelentett a városnak, erről maradt fenn a legtöbb adat.

Mayer János György 1713-ban városi támogatással építhetett pincét a házához. Ez a helyiség nem igazán jellemző a korabeli, szőlő nélküli mezőgazdasági településeken. Éppen ezért feltételezhetjük, hogy ez

39 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1713. március 14.
40 MNL VaML KFL KVT ir. Am., 1755. június 27.
41 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1755. július 4.
42 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1717. február 5.
43 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1717. október 29.
44 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1718. január 13.
45 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1719. június 1.
46 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1721. szeptember 26.
47 MNL VaML KFL KVT ir. Örökvallások, 1749. április 28.
48 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1727. augusztus 24.; 1 forint = 100 dénár.

eleve befektetésről szólt, mivel potenciális kocsmárosként tekinthettek rá. Már azon év őszén a tanács egy magánszemélytől vásárolt vörösbort Mayernek adta át 4 forint 50 dénárért.[49] Nem tekinthető nagy mennyiségnek, de egy családnak elég sok. Azt, hogy nem saját célra vette erősítheti, hogy következő év elején, többszöri kérelmének helyt adva, engedélyezték neki a „schvabendorfi" korcsma tartását. A lakosság igényeinek megfelelően sör kimérését is jóváhagyták. Az ital fajtájára való tekintet nélkül akónként (kb. 53 liter) 15 dénár fizetésére kötelezték a csapost.[50] Ezekben az években a különösen rossz szőlőtermés miatt a bor sokba került, ezért kerülhetett előtérbe a sör, amelynek árát a gabona olcsósága miatt csökkenteni tudta a városi magisztrátus. Nyerészkedésnek tűnik és a svábok alávetett helyzete kihasználásának az a rendelkezés, amelynek értelmében 1715-ben újra engedélyezték a sörárulást a korábbi díj mellett, ám a kamarás akónként végül 40 dénárt szedett be, mert a sörfőzőt 25 dénár engedményre kötelezték.[51] A svábfalui lakosok tehát ugyanannyit fizettek, de a város haszna majdnem háromszorosára emelkedett.

Mayer engedélyét folyamatosan változó feltételekkel, hosszú időn át évről évre újították meg. Általában a Szent György naptól (április 24.) Szent Mihályig (szeptember 29.) tartó időszakra 6 forintot fizetett.[52] Volt, hogy a helyiek borát adhatta el, de leginkább a város tulajdonát kellett kimérnie. A sört is a városi fenntartású sörfőzdéből tudta beszerezni, azon az áron kellett megfizetnie, ahogy az idegeneknek.[53] 1729-ben a városi borok „folyásáért" csöbrönként[54] 10 dénár fizetséget kapott és megtarthatta a hordóban maradt borseprőt.[55]

A kimért italok mennyiségéről is találhatók adatok a városi jegyzőkönyvekben, illetve a sörházi és borospince elszámolásokban. 1717. február 1. és szeptember 22. között 18 főzetből összesen 50, 1743. márciustól októberig 30,5 akó sört szállítottak a kocsmárosnak.[56] 1755-ben a városi borokból 117 csöbörnyit mértek ki.[57]

A kocsma és az italmérés ügye abból a szempontból is érdekes, mert jól bemutatja a város és a telepített falu, illetve a tanácson keresztül a helybeli polgárok viszonyát jobbágyaikkal szemben. Az egyszerű nyerészkedésen túl, finoman szólva is erősen lenéző a viselkedés, amikor a „Nemes Város" szenátorai a legrosszabb minőségű dézsmaborokat vitették ki Svábfaluba, mondván nekik az is megfelel.[58] Ez abból a mustból készült, amelyet a szőlőtulajdonosok tizedként adtak a városnak, túlnyomórészt a legrosszabb, rendszerint sárral és egyéb anyagokkal szennyezett volt. 1758-ban a rossz bortermés miatt nem adták ki árendába (bérletbe) a svábok kocsmáját, azt a város saját kezelésben tartotta. *„... ezen újonnan termett Bornak Saványségha vagyon, a mely miatt az Városban nehezen kelne, az illyetin Savány Bort Svábfaluban árultatni lehet..."*[59]

49 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1713. szeptember 19.
50 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1714. március 12.
51 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1715. május 24.
52 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1719. június 1.; 1721. június 6.
53 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1718. június 17.
54 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1729. január 3. Kőszegen ekkor 1 csöbör 80 iccét tett ki, 1 icce 7–8 dl.
55 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1729. január 3.
56 MNL VaML KFL KVT ir. Kőszeg Város Házipénztárának iratai. Számadáskönyvek (továbbiakban: Házip.) Sörházi számadások, 1717/1718., 1743.
57 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv.,1755. január 28.
58 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1755. február 18., december 9.
59 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1755. október 28.

3. Vallási helyek építése

A kocsmát a harangláb, illetve a templom követte. A felekezetét tekintve kizárólag katolikus lakosok 1715-ben a város vezetésétől 600 téglát kértek, és annyi tetőcserepet, amivel be tudták fedni az általuk tervezett kápolnát. „*A N*[emes] *Tanács látván olly álhatatos buzgó Intentiójukat* [akaratukat]”,[60] jóváhagyta a folyamodásukat. Később kiderült, hogy nem kápolnáról volt szó, hanem haranglábról. 1722-ben a lakosok anyagi alapot kerestek egy 40 font[61] súlyú harang vásárlásához, amellyel a halottaknak és a közeledő vihar ellen tudnak harangozni. A tanács hozzájárult, hogy folyó évi adójukat erre a célra fordítsák.[62]

A következő akció 1740-ből datálható. A harang mellé egy kis kápolnát szántak, amelyre a keleti marhavész miatt tettek fogadalmat. Védőszentjének ezért Lénárdot szánták, akit a beteg emberek és állatok segítőjének tekintettek. Az igényelt 4000 téglára ígéretet kaptak.[63] Az építkezés nagyon lassan haladt, illetve felvetődik az is, hogy akkor el sem kezdték, mert 1752-ben a befejezéshez szükséges újabb 2000 db-ra bólintott rá a magisztrátus. Ekkor már két titulusról számoltak be, a másik Remisi (Régiszi) Szent Ferenc.[64]

Az első, a kápolnáról beszámoló egyházlátogatás 1756-ban folyt. Megállapításai szerint, akkor Szent Lénárd és Régiszi Szent Ferenc-János mellett a tűzvészek ellen védő Szent Flórián nevét is viselte. Az épület teljesen falazott és boltozott, felette zsindelyfedéssel. Szép felszerelést gyűjtöttek össze oltárképpel, két kereszttel – az egyik elefántcsontból –, hordozható oltárkővel, hat faragott gyertyatartóval, három oltárterítővel, kilenc paddal stb. Az építkezésre Mumos András kőszegi kocsistól 100 forintot kaptak ajándékba. A plébánosnak a stóladíjon kívül járt családonként évi 1 nap ingyen kézi munka, a gyűjtéskor pedig 4 krajcár.[65] A templomocska perselypénze alig volt elegendő a fenntartásra. A haranglábon túl a falu két végében állt még egy–egy kereszt. A délre fekvő mellett létesítettek egy kvázi temetőt, azoknak a szegényeknek, akiket nem tudtak a kőszegi sírkertbe vinni.[66] A vizitáció az első, amely pontos adatott közöl a lélekszámról: gyónásra alkalmas (felnőtt) 104, alkalmatlan (gyermek) 39 fő.[67]

Az adókról

A telepesekkel kötött egyezség falubeliekre vonatkozó kötelezettségeinek érvényesítése 1718-ra, a kedvezményezett 5 év lejárta utánra tolódott. 1718. június 17-én került a tanács asztalára az ügy, mégpedig a falusiak kérdése kapcsán. Megállapították, hogy a „szabad esztendejük” Szent Mihály napjáig (szeptember 29.) tart, megígérték, hogy addig eldöntik, hogy mennyit adjanak, és az urbáriumot, vagyis a kötelezettségek írásba foglalását is elkészítik.[68] Ennek ellenére csak következő év májusában jelöltek ki bizottságot az összeírásra.[69] Az adó meghatározását összekötötték a rétek kiosztásával; a fél helyesektől 4, a fertályosoktól 2 forintot vártak Szent Mihályig, a robot mértéke 3, illetve 1,5 nap.[70]

60 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1715. február 7.
61 1 font = 50–60 dkg.
62 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1722. február 13.
63 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1740. január 15.
64 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1752. augusztus 8.
65 1 forint = 60 krajcár.
66 *Sill Ferenc:* Batthyány-vizitáció Kőszegen, 1756. 3. rész. = Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények (továbbiakban: VHHK), 1997. 2. sz. 33. p.
67 *Uő:* Batthyány-vizitáció Kőszegen, 1756. 2. rész. = VHHK, 1997. 1. sz. 31. p.
68 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1718. június 17.
69 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1719. május 19.
70 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1719. június 1.

Az ígért urbárium nem készült el, ezt mutatja a gyakori változtatás, pl. a következő évben a fél telekre 4 helyett 6 forintot vetettek ki.[71] Nem sokra rá az ingyen végzett munkát is módosították: a marhával dolgozókat 2 napra kötelezték, a gyalogmunka helyett pénzt kértek.[72] 1 évvel később a dézsmát (tized) csak természetben fogadták el.[73] Ezt a svábfaluiak kérelmére 1727-ben 15 forintban maximálták, a jegyzőkönyvben ezt nevezték Terragiumnak.[74] Ez azonban csak a városi adószedők munkájának könnyítésére szolgált, mert a bíró vette árendába (bérletbe), aki a gazdáktól összeszedte a tényleges mennyiséget.[75]

1724-ben az összes használatba adott földek után fizetendő járulékot esztendőnként 100 forintban állapították meg, amelyet arányosan osztottak fel közöttük.[76] Ezt később 72 forintra vitték le. Az eddig említett adónemeken kívül 1739-től bevezették az éves katonatartási hozzájárulást.[77]

A város gazdálkodására felügyelő kamarások által készített elszámolásokból más érdekességek is kiderültek a schwabendorfiaktól származó bevételekről és a velük való egyéb kapcsolatokról. 1732-ben a bevételi oldalon cenzus, azaz földbér címén 72 forintot kellett volna fizetni, ám mivel ketten mentességet kaptak, így csak 66 forint folyt be. A bíró 15 forintot adott kocsmabérletért. A várostól kaptak 92 forint árokásásért, a bírótól és a helyi kőművestől vásároltak zabot, a robotban szántók ellátására kenyeret biztosítottak.[78] 1739-től szerepel új bevételi forrásként a városi majorságban épített kovácsműhely bére 20 forinttal.[79]

Az 1732 és 1760 között vezetett éves adóösszeírások jegyzéke is fontos adatokat szolgáltat a település történetéhez. Az első évben 23 adózót vettek nyilvántartásba, akik közül hárman nem rendelkeztek önálló gazdasággal. Az adóalapokhoz általában a következők tartoztak: féltelkenként gabona – mérőnként[80] 6 dénár; tehenek – 6 dénár/db; ökrök – 25 dénár/db. A rendelkezésre álló telkek az új beköltözőkkel és az öröklésekkel aprózódtak, már bőven találtunk 1/4, sőt 1/8 arányú részingatlanokat is. 13 főnél különféle mesterségeket, pl. tetőfedő, szecskavágó, ácslegény, pántlikakereskedő stb. is feltüntettek, amely tevékenységeket természetesen külön is megadóztattak.[81]

A község története még számos más szempontból is bemutatható az ebben az időszakban keletkezett forrásokból. Ezúttal nem szóltunk például a büntetéspénzekről, amelyeket olyan szabálytalanságokért vetettek ki, mint tilosban legeltetés, kaszálás vagy favágás. Visszatérő kérdés volt a jobbágyi szolgáltatásaik megváltásának ügye stb. A további évtizedek, sőt századok kapcsán is számtalan érdekességről értesülhetünk. Érdemes lenne az újonnan fellelt és még fellehető adatokat egy új kötetben bemutatni.

71 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1720. október 4.
72 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1722. április 31.
73 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1723. október 8.
74 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1727. június 25.
75 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1755. november 10.
76 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1724. január 14.
77 MNL VaML KFL KVT ir. Jkv., 1739. betűrendes mutató „S”.
78 MNL VaML KFL Házip. Kamarási elszámolások, 1732/1733.
79 MNL VaML KFL Házip. Kamarási elszámolások, 1738/1839.
80 1 mérő = 40 kg.
81 MNL VaML KFL Adóössz. Regestrum...

Tilcsik György

Észak-Itáliából Szombathelyre

Zanelli Ferenc kereskedő letelepedése és működése Vas vármegye székhelyén a 19. század első felében

1. rész

Bácskai Vera sokszínű és sokágú, iskolateremtő munkássága során a nagy és hosszútávú gazdasági és társadalmi folyamatok feltárása és elemzése mellett – felismerve azok fontosságát és szerepét – kiemelt figyelmet fordított az e folyamatok determinálta, illetőleg e folyamatok alakításában részt vállaló egyes személyek életének és tevékenységének vizsgálatára is. Ismeretes, hogy ezirányú kutatásainak eredményeként több, mint 3 évtizede látott napvilágot „A vállalkozók előfutárai" című kötete, amelyben túlnyomórészt levéltári forrásokra alapozva, ugyanakkor a prozopográfia és a mikrotörténelem módszereinek és eszközeinek együttes alkalmazásával a 19. század első felében élt és működött pesti nagykereskedők azon részének pályafutását, családi kapcsolatait, gondolkodásmódját és életkörülményeit mutatja be tudományos igényességgel, ugyanakkor olvasmányos stílusban, akik amellett, hogy felismerték a korakapitalizmus kínálta lehetőségeket, és szakítva a tradicionális üzletvitellel, úgy igyekezetek – több–kevesebb sikerrel – vállalkozóvá válni, hogy feladatuknak tekintették a hazai ipar fellendítését és a Magyarországon előállított különféle termékek külföldön történő értékesítését.[1]

Szombathely későfeudáliskori kereskedelmére és kereskedelmi jelentőségére irányuló kutatásaink során,[2] részint azok eredményeitől inspiráltan, részint pedig Bácskai Vera tanácsait követve, eddig két, a 19. század első felében a püspöki mezővárosban meghatározó szerepet játszott kereskedő – névszerint Horváth József (1793–1872) csizmadiából lett gabonakereskedő, a később igazságügyminiszterré kinevezett Horváth Boldizsár (1822–1898) édesapja, valamint Stallner Ferenc (1798?–1863), egy Stájerországból Vas vármegye székhelyére telepedett, boltos vegyeskereskedő – tevékenységét tártuk fel és mutattuk be.[3]

Az alábbiakban e sort folytatandó, egy, a 19. század legelején Észak-Itáliából Vas vármegye székhelyére érkezett és letelepedett, majd pedig családot alapított kereskedő, Zanelli Ferenc több évtizeden át folytatott működését tesszük vizsgálat tárgyává.

Tekintettel arra, hogy a reformkori pesti nagykereskedőkhöz, valamint az emlí-

1 *Bácskai Vera*: A vállalkozók előfutárai. Bp., 1989. 230 p. (Mikrotörténelem)

2 E kutatások összefoglaló eredményeit lásd *Tilcsik György*: Szombathely kereskedelmi szerepe és jelentősége a reformkorban. = Korall, 11–12. 2003. május. 111–134. p.; *Uő*: Szombathely kereskedelme és kereskedelmi jelentősége a 19. század első felében. Szombathely, 2009. (továbbiakban: Tilcsik, 2009.) 230 p. (Archivum Comitatus Castriferrei; 3.)

3 *Tilcsik György*: A Egy csizmadiamester karrierje a reformkori Szombathelyen. = Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények, 1999. 1. sz. 6–21. p.; *Uő*: Stallner Ferenc szombathelyi kereskedő működése 1848 előtt. In: Előadások Vas megye történetéről. 4. Szerk. Mayer László, Tilcsik György. Szombathely, 2004. (továbbiakban: Tilcsik, 2004.) 329–340. p. (Archivum Comitatus Castriferrei; 1.); Tilcsik, 2009. 130–143. p.

tett két szombathelyi kereskedőhöz hasonlóan, Zanelli Ferenc üzleti könyvei, mérlegei és iratai, továbbá privát és kereskedői levelei sem maradtak fenn, tevékenységének rekonstruálásához elsődlegesen a Vas vármegye és a Szombathely mezőváros regisztratúrájában megtalálható különféle hivatalos dokumentumokat – így a vármegye közgyűlési jegyzőkönyveit és iratait, a város közgyűléseinek és tanácsüléseinek jegyzőkönyveit, illetőleg iratait, továbbá végrendeleteket, peres iratokat, leltárakat, adóösszeírásokat, anyakönyveket stb. –, illetőleg néhány, nyomtatott kiadványt – kereskedői és kézműves név-, illetőleg címtárakat, újságokat stb. – tudtunk felhasználni. Részint emiatt, részint pedig az említett, írott és nyomtatott forrásokban végzett, olykor sok időt és nagy türelmet igénylő kutatások során megtalált, meglehetősen elszórt adatok döntő többségnek minősége és jellege következtében az alábbiakban felrajzolt kép – ide illő kifejezéssel élve – egyrészt erősen mozaikszerűnek, másrészt itt–ott egyenetlennek minősíthető, így törekvésünk kényszerűségből egyszersmind egy arra irányuló kísérlet is, hogy miként lehet javarészt sok–sok apró és olykor egymáshoz kevéssé kapcsolódó információ összegyűjtésével és felsorokoztatásával többé–kevésbé mégiscsak bemutatni egy, a 19. század első felében külföldről Magyarországra érkezett és letelepedett kereskedő életét és tevékenységét.

A Zanelliek első generációja Szombathelyen

Miután a Zanelli név az 1758. esztendőt megelőzően nem fordult elő sem a város közgyűlési és tanácsülési jegyzőkönyveiben, sem pedig adójegyzékekeiben, valószínűsíthető, hogy a család első tagja „*Szanelli Ferenc olasz* …”[4] személyében 1758-ban jött Szombathelyre, aki az ez év november 28-án megtartott tanácsülésen polgárjogot kért. A tanács azzal a kikötéssel fogadta el jelentkezését, hogy materialista, azaz szerárus lesz, vagyis alap-, illetőleg nyersanyagokkal, konyhai nyerstermékekkel, fűszerekkel kereskedik, és mást nem árul, továbbá 1 éven belül házat vásárol Szombathelyen.[5] Nem tudjuk miért, de végül csak közel 3 esztendővel később lett a város polgára Zanelli Ferenc, aki mint „… *bális*[6] *if*[j]*ú legén*[y] …”[7] az 1761. augusztus 19-én megtartott tanácsülésen, miután lefizette a 24 ft összegű polgártaksát és letette a polgáresküt. Ekkor a tanács lényegében megismételve csaknem 3 évvel korábbi határozatát, pontosabban meg is szigorítva azt, előírta számára, hogy mielőbb legyen saját háza a városban.[8] Bár a polgárfelvételkor nem jegyezték fel életkorát és származási helyét, ám későbbi adatokból tudjuk, hogy Zanelli

4 Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL VaML) Szombathely város közönségének és tanácsának iratai (továbbiakban: Szvkt.) Közgyűlési és tanácsülési jegyzőkönyvek (továbbiakban: Ktjkv.), 1755–1765. 163. p.

5 Uo.

6 Bális: apró árucikkekkel kereskedő, vándorló kalmár.

7 MNL VaML Szvkt. Ktjkv., 1755–1765. 375. p. A magyarnyelvű idézeteket nem betűhíven, hanem a könnyebb olvashatóság érdekében a mai helyesírási szabályokhoz közelítő formában adjuk közre. Olyan esetekben, amikor az idézett szavak valamelyest „visszaadják” a beszélt nyelvet, és ha nem tűnt értelemzavarónak, azokat nem módosítottuk. A régies „cz” vagy „tz” helyett „c”-t írtunk, ugyanakkor a nyilvánvaló tollhibákat javítottuk, a rövidítéseket feloldottuk, a felesleges betűkettőzéseket elhagytuk, és a mai helyesírási szabályokat alkalmaztuk a hosszú és a rövid ékezetek megválasztásánál, a szavak egybe-, illetőleg különírásánál. A szükségesnek látszó kiegészítéseket szögletes zárójelbe tettük, a szómagyarázatok pedig a jegyzetek között kaptak helyet.

8 Uo.

ekkor 20–21 éves lehetett,[9] és feltételezhetőleg Észak-Kelet-Itáliából, akkor a Velencei Köztársaság területén lévő, légvonalban Velencétől észak-északkeletre 125, Udinetől észak-északnyugatra 55, Szombathelytől pedig délnyugatra 300 km-re fekvő és Ovaro községhez tartozó Luvincis/Luincis (ma: Ovaro településrésze, Udine megye, Friuli-Venezia Giulia régió, Olaszország) nevű településről érkezett Vas vármegye székhelyére.[10]

A Szombathelyen folytatott kereskedői ténykedéséről nem sok információt őriztek meg a fennmaradt források, így az sem tudható, hogy milyen áruféleségeket forgalmazott, de valószínűleg tartotta magát az 1758. november 28-án lezajlott tanácsülésen számára előírtakhoz, az ugyanakkor biztos, hogy tevékenységét egy, a Piactéren álló és a várostól 30 ft-ért vásárolt boltban folytatta. Utóbbi tény miatt a polgáresküje letételekor, de később is, a vele kapcsolatosan papírra vetett „bális" elnevezés pontatlan, sőt megtévesztő, mivel Zanelli nem volt vándorkereskedő.

Nem tudjuk, milyen ok – talán egy komolyabbnak tűnő betegség – állt döntése hátterében, de tény, hogy Zanelli Ferenc 1766. március 29-én, tehát 25–26 éves korában Szombathelyen végrendelkezett, és a testamentumból kiderül, hogy ekkor adósságai 840 ft-ot tettek ki, amellyel több, a boltjába árukat szállító kereskedőnek tartozott. A végrendelettel – amelyben az ilyenkor szokásosnak és általánosnak mondható módon, pontosan meghatározott pénzösszegeket irányzott elő a lelki üdvéért halálát követően mondandó misékre, továbbá jótékony célra is, – Itáliában élő édesanyjára 50 ft-ot, Szombathely városra pedig 30 ft-ot testált, bár ez utóbbit illetően meglehetősen tekervényes feltételeket szabott, ugyanis azt írta elő, hogy ha valamely rokona a mezővárosba jönne és ott akarna kereskedni, és lefizeti ezt a 30 ft-ot a városnak, akkor az köteles lesz Zanelli a Piactéren álló boltját e személynek átengedni. Ha pedig ilyen rokon nem érkezne, és a mezőváros meg kívánná tartani a boltot, akkor annak értékesítése után köteles lesz az eladási összeg 30 ft – amennyiért Zanelli Ferenc a várostól megvette a boltot – feletti részét az ő bátyjának, a Kőszegen lakó és szintén kereskedéssel foglalkozó Krisztiánnak átadni. Zanelli Ferenc egyúttal a fenti összegek levonása után megmaradó javai általános örökösének Zanelli Krisztiánt tette meg, akinek meghagyta, hogy a testamentumban felsorolt összegeket az érintetteknek fizesse ki, és az ő – azaz Ferenc – boltját, valamint az abban lévő árukat vegye magához.[11]

Nincs adatunk arra, hogy Zanelli Krisztián – aki 1730 táján született[12] – mióta élt Kőszegen, de annyi bizonyos, hogy 1758. április 21-én polgáresküt tett.[13] Lehetséges, hogy a két testvér együtt jött Magyarországra, ám nem akarván egymással konkurálni, egyikük Kőszegen, másikuk pedig Szombathelyen telepedett le.

A végrendelet elkészítése után, ám sajnos, pontosan nem tudjuk, mikor és hol, de

9 1780. április 6-án bekövetkezett halálakor 39 évesnek írták, azaz 1741 táján született. MNL VaML Mikrofilmtár (továbbiakban: Mft.) Vas vármegye felekezeti anyakönyvei (továbbiakban: Vvfak.) Szombathely, római katolikus (továbbiakban: r. k.) halotti anyakönyvek (továbbiakban: hal. akv.)

10 E feltételezés abból indul ki, hogy – amint arról az alábbiakban szó lesz – Zanelli közel 4 évtizeddel később, szintén Szombathelyen letelepedett, vele azonos nevű rokona innen származott.

11 MNL VaML Szvkt. Végrendeletek (továbbiakban: Vr.) fasc. E. nr. 369.

12 Zanelli Krisztián Kőszegen, 1789. november 20-án, 59 éves korában hunyt el, amelyből következik, hogy 1730 táján született. MNL VaML Mft. Vvfak. Kőszeg, r. k. hal. akv.

13 MNL VaML Kőszegi Fióklevéltár. Kőszeg város tanácsának iratai. Polgárkönyv, 1651–1764. 225. p.

Zanelli Ferenc házasságot kötött Koller Luciával – aki 1744 táján született[14] –, és e frigyből három leány – névszerint és sorrendben Terézia, Rozália, majd miután az elsőszülött gyermek 1778. január 12-én meghalt, ismét Terézia – született, akiket Szombathelyen 1775. augusztus 7-én, 1777. december 17-én és 1780. augusztus 24-én kereszteltek meg.[15] Utóbbi kisleány már utószülöttként jött a világra, miután Zanelli Ferenc 39 éves korában, 1780. április 6-án, Szombathelyen elhunyt, és végakaratával egyezően, a Domonkos rend templomának kriptájában temették el.[16]

Itt mondjuk el, hogy Szombathely város tanácsa még 1758-ban, majd 1761-ben tett azon előírásának, miszerint Zanelli Ferencnek házat kell vásárolnia, a kereskedő egész életében nem akart vagy nem tudott eleget tenni. Valószínűleg 1758-tól – de 1759-től biztosan – 1764-ig Holosovszky Ferenc Nagykar utcai házában,[17] 1764 és 1768 között a Gyöngyös és a Föl vagy Kőszegi utca sarkán álló városháza épületében (ma: Főtér 16., 17. és 18.) lakott. 1768 és 1775 közötti lakóhelyét a város adóösszeírások pontosan nem rögzítették és tartalmazzák, az azonban biztos, hogy 1775-tól – valószínűleg ezidőtájt kötött házassága nyomán – Mayer Péter kötélgyártó Föl vagy Kőszegi utcai házában (ma: Kőszegi utca 6.) bérelt lakrészt, és így utóbbi két lakóhelye igen közel feküdt a Piactéren álló boltjához.[18]

Zanelli Ferenc halálát követően, 1766. március 29-én kelt testamentumát – nem tudni mi okból, de – sokáig nem bontották fel, hiszen e jogi aktusra elhunyta után csupán csaknem 10 évvel később, 1790. január 11-én került sor.[19] Időközben hagyatéka előbb bátyjához, a Kőszegen lakó Krisztiánhoz, majd pedig annak 1789. november 10-én bekövetkezett halála után özv. Zanelli Antalné Miklósi Annához került letétbe.[20]

Zanelli Krisztián elhunytát követően özv. Zanelli Ferencné Kőszeg város tanácsához fordult, és kérte, hogy néhai férje hagyatékát megkaphassa. A városi tanács 1789. december 15-én hozott határozata elrendelte Zanelli Ferenc vagyonának számbavételét, és ez ennek nyomán összeállított hivatalos tanúsítványt – amely sze-

14 Amint arról alább szó lesz, Koller Lucia 1805. január 29-én, Szombathelyen hunyt el, és a halotti anyakönyvi bejegyzés szerint 60 éves korában érte a halál. MNL VaML Mft. Vvfak. Szombathely, r. k. hal. akv.

15 MNL VaML Mft. Vvfak. Szombathely, r. k. keresztelési anyakönyvek (továbbiakban: ker. akv.); MNL VaML Mft. Vvfak. Szombathely, r. k. hal. akv. Zanelli feleségét a keresztelési anyakönyvben mindhárom gyermek keresztelésekor „Lucia de Canera"-nak írták, ám a későbbi források már csaknem egységesen Koller Luciaként említik.

16 MNL VaML Mft. Vvfak. Szombathely, r. k. hal. akv.

17 E ház a mai Hollán Ernő utca Sörház utca felé eső végén, a Szombathelyi Egyházmegye Karitász Szociális Központja és a Kereskedelmi és Vendéglátói Szakképző Iskola és Kollégium között, a közlekedési út területen állt.

18 MNL VAML Szombathely város adópénztárának iratai. Adóösszeírások (továbbiakban: Aö.), 1760., 1761., 1762., 1763., 1764., 1765., 1766., 1767., 1768., 1770., 1771., 1775., 1776., 1777., 1778. Itt mondjuk el, hogy a városi adójegyzékek közül az 1759., az 1769., az 1773., az 1774., az 1779., az 1780., az 1781., az 1782., az 1783. és az 1784. éviek nem maradt fenn, az 1772. éviben – amely nem teljes – pedig nem található meg Zanelli neve.

19 MNL VaML Szvkt. Ktjkv., 1788–1791. 303. p.; MNL VaML Szvkt. Vr. fasc. E. nr. 369.

20 MNL VaML Szvkt. Ktjkv.,1788–1791. 295–296. p.; MNL VaML Szvkt. Közgyűlési és tanácsülési iratok (továbbiakban: Ktir.) fasc. 111. nr. 68. Nem tekintettük feladatunknak, hogy jelen publikációban foglalkozzunk a Kőszegen élt Zanelliek éltével és működésével, ezért itt most csupán annyit mondjuk el, hogy Zanelli Antal kereskedő és Miklósi Anna 1738. szeptember 11-én, Kőszegen kötöttek házasságot, és e házasságból hat gyermek látta meg a napvilágot, akiket 1740. augusztus 1. és 1753. december 15. között kereszteltek meg Kőszegen. MNL VaML Mft. Vvfak. Kőszeg, r. k. ker. akv.; MNL VaML Mft. Vvfak. Kőszeg, r. k. házassági anyakönyvek (továbbiakban: ház. akv.). Sajnos, nem sikerült adatot találnunk arra vonatkozóan, hogy Zanelli Antal, illetőleg a Zanelli-testvérek, Krisztián és Ferenc között milyen rokoni kapcsolat állt fenn.

rint az örökség összértéke 6461 ft 18 1/2 krt tett ki – 1789. december 24-én foglalták írásba, 2 nappal később pedig Kőszeg város küldöttsége Szombathelyen, a városi tanácsács ülésén átadata a hagyatékot a tanácsának, amely úgy rendelkezett, ahogy azt a város levéltárában helyezik el mindaddig, amig meg nem állapítják, hogy jogszerűen kit illet.[21]

Szombathely tanácsa 1790. január 11-én lezajlott ülésén özv. Zanelli Ferencné Koller Lucia és megbízott ügyvédje, Lábos Ferenc jelenlétében felolvasták Zanelli Ferenc még 1766. március 29-én írásba foglalt végrendeletét. Az özvegy jogi képviselője a testamentumot törvénytelennek minősítette, mondván, hogy annak készítésekor az örökhagyó még nőtlen volt, ám azóta megnősült és két gyermeke is született, amelynek következtében házasságkötésével végakaratát megváltoztatta, és ezért megbízója nevében Lábos Ferenc ünnepélyesen tiltakozott és ellentmondott.[22]

A mezőváros tanácsa – tekintettel arra, hogy Koller Luciát tisztességes és jó gazdaasszonynak ismerték, továbbá úgy nyilatkozott, hogy tovább kívánja vinni a rámaradt kereskedést, illetőleg elhunyt férje javai őt és közös gyermekeiket illetik – elfogadta az ügyvéd okfejtését, és elrendelte, hogy a Zanelli Ferenc után maradt 6461 ft 18 1/2 kr értékű hagyatékot adják át az özvegynek, de azt is előírták, hogy amennyiben Koller Lucia visszatelepülne Itáliába, akkor a hagyaték összértékének 10%-át köteles lefizetni.[23]

Özv. Zanelli Ferencné férje hagyatékának átvételéről másnap bizonyságlevelet írt alá,[24] ám nem sietett a férje végrendeletében a város, a Szombathelyi Ispotály, a Kálvária-templom, a Domonkos és a Ferences rend számára testált összegeket kifizetni, és azok utolsó részletét csak annak nyomán folyósította 1791 nyarán, hogy a városi tanács hátraléka miatt végrehajtással fenyegette meg.[25]

Koller Lucia 1785-ig Mayer Péter kötélgyártó Föl utcában álló házában maradt, 1785-től azonban már Kálmán András csizmadia Gyöngyös utca házába (ma: Főtér 41.) költözött át. Közben folytatta férje kereskedését, majd közelebbi adatok híján, nem tudjuk, pontosan hol és mikor, de valószínűleg 1791 táján férjhez ment egy nála 10 évvel fiatalabb kereskedőhöz, Mang Mátyáshoz.[26] Mang valószínűleg ekkor költözött Szombathelyre, és így ő is a Kálmánféle ház lakója lett,[27] és a házasságkötést követően átvette a Piactéren álló, korábbi Zanelli-féle bolt működtetését.

A Zanelliek második generációja Szombathelyen

A kereskedés – Mang Mátyás időszaka alatt biztosan, de lehet, hogy már korábban is – „Spezerei- und Materialwarenhandlung", azaz „fűszer- és szerárukereskedés" lett, amelyet az arról 1801. január 29-én felvett, németnyelvű vagyonleltár egyértelműen

21 MNL VaML Szvkt. Ktjkv.,1788–1791. 295–296. p.; MNL VaML Szvkt. Ktir. fasc. 111. nr. 68.
22 MNL VaML Szvkt. Ktjkv., 1788–1791. 303. p.; MNL VaML Szvkt. Vr. fasc. E. nr. 369.
23 MNL VaML Szvkt. Ktjkv., 1788–1791. 303–304. p.
24 MNL VaML Szvkt. Ktir. fasc. 111. nr. 68.
25 MNL VaML Szvkt. Ktjkv., 1788–1791. 509., 631. p., 1791–1793. 63., 73. p.
26 Mang Mátyás megkeresztelésének helyét és idejét sajnos, nem sikerült felkutatnunk, az azonban biztos, mikor 1800. október 3-án, Szombathelyen meghalt, 45 éves volt. MNL VaML Mft. Vvfak. Szombathely, r. k. hal. akv.
27 MNL VaML Aö., 1786., 1787., 1788., 1789., 1790., 1791., 1792., 1794., 1795., 1796., 1797., 1798., 1799., 1800. Szombathely város 1793. évi adójegyzéke nem maradt fenn.

igazol.[28] Ennek elkészítést az tette szükségessé, hogy Mang Mátyás 1800. október 3-án, 45 éves korában meghalt. Ezzel Koller Lucia másodszor is özvegységre jutott, és valószínűleg az ő kezdeményezése vagy legalábbis jelzése nyomán, rövid időn belül Szombathelyre jött egy, Koller Lucia első férjével azonos vezeték- és keresztnevet viselő, az Észak-Kelet-Itália akkor osztrákok megszállta részén fekvő Luvincis/Luincis nevű faluból származó,[29] kereskedő foglalkozású rokona, valószínűleg unokaöccse, hogy elhunyt nagybátyja megözvegyült feleségének segítségére legyen kereskedése folytatásában.[30]

28 MNL VaML Szvkt. Polgári törvényes perek (továbbiakban: Pp.). fasc. P. nr. 241. Pauli Antal és neje, Zanelli Terézia pere Zanelli Ferenc ellen (továbbiakban: fasc. P. nr. 241.). Permellékletek (továbbiakban: Pm.). „C". Mang Mátyás kereskedésének összeírása és vagyonleltára, 1801. Szombathely, 1801. január 12.

29 MNL VaML Szvkt. Ktjkv., 1799–1801. 2/1801. február 4.

30 A bizonytalanság oka az, hogy az özv. Mang Mátyásné és Zanelli Ferenc között 1800. november 29-én írásba foglalt és alább ismertetendő szerződés a két Zanelli Ferenc közötti családi kapcsolatra a „Vetter" szót használja, amely egyszerre jelent unokaöcsöt, unokatestvért, de rokont, illetőleg atyafit is. VaML Szvkt. Ktir. fasc. 122. nr. 97.; MNL VaML Szvkt. Pp. fasc. P. nr. 241. Pm. „I". Kivonat Szombathely város tanácsa 1801. február 4-én tartott üléséről készült jegyzőkönyvből.

Ugyanakkor a németnyelvű szerződés szerint Zanelli teljes neve „Johann Franz Zanelli", azaz „Zanelli János Ferenc" volt, ám a későbbiekben néhány, kivételes esettől eltekintve a „János" utónevet nem használta, így az alábbiakban eltekintettünk annak szerepeltetésétől.

A két Zanelli Ferenc nagybáty–unokaöcs rokoni viszonyát erősíti az a tény is, hogy az idősebb Zanelli Ferenc leánya, Zanelli Terézia és a fiatalabb Zanelli Ferenc között, előbbi felperessége mellett 1805-ben megindult és alább szintén tárgyalandó perben Zanelli Teréz 1806. május 9-én aláírt lemondó bizonyítványában és permegszüntető nyilatkozatában az alperest „mein Vetter"-nek nevezte. Ez csak azzal magyarázható, hogy – miután a fiatalabb Zanelli Ferenc nem lehetet egyszerre az idősebb Zanelli Ferencnek és leányának is unokaöccse – az idősebb Zanelli Ferenc a fiatalabbnak nagybátyja, a fiatalabb pedig Zanelli Teréziának unokatestvére volt. MNL VaML Szvkt. Pp. fasc. P. nr. 241. Pm. „2" Paulin Antalné Zanelli Terézia lemondó bizonyítványa és permegszüntető nyilatkozata. Sopron, 1806. május 9.

Özv. Mang Mátyásné és Zanelli Ferenc közös kereskedése

Zanelli Ferenc vélhetőleg 1800 októberében vagy novemberében érkezett Szombathelyre, majd özv. Mang Mátyásnéval együtt megjelent a városi tanács 1801. február 4-én lezajlott ülésén, és ott együtt bejelentették, hogy a jövőben közös kereskedés kívánnak létesíteni, amelynek működési feltételeit egy Szombathelyen, 1800. november 29-én írásba foglalt, hét pontból álló, szabályos jogi szerződésben rögzítették.[31] Miután ahhoz, hogy valaki Vas vármegye székhelyén kereskedhessen, előfeltétel volt a polgárjog, ezért még ugyanezen a tanácsülésen, az akkor 25 éves, római katolikus vallású, nőtlen kereskedőlegény, Zanelli Ferenc – miután lefizette a 22 ft 30 kr összegű polgártaksát – letette a polgáreskü,[32] majd ő is Kálmán András már fennemlített házába költözött, ahol Mang Mátyásné lakott.[33]

A szerződés 1. pontjában özv. Mangné a Zanelli Ferenccel közös kereskedése létrehozását azzal magyarázta, hogy egyrész második férje elhunyta miatt egyedül, társ és segítség nélkül maradt, másrészt első férje emlékére tekintettel, annak unokaöccsével társul. A kontraktus 2. pontja azt tartalmazta, hogy Zanelli Ferencnek a kereskedésbe történő mielőbbi tényleges belépése előtt egy, a teljes árukészletet, valamint

31 MNL VaML Szvkt. Ktjkv., 1799–1801. 1/1801. február 4.; MNL VaML Szvkt. Ktir. fasc. 122. nr. 97.; MNL VaML Szvkt. Pp. fasc. P. nr. 241. Pm. „I". Kivonat Szombathely város tanácsa 1801. február 4-én tartott üléséről készült jegyzőkönyvből.

32 MNL VaML Szvkt. Ktjkv., 1799–1801. 2/1801. február 4. Ezen adat szerint 1775/1776 táján született. Ezt erősíti, hogy 1854-ben bekövetkezett halálakor 79 évesnek írták.

33 MNL VaML Aö., 1801., 1802., 1803., 1804., 1805.

minden aktív és passzív tartozást regisztráló, részletes és alapos leltárt kell készíteni, mégpedig két példányban, amelyeket mind özv. Mangné, mind pedig Zanelli Ferenc aláír, majd azt követően azokból egy–egy példányt megkap. E pont arról is intézkedett, hogy ez az inventárium – amelyben az eredeti és a minőségi áruk a beszerzési áron, a nem minőségiek és eredetiek pedig becsértéken szerepelnek – lesz a társulási szerződésből fakadó, a szerződő felekre érvényes jogok és kötelességek alapja. A szerződés következő, szám szerint 3. szakasza rögzítette, hogy a kereskedés, bár közös néven működik majd, annak vezetésével és irányításával összefüggő minden döntés Zanelli korlátlan és kizárólagos jogkörébe tartozik. A 4. pont ugyanakkor előírta, hogy a kereskedés addigi és a leltárban rögzített aktív és passzív adósságai, vagyis a kintlévőségek és a fizetési kötelezettségek – amelyek nagyságát és összegét Zanelli Ferenc még nem ismerte – nem tekinthetők az övéinek, és így a korábbi kintlévőségekből a közös működés alatt befolyó összegek az özvegyet illetik, ugyanakkor magától értetődő, hogy a korábban keletkezett, de a közös kereskedés ideje alatt teljesített fizetési kötelezettségek (passzív adósságok) kiegyenlítése az özvegy bevételeiből történnek. Az 5. pontban Zanelli Ferenc vállalta, hogy a kereskedésében végzett munkájáért pénzt nem számít fel, ugyanakkor a két társ megegyezett abban, hogy egyrészt a keletkező hasznot két egyenlő részre osztják, továbbá, hogy két könyvet vezetnek, amelyben rögzítik, hogy egyikük, illetőleg másik mit vesz ki a kereskedésből, és e kiadásokat az elszámoláskor természetesen számításba veszik, ugyanakkor a kereskedéssel kapcsolatos terheket és kiadásokat közösen és egyenlő arányban, azaz a kereskedés pénztárából fizetik. A kontraktus 6. pontja kimondta, hogy özv. Mang Mátyásné és Zanelli Ferenc közös kereskedése előbbi halálával megszűnik, és a kereskedés minden ahhoz tartozó joggal, továbbá a bolt – jogi zárlat és inventárium nélkül – utóbbié lesz, és e kikötést az özvegy végakarata sem módosíthatja. Ugyanakkor Zanelli Ferenc vállalta, hogy a kereskedés hamarosan elkészítendő leltár szerinti értéke, illetőleg a közös időszak alatt keletkezett nyereség Mangnéra eső részét az annak örököseinek kifizeti, továbbá, hogy az özvegyasszonyt rokonaként és anyjaként tiszteli. A szerződés zárószakasza pedig egyrészt azt tartalmazta, hogy az Mang Mátyásné első házasságából származó leánya, Zanelli Terézia jelenlétében és jóváhagyásával született, másrészt azt is belefoglalták, hogy Zanelli Terézia a kereskedéshez fűződő minden jogáról egyszer és mindenkorra lemond. A szerződést Zanelli Terézia, továbbá Candido Péter (17??–1822) szombathelyi kereskedő és városi polgár mint tanú és egyben az írástudatlan Mangné nevében eljáró személy, illetőleg Zanelli Ferenc megbízottja, Wagner Ferenc ügyvéd írták alá, özv. Mang Mátyásné pedig egy keresztvonással fejezte ki egyetértését és beleegyezését.[34]

A források nem őrizték meg, hogy az özv. Mang Mátyásné és Zanelli Ferenc közös kereskedését létrehozó szerződés 2. pontjában előírt, a Piactéren álló bolt teljes árukészletet, valamint a kereskedés minden aktív és passzív tartozását feltűntető, részletes leltárt mikor és kik állították össze, de tény, hogy a németnyelvű inventáriumot 1801. január 12-én foglalták írásba, és annak elkészítésében Zanelli Ferenc minden bizonnyal tevékeny részt vállalt. Ennek legfontosabb összesített számszerű adatait az alábbi négy táblázat tartalmazza:

34 MNL VaML Szvkt. Ktir. fasc. 122. nr. 97.; MNL VaML Szvkt. Pp. fasc. P. nr. 241. Pm. „I". Kivonat Szombathely város tanácsa 1801. február 4-én tartott üléséről készült jegyzőkönyvből.

Aktívumok

	összeg	
árukészlet értéke (313 tétel)	3609 ft	58 kr
készpénz és érmék	2502 ft	54 kr
a bolt és tartozékainak értéke*	330 ft	–
összesen	**6442 ft**	**52 kr**

* E tétel a leltárban nem itt található, hanem az aktívumok és passzívumok különbözetét kitevő egyenleghez adták utólag hozzá, ám miután az egyértelműen az aktívumok közé tartozik, itt szerepeltjük.

1. sz. táblázat

Néhai Mang Mátyás kereskedése vagyonleltárának aktívumai, 1801. január 12.

Passzívumok

	összeg	
passzív tartozások		
összesen (3 tétel)*	**2350 ft**	**53 kr**

2. sz. táblázat

Néhai Mang Mátyás kereskedése vagyonleltárának passzívumai, 1801. január

* Mang Mátyás kereskedése a következő személyeknek tartozott a vagyonleltár összeállításakor: Müller János Ferdinánd (Kismarton) 1435 ft 18 kr, Franz Vuezl (Bécsújhely) 888 ft 8 kr és Duriguzzy Leonárd (Sopron) 27 ft 27 kr.

Aktív tartozások (kintlévőségek)

	összeg	
hátralékos tartozások – 1800-ig (124 tétel)	2932 ft	41 kr
folyó tartozások – 1801-től (40 tétel)	1007 ft	8 kr
összesen (164 tétel)	**3939 ft**	**49 kr**

3. sz. táblázat

Néhai Mang Mátyás kereskedése vagyonleltárának aktív tartozásai, 1801. január 12.

Egyenleg

	összeg	
aktívumok	6442 ft	52 kr
passzívumok	2350 ft	53 kr
különbözet	**4091 ft**	**59 kr**

4. sz. táblázat

Néhai Mang Mátyás kereskedése vagyonleltárának egyenlege, 1801. január 12.

A négy táblázat adatai önmagukért beszélnek, és bizonyítják, hogy Mang Mátyás viszonylag rendezett kereskedést hagyott hátra, amely 4091 ft 59 kr aktív egyenleggel – amelybe nem számították bele az aktív tartozásokat, azaz a kintlévőségeket –, és jelentős, mindösszesen 3939 ft 49 kr kintlévőséggel rendelkezett. Amint a 3. számú táblázatból kitűnik, az inventárium az aktív tartozásokat két külön sorozatban – 1.) Az 1800. december 31-ig, illetőleg 2.) 1801. január 1-jétől keletkezett kintlévőségek – tartalmazza. Szembeszökő, hogy utóbbiak – jóllehet a leltár 1801. január 12-én készült, azaz csupán egynéhány nap forgalmáról tudósít – 40 tételből állt és összege átlépte az 1000 ft-ot. A Mang Mátyás-féle kereskedés legkorábban keletkezett kintlévőségének visszafizetése 1785-től vált esedékessé, és özv. Mangnénak a legnagyobb összeggel egy Rohoncon (ma: Rechnitz, Ausztria) lakó személy, Machndl Sámuel tartozott, akinek adóssága 948 ft 56 kr-t tett ki. A kintlévőségeket felsorakoztató két kimutatásból megállapítható, hogy Mang Mátyás vevőinek többsége a helybeliek közül került ki, de vásároltak nála a közeli Jákról, Monyorókerékről (ma: Eberau, Ausztria), Náraiból, Németlövőről (ma: Deutsch Schützen, Ausztria), Oladról (ma: Szombathely), Perintből (ma: Szombathely), Pokolfaluból (ma: Höll, Ausztia), Rohoncról, Söptéről, Szentmártonból (ma: Szombathely) és Vépről, de a már kissé távolabb fekvő Felsőőrről (ma: Oberwart, Ausztria), Körmendről, Kőszegről és

Szelestéről, sőt Zalaegerszegről, valamint az Alsó-ausztriai Edlitzből Szombathelyre érkezett vevők is.[35] A 2. táblázatban felsorolt három személy közül Franz Vuezl Bécsújhelyen (ma: Wiener Neustadt, Ausztria), Duriguzzy Lénárd (1756?–1835) Sopronban lakó fűszerkereskedők voltak,[36] és minden valószínűség szerint a Kismartonban (ma: Eisenstadt, Ausztria) élő Müller János Ferdinánd is – bár nem sikerült ezt egyértelműen igazoló adatot felkutatnunk – szintén fűszerkereskedéséből élt.

A Győri Püspökség – 1777-ig Szombathely földesura – a mezőváros ellen 1747. augusztus 28-án indított és 1764. március 14-én a Királyi Táblán lezárult perben megszületett ítélet – többek között – azt tartalmazta, hogy a településen lakó személyek egyénileg nem rendelkeznek a kereskedés és boltnyitás jogával, hanem az a város közösségét illetti meg, amelynek egyenes következményeként a városban folyó kereskedelemmel kapcsolatos csaknem minden kérdésben – így a kerekedési és boltnyitási jog megadásától vagy megtagadásától, az azokért fizetendő összegek és a piaci rend meghatározásán át, a kereskedelmi tevékenységgel összefüggő panaszok orvoslásán keresztül, az országos és hetivásárok napjának meghatározásáig – a város közgyűlése és tanácsülése volt hivatott dönteni.[37]

A Szombathely város tanácsa 1801. június 20-án megtartott ülése – miután konstatálta, hogy a házaknál lévő boltok után az érinett személyek, leszámítva a piaci boltosokat, a sókereskedőket, a tobákosokat és a szappanfőzőket, nem fizetnek semmit a kereskedési jog gyakorlásáért – egyrészt intézkedett, hogy a jövőben csak azok folytathatnak kereskedést, akik házat bírnak és abban boltjuk van, másrészt meghatározta, hogy az így összeírt és város jegyzőkönyvében névszerint rögzített kereskedőknek évente milyen összegű díjat kell fizetniük tevékenységük gyakorlásáért. Emellett a tanácsülés úgy határozott, hogy a Piactéren lévő boltok forgalmának megnövekedés miatt megemeli az azokban árusító, szintén névszerint felsorolt 13 kereskedő éves kereskedési díját is, amely összegek a 3 ft és a 20 ft közötti sávban mozogtak, és a kereskedési jogok bérleti ideje egységesen 1801. szeptember 29-én kezdődött meg. Megjegyezzük, hogy özv. Mang Mátyásné és Zanelli Ferenc ekkor már közös kereskedése Zanelli Ferencné néven szerepelt az összeállításban, és a boltjukra kivetett éves összeg 15 ft-ot tett ki.[38]

Jóllehet Szombathely város tanács többször is figyelmeztette a helyi boltok tulajdonosait, hogy vasár- és ünnepnapokon ne nyissanak ki és ne árusítsanak, 1802 októberében a Szombathelyi Egyházmegye püspöke, Herzan Ferenc (1735–1804) és a város

35 MNL VaML Szvkt. Pp. fasc. P. nr. 241. Pm. „C". Mang Mátyás kereskedésének összeírása és vagyonleltára, 1801. Szombathely, 1801. január 12., „D". Kivonatok Mang Mátyás kereskedése számadási könyvéből, 1785–1805. Szombathely, 1805. március 10.

36 Addreßbuch der Königlichen Frey-Stadt Pesth. Pesth, 1815. 163. p.; Handlungs Gremien und Fabricken Adressen Buch des Oesterreichischen Kaisterthumes für das Jahr 1815. Verf., hrsg. Anton Redl. Wien, 1815. 322., 361. p.; Der Pesther Stadt- und Landbothe für das Königreich Ungarn. Ein allgemeiner Volks- und Geschäfts-Kalender auf das Schaltjahr 1832. 1. Jg. Pest, 1832. 78. p.; Allgemeiner Handlungs-Gremial-Almanach für den oesterreichischen Kaiserstaat. Jg. 1837. [1. Theil]. Verf., hrsg. Franz. B. Fray. Wien, 1837. 624., 779. p.

Duriguzzy Leonárd 79 éves korában, 1835. június 24-én, Sopronban hunyt el. Az erről szóló bejegyzést a soproni Szent Mihály római katolikus plébánia halotti anyakönyvében lásd https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CS6H-D9FY?cat=122054 (Megtekintve: 2022. január 31.)

37 A Szombathelyen a 19. század első felében folytatott kereskedés általános feltételeiről bővebben lásd Tilcsik, 2009. 50–57. p.

38 MNL VaML Szvkt. Ktjkv., 1801–1802. 2/1801. június 20.

akkori plébánosa, a később püspökké szentelt Böle András (1763–1843) jelezték, hogy több kereskedő negligálja ezt az előírást. A tanács 1802. október 23-án megtartott ülésén ismételten megtiltotta a vasár- és ünnepnapokon történő árusítást, és e rendelkezés megszegőit alkalmanként 4 ft büntetéssel fenyegette.[39] E tanácsülés másnapján, amely nap vasárnapra esett, azonban Zanelli Ferenc, valamint két kereskedőtársa, Candido Péter és Fattorini Antal (1745?–1806)[40] – akiknek a házukban volt a boltjuk – az előző nap született rendelkezést megszegték, és Zanelli a Piactéren álló boltja hátsó ajtaját felnyitotta, Candido és Fattorini pedig háziaiknál árusítottak. A mezőváros tanácsa 1802. október 27-én megtartott ülésén a három renitens kereskedőt személyenként 4 ft-ra büntette,[41] ám azt 3 nap múlva lezajlott ülésén az érintettek kérésére – minden indoklás és megjegyzés nélkül – elengedte, egyben Zanellinek szigorúan megtiltotta, hogy boltja ajtaját vagy ablakát ünnepnapokon kinyissa, a másik két kereskedőnek pedig előírták, hogy ünnepek idején háziaiknál a város által engedélyezett módon, csak napi élelmiszerféleségeket és azokat is csak reggel 8 óráig árusíthatnak.[42]

Özv. Mangné és Zanelli Ferenc 1802-ben a piactéri bolt területének és persze forgalmának gyarapítására 183 fr 20 kr-ért 5 1/2 négyszögöl,[43] vagyis közel 20 m² területet vásároltak a várostól, azt követően pedig megtörtént az új bolt kialakítása, amely az említett területvásárlással együtt 1370 ft 34 kr-ba került.[44]

E bolt alapterületének megnövelése mellett egy, a közös kereskedésről 1805 januárjában és februárjában készített németnyelvű vagyonleltár – amelynek megszületéséről az alábbiakban még lesz szó, és –, amely sok hasonlóságot mutat a néhai Mang Mátyás kereskedéséről 1801 januárjában összeállított inventáriummal, egyértelműen a közös kereskedés sikerességét és eredményes működését bizonyítja. Mindezeket jól érzékeltetik és igazolják az utóbbi leltár összesített számait tartalmazó és az 1801. évi inventárium adatiból készítettekkel lényegében azonos, alábbi táblázatok:

39 MNL VaML Szvkt. Ktjkv., 1802–1803. 111. p.

40 Fattorini Antal Szombathelyen való letelepedéséről és családalapításáról röviden lásd Tilcsik, 2004. 330. p.

Itt hívjuk fel a figyelmet, hogy Fattorini Antal 61 éves korában, 1806. március 31-én – és nem március 1-jén, ahogy az előbb említett publikációban olvasható – halt meg Szombathelyen. MNL VaML Mft. Vvfak. Szombathely, r. k. hal. akv.

41 MNL VaML Szvkt. Ktjkv., 1802–1803. 114. p.

42 MNL VaML Szvkt. Ktjkv., 1802–1803. 115–116. p.

A városi tanács 1801. szeptember 9-én megtartott ülésén engedélyezte ünnepnapokon reggel 8 óráig a napi élelmiszerféleségek árusítását. MNL VaML Szvkt. Ktjkv., 1801–1802. 4/1801. szeptember 9.

43 Négyszögöl: 1 bécsi négyszögöl = 3,596652 m². *Bogdán István:* Magyarországi hossz- és földmértékek, 1601–1874. Bp., 1990. 36., 407–408., 585. p. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. 4. Levéltártan és történeti forrástudományok; 6.)

44 MNL VaML Szvkt. Ktjkv., 1802–1803. 24. p.; MNL VaML Szvkt. Ktir. fasc. 126. nr. 174. „./." Kivonat özv. Mang Mátyásné és Zanelli Ferenc közös kereskedése számadási könyvéből, 1802. Szombathely, 1802. május 22.; MNL VaML Szvkt. Ktir. fasc. 144. nr. 42. Özv. Mang Mátyásné és Zanelli Ferenc nyilatkozata. Szombathely, 1802. május 22.; MNL VaML Szvkt. Pp. fasc. P. nr. 241. Pm. „G". Kivonat özv. Mang Mátyásné és Zanelli Ferenc közös kereskedése számadási könyvéből, 1802. Szombathely, 1802. május 22.

Aktívumok

		összeg
árukészlet értéke (569 tétel)	9486 ft	30 kr
felszerelések és eszközök értéke	333 ft	30 kr
a bolt értéke	1370 ft	34 kr
készpénzben	2011 ft	26 kr
összesen	**13.202 ft**	**– kr**

5. sz. táblázat
Néhai özv. Mang Mátyásné és Zanelli Ferenc közös kereskedése vagyonleltárának aktívumai, 1805. február 25.

Passzívumok

		összeg
passzív tartozások	6476 ft	36 kr
összesen (18 tétel)*	**6476 ft**	**36 kr**

* Özv. Mang Mátyásné és a Zanelli Ferenc közös kereskedése az alábbi személyeknek és a következő összegekkel tartozott a vagyonleltár összeállításakor: Müller János Ferdinánd (Kismarton) 351 ft 36 kr, Duriguzzy Lénárd (Sopron) 97 ft 6 kr, Jakob Partl (Bécs) 2421 ft 19 kr, Johann Anhuber (Bécs) 147 ft 27 kr, Kania Mátyás (Sopron) 91 ft 54 kr, Jakob Joseph Fischer (Bécs) 1184 ft 29 kr, Johann Aigentler (Bécs) 765 ft 47 kr, Johann Wilhelm Natorp (Bécs) 47 kr, Georg Potoschnig (Fürstenfeld) 79 ft 54 kr, Wilhelm Gadolla (Graz) 979 ft 52 kr, Joahim Friedrich Fröbos (Breslau, ma: Wroclaw, Lengyelország) 126 ft, Puschiasis János (Sopron) 10 ft 35 kr, Franz Vuezl (Bécsújhely) 90 ft 39 kr, Joseph Jakob Braig (Trieszt, ma: Trieste, Olaszország) 10 ft 45 kr, Fröschl Ferenc József (Sopron) 17 ft 48 kr, Martingi János Ádám (Pozsony, ma: Bratislava, Szlovákia) 65 ft 34 kr, Johann Gerometta (Bécs) 27 ft 1 kr és Förster Ferenc (Kőszeg) 8 ft 16 kr.

6. sz. táblázat
Néhai özv. Mang Mátyásné és Zanelli Ferenc közös kereskedése vagyonleltárának passzívumai, 1805. február 25.

Aktív tartozások (kintlévőségek)

		összeg
remélhető (157 tétel)	2932 ft	41 kr
kétséges (31 tétel)	142 ft	28 kr
„elveszett” (24 tétel)	69 ft	47 kr
összesen (212 tétel)	**4021 ft**	**53 kr**

7. sz. táblázat
Néhai özv. Mang Mátyásné és Zanelli Ferenc közös kereskedése vagyonleltárának aktív tartozásai, 1805. február 25.

Egyenleg

		összeg
aktívumok	13.202 ft	– kr
passzívumok	6476 ft	49 kr
különbözet	**6725 ft**	**11 kr**

8. sz. táblázat
Néhai Özv. Mang Mátyásné és Zanelli Ferenc közös kereskedése vagyonleltárának egyenlege, 1805. február 25.

Az 1. és az 5., valamint a 2. és a 6. számú táblázatok adatainak összevetése egyértelműen azt mutatja, hogy a Mang Mátyás-féle kereskedéshez képest özv. Mang Mátyásné és Zanelli Ferenc közös kereskedése – amely, miután az azzal kapcsolatos minden üzleti kérdésben hozandó döntés, mint fentebb már említettük, kizárólagosan a fiatal kereskedő kompetenciájába tartozott és így teljes egészében az ő elképzelései szerint működött – jóval szélesebb és nagyobb értékű árukészlettel rendelkezett Mangénál, miközben a felhasználható készpénzek összegei nem tértek el jelentős mértékben egymásról. Megemlítendő, hogy a Mang Mátyás passzívumai jócskán elmaradtak a Mangné és Zanelli Ferenc közös kereskedésének passzívumaitól, és ennek következtében előbbi készpénzállománya meghaladta az összes passzív tartozást, míg Mangné és Zanelli kereskedése esetében annak csupán nagyjából egyharmadát érte el, miközben mindkét kereskedés vagyon-

leltárának egyenlege – amint azt a 4. és a 8. táblázatból kitetszik – pozitív volt.

Ha közelebbről szemügyre vesszük a 6. számú táblázatához tartozó megjegyzésben felsorolt személy- és helyneveket, illetőleg összegeket, megállapíthatjuk, hogy Mang Mátyás kereskedéséhez képest az özv. Mangné és Zanelli Ferenc közös kereskedése hitelezőinek száma és az aktuálisan fennálló hiteltartozások összege a két inventárium felvétele között eltelt alig 4 esztendő során jelentősen, a 1801. évi összeg közel kétharmadával megemelkedett, ugyanakkor a kölcsönt nyújtó személyek lakóhelye, illetőleg a nekik járó tartozások összege alapján elmondható, hogy a Bécshez fűződő üzleti kapcsolatai erősen domináltak Zanelli Ferenc kereskedését, hiszen a 18 kölcsönadó személy közül hat a császárvárosban élt, és Zanelli nekik járó tartozásainak összege (4546 ft 50 kr) az összes tartozás nem kevesebb, mint 70,20%-át tette ki, ám ha bécsiekhez hozzászámítjuk a több külföldi – fürstenfeldi, grazi, breslaui, bécsújhelyi és trieszti – illetőségű partnerek kölcsöneit is, akkor azok teles összege (5834 ft) éppen hogy ugyan, de meghaladta a teljes hitelállomány kilenctizedét (90,07%).

A kereskedés érdemi fejlesztését igazolják a 7. számú táblázat– amely a leltárban alkalmazott hármas besorolás szerint tartalamazza a kintlévőségeket – alapjául szolgáló és itt hely hiányában részleteiben nem közülhető adatok. Ezek arról tanúskodnak, hogy a Zanellinél vásárlók köre – természetesen a szombathelyieken kívül – számos Vas, illetőleg néhány Zala vármegyei településről, így Acsádról, Baltavárról (ma: Bérbaltavár,) Bádonfáról (ma: Szombathely), Bogátról (ma: Szombathely), Csatárról (ma: Felsőcsatár), Csókakőről (ma: Porpác), Darásporpácról (ma: Porpác), Dobráról (ma: Neuhaus in der Wart, Ausztria), Gyepüfüzesről (ma: Kohfidisch, Ausztria), Hermánból (Gyöngyöshermán, ma: Szombathely), Hídvégről (ma: Rábahídvég), Ikervárról, Jánosházáról, Kajdról (ma: Tanakajd), Kámból, Körmendről, Kőszegről, Monyorókerékről (ma: Ebarau, Ausztria), Németlövőről (ma: Deutschützen-Eisenberg, Ausztria), Patyról (ma: Kőszegpaty), Perintből, Pinkakertesről (ma: Gaas, Ausztria), Pornóból (ma: Pornóapáti), Sárvárról, Senyefáról (ma: Szombathely), Sorokról (ma: Sorokpolány), Söptérről, Szentkeresztről (ma: Táplánszentkereszt), Szentkirályról (ma: Szombathely), Szentkútról (Heilgenbrunn, Ausztria), Szentmártonból (ma: Szombathely), Szentpéterfáról, Szőlősből (Gyöngyössző́lős, ma: Szombathely), Táplánfáról (ma: Táplánszentkereszt), Tiborcszegről (ma: Táplánszentkereszt), Vasvörösvárról (ma: Rotenturm an der Pinka, Ausztria) és Vépről, továbbá Szentgrótról (ma: Zalaszentgrót) és Zalabérről rekrutálódtak, de akadt bécsi, győri és pozsonyi vásárlója is, és a leltár szerint a legnagyobb összeggel, 587 ft 47 kr-ral Richter János szombathelyi patikus tartozott tartozott a Zanelli vezette kereskedésnek.[45]

Összességében elmondható, hogy Zanelli Ferenc, azt követően, hogy 1800. november 29-én közös kereskedést alapított özv. Mang Mihálynéval, és e kereskedés jogi kereteit rögzítő szerződés alapján

45 MNL VaML Szvkt. Ktir. fasc. 126. nr. 174. Özv. Mang Mátyásné és Zanelli Ferenc közös kereskedésének összeírása és vagyonleltára, 1805. Szombathely, 1805. február 25., „NB" Kivonatok özv. Mang Mátyásné és Zanelli Ferenc közös kereskedése számadási könyvéből, 1801–1805. Szombathely, 1805. február 25., „./."Kivonat özv. Mang Mátyásné és Zanelli Ferenc közös kereskedése számadási könyvéből, 1802. Szombathely, 1802. május 22.; MNL VaML Szvkt. Pp. fasc. P. nr. 241. Pm. „F" Özv. Mang Mátyásné és Zanelli Ferenc közös kereskedésének összeírása és vagyonleltára, 1805. Szombathely, 1805. február 25., „G". Kivonat özv. Mang Mátyásné és Zanelli Ferenc közös kereskedése számadási könyvéből, 1802. Szombathely, 1802. május 22.

egyszemélyben átvette annak irányítását, alig 4 esztendő alatt amellett, hogy érdemi fejlesztést hajtott végre a szombathelyi Piactéren álló bolt területének megnagyobbításával, látványosan terjesztette ki – az amúgy nagyobbrészt Bécsben és Sopronban élő – beszállítóinak körét, amelynek egyenes következménye lett árukészletének jelentős kibővülése, amely egyrészt a vásárlói kör számottevő gyarapodását, másrészt pedig a bevételek és az üzleti fejlesztésekre fordítható összegek, továbbá a kereskedés értékének és vagyonának megnövekedését eredményezte.

Zanelli Ferenc önálló kereskedő lesz

Özv. Mang Mátyásné és Zanelli Ferenc közös kereskedése az annak megalapítását és működését szabályozó szerződés keltétől számítva napra pontosan 50 hónapon át létezett, mivel özv. Mang Mátyásné, korábban özv. Zanelli Ferencé Koller Lucia 60 éves korában, 1805. január 29-én, Szombathelyen elhunyt és a Ferences rend templomának kriptájában temették el.[46]

1805 januárjának végén megkezdődött és február 25-én befejeződött özv. Mang Mátyásné és Zanelli Ferenc közös kereskedésében található árukészlet, továbbá a kereskedés aktív és passzív vagyonának, illetőleg kintlévőségeinek összeírása, amely németnyelvű inventáriumot Szombathely város tanácsa 1805. február 26-án megtartott ülésén özv. Mang Mátyásné első házasságából született, Terézia keresztnevű leánya – aki 1805. február 10-én, Szombathelyen házasságot kötött Pauli Antal, soproni illetőségű vasárussal[47] – és férje, valamint Zanelli Ferenc jelenlétében bemutattak, és azt csatolmányaival együtt a tanácsülés döntésének megfelelően, a mezőváros iratai között helyeztek el.[48]

Zanelli Ferenc 1805. március 1-jén nyomtatott, németnyelvű körlevelet küldött szét, amelyben tájékoztatta ügyfeleit, hogy üzlettársa, özv. Mang Mátyásné halála nyomán egy korábbi megegyezés alapján az addig is általa irányított, közös kereskedésük minden joga kizárólag őt illeti, egyúttal bejelentette, hogy a levél keltezésének napjától a korábbi, közös kereskedésük hátralékos kötelezettségeinek, illetőleg kiegyenlítettlen számláinak kifizetését az új cég magára vállalja. Végezetül amellett, hogy kérte a címzettek további jóindulatát, közölte a kereskedés új aláírásmintáját.[49]

Zanelli ezidőtájt árukínálatát a salétrommal is bővíteni kívánta, ám miután annak árusításához az arra vállalkozó személyeknek külön engedélyre volt szükségük, 1805. március 20-án levéllel fordult Szombathely város aznap összeült közgyűléséhez, amelyben egyrészt jóváhagyást kért, hogy a jövőben salétrommal kereskedhessen, másrészt pedig azt is kérvényezte,

46 MNL VaML Mft. Vvfak. Szombathely, r. k. hal. akv.
47 MNL VaML Mft. Vvfak. Szombathely, r. k. ház. akv.
48 MNL VaML Szvkt. Ktjkv., 1803–1805. 648. p.; MNL VaML Szvkt. Ktir. fasc. 126. nr. 174. Özv. Mang Mátyásné és Zanelli Ferenc közös kereskedésének összeírása és vagyonleltára, 1805. Szombathely, 1805. február 25., „NB" Kivonatok özv. Mang Mátyásné és Zanelli Ferenc közös kereskedése számadási könyvéből, 1801–1805. Szombathely, 1805. február 25., „./." Kivonat özv. Mang Mátyásné és Zanelli Ferenc közös kereskedése számadási könyvéből, 1802. Szombathely, 1802. május 22.
49 MNL VaML Szvkt. Pp. fasc. P. nr. 241. Pm. „H" Zanelli Ferenc levele Fattorini Antalhoz. Szombathely, 1805. március 1. Korábban özv. Mangné és Zanelli Ferenc közös kereskedése aláírásmintája természetesen mindkettőjük nevét tartalmazta, ezt követően azonban a német nyelvű iratokban „*J. Franz Zanelli*", és nyilván ennek megfelelően a magyarokban „*Zanelli J. Ferenc*" aláírás szerepelt. Miként előbb már említettük, Zanelli már korábban, de ezt követően is a „Ferenc" mellett ritkán ugyan, de használta a másik keresztnevét, a „János"-t is.

hogy e tényről kapjon egy hivatalos tanúsítványt. A kereskedő beadványára ugyan rávezették, hogy azt az 1805. március 20-ra összehívott városi közgyűlés megtárgyalta,[50] ám az arról készült jegyzőkönyvben nincs nyoma annak, hogy ez megtörtént volna. Nem állítható teljes bizonyossággal, csupán valószínűsíthető, hogy Zanelli valamikor megkapta a kért engedélyt és az arról szóló bizonyságlevelet, mivel Szombathely város közgyűlésének és tanácsülésének irataihoz készült két segédlet – egy mutató- és egy lajstrom – is megőrizte, hogy a város 1805-ben kiállított egy igazolást a kereskedő számára, és annak másolatát elhelyezték a város iratai között, ám ez utóbbi nem maradt fenn, így annak sem szövege, sem keltezése nem ismert. E feltételezésünk mellett szól, hogy nincs nyoma annak, hogy Zanelli Ferenc ekkor más okból kért volna tanúsítványt vagy bizonyságlevelet Szombathely város közgyűlésétől vagy tanácsától.[51]

Bár nincsenek erre vonatkozó konkrét adataink, de özv. Mang Mátyásné halála után, annak első házasságából született leánya, Zanelli Terézia és Zanelli Ferenc között – vélhetőleg előbbi kezdeményezésére – minden bizonnyal megkezdődtek az egyeztetések a hagyaték megosztásáról, amelyet illetően – amint azt már fentebb említettük – a Mangné és Zanelli Ferenc közös kereskedésének létesítéséről intézkedő, 1800. november 29-én aláírt szerződés azt tartalmazta, hogy előbbi halála után a kereskedés joga és a piactéri bolt Zanelli Ferencé lesz, aki ugyanakkor vállalta, hogy a kereskedés leltár szerinti értéket, illetőleg a közös időszak alatt keletkezett nyereség Mangnéra eső részét az örökösnek kifizeti.[52] E tárgyalások azonban nem vezettek eredményre, amelynek nyomán Pauli Antal és felesége, Zanelli Terézia 1805. június 3-án Sopronban több, a vagyonmegosztás szempontjából nagyjelentőségű irat – így Mang Mátyás kereskedésének 1801. január 12-én írásba foglalt vagyonleltára, az ahhoz tartozó és az aktív tartozásokat tartalmazó kimutatás, az ugyancsak ahhoz tartozó, és a Zanelli Ferenc és Franz Vuezl bécsújhelyi kereskedő között 1800. november 20-tól 1803. decembere 29-ig fennállott tartozásokról és kifizetésekről 1805. május 2-án összeállított jegyzék, az özv. Mang Mátyásné és Zanelli Ferenc közös kereskedésnek 1805. február 25-én kelt összeírása és vagyonleltára, valamint a közös kereskedés számadási könyvéből szintúgy 1805. február 25-én készített kivonat – birtukukban lévő másolatáról újabb hivatalos másolatokat csináltattak,[53] majd 1805. június 25-én

50 MNL VaML Szvkt. Ktir. fasc. 126. nr. 174. Zanelli Ferenc levele Szombathely város tanácsához. Szombathely, 1805. március 20.

51 MNL VaML Szvkt. Ktir. Index Actorum, 1803–1823.; Index Actorum, 1803–1823. A két azonos nevű segédlet közül az utóbbi – jóllehet eredeti címe szerint index, vagyis mutatókönyv, valójában azonban – elenhus, azaz iratjegyzék vagy iratlajstrom. A kiállított igazolás – a város iratai közül később eltűnt – párját a „fasc. 127. nr. 104." jelzeten őrizték. E jelzet, továbbá az 1803 és 1805 áprilisa, valamint az 1805 és 1806 áprilisa közötti a városi közgyűlések és tanácsülések jegyzőkönyvei – jóllehet utóbbiakban sem történik említés a kért igazolás kiadásáról –, illetőleg az említett segédkönyvekben található bejegyzések alapján állítható, hogy Zanelli 1805. április 25. után és valószínűleg még abban az esztendőben vette át a kért tanúsítványt.

52 MNL VaML Szvkt. Ktir. fasc. 122. nr. 97.; MNL VaML Szvkt. Pp. fasc. P. nr. 241. Pm. „I". Kivonat Szombathely város tanácsa 1801. február 4-én tartott üléséről készült jegyzőkönyvből.

53 MNL VaML Szvkt. Pp. fasc. P. nr. 241. Pm. „C". Mang Mátyás kereskedésének összeírása és vagyonleltára, 1801. Szombathely, 1801. január 12., „D". Kivonatok Mang Mátyás kereskedése számadási könyvéből, 1785–1800. Szombathely, 1805. március 10., „E" Kimutatás a Franz Vuezl és Zanelli Ferenc közötti tartozásokról és kifizetésekről, 1800–1803. Szombathely, 1805. május 2., F" Özv. Mang Mátyásné és Zanelli Ferenc közös kereskedésének összeírása és vagyonleltára. Szombathely, 1805. február 25., „G". Kivonat özv. Mang Mátyásné és Zanelli Ferenc közös kereskedése számadási könyvéből, 1802. Szombathely, 1802. május 22.

Szombathely város Polgári Törvényszéke előtt pert indítottak Zanelli Ferenc ellen. A két felperes keresetében egyrészt azzal érvelt, hogy Zanelli Ferenc Zanelli Teréziát utóbbi apja és anyja után maradt jogos örökségéből kizárta, és kérték, hogy ennek megszüntetését a bíróság mondja ki, másrészt arra való hivatkozással, hogy Zanelli Teréz anyja, Koller Lucia, csak második férje, Mang Mátyás halála után létesített közös kereskedést Zanelli Ferenccel, így a korábban Zanelli Teréz apja, illetőleg Koller Lucia, valamint Mang Mátyás és Koller Lucia által felhalmozott vagyonhoz ténylegesen nincs köze, indítványozták, hogy a Zanelli–Koller, illetőleg a Mang–Koller házasságok ideje alatt keletkezett és hátramaradt vagyont az érintettek között az érvényes előírások szerint osszák el.[54]

Itt és most hely hiányában nincs módunk arra, hogy e per minden elemét részletesen bemutassak, ezért csupán annyit mondunk el, hogy a jogvita az al- és a felperes kötött – pontosabban jogi képviselőik között – több tárgyalásai napon át tartott, amelyeken a felek újabb és újabb permellékletek benyújtásával igyekeztek álláspontjuk jogszerűségét igazolni.[55] Utóbbiak között külön is megemlítendő az, a négy, szombathelyi lakostól származó és a felperes által a bíróság elé terjesztett, 1805. szeptember 12-én, illetőleg szeptember 14-én kelt nyilatkozat, amelyek aláírói – többek között – egybehangzóan állították, hogy özv. Mang Mátyásné gyakran és sírva panaszkodott nekik, miszerint a közös kereskedésükről létrejött szerződés előkészítése és megkötése során Zanelli Ferenc kihasználva Koller Lucia nagyon gyenge német nyelvtudását, félrevezette, becsapta és megkárosította nemcsak őt, hanem leányát is azzal, hogy a szerződés szerint az özvegy halála után a Piactéren álló bolt teljes egészében Zanelli tulajdonába került.[56]

Az elhúzódó jogvitát végül az zárta le, hogy Zanelli Ferenc nem tudjuk pontosan hol és mikor – minden bizonnyal Szombathelyen vagy Sopronban, és vélhetőleg 1806 májusának első napjaiban –, illetőleg mekkora, de az érintettek számára mindenesetre megfelelő nagyságú összegről szóló adóslevelet állított ki Zanelli Terézia részére, aki erről 1806. május 9-én további örökségi követeléseiről és igényeiről lemondó és egyben a Zanelli Ferenc elleni pert megszüntető, németnyelvű nyilatkozatot írt alá, amelyet férje, Pauli Antal is ellátott kézjegyével. Ezt a per iratihoz csatoltak, és ennek nyomán a Szombathely Város Polgári Törvényszéke előtt 1805. június 25-én Zanelli Ferenc ellen indított per a felperes kezdeményezésére befejeződött.[57]

54 MNL VaML Szvkt. Ktjkv. Pp. fasc. P. nr. 241. Perjegyzőkönyv (továbbiakban: Pjkv.)., Pm. „A" Pauli Antal és Zanelli Teréza keresetlevele. H., é., h., n. nélk., „B" Petrédy Károly tanúsítványa. Szombathely, 1805. június 8. Utóbbi irat szerint Orray János városbíró megbízásából Zanelli Ferencet Petrédy 1805. június 25-re idézte perbe.

55 MNL VaML Szvkt. Ktjkv. Pp. fasc. P. nr. 241. Pjkv. Pm. „C". Mang Mátyás kereskedésének összeírása és vagyonleltára, 1801. Szombathely, 1801. január 12., „D". Kivonatok Mang Mátyás kereskedése számadási könyvéből, 1785–1800. Szombathely, 1805. március 10., „E" Kimutatás a Franz Vuezl és Zanelli Ferenc közötti tartozásokról és kifizetésekről, 1800–1803. Szombathely, 1805. március 2., „F" Özv. Mang Mátyásné és Zanelli Ferenc közös kereskedésének összeírása és vagyonleltára. Szombathely, 1805. február 25., „G". Kivonat özv. Mang Mátyásné és Zanelli Ferenc közös kereskedése számadási könyvéből, 1802. Szombathely, 1802. május 22., „H" Zanelli Ferenc levele Fattorini Antalhoz. Szombathely, 1805. március 1., „I". Kivonat Szombathely város tanácsa 1801. február 4-én tartott üléséről készült jegyzőkönyvből.

56 MNL VaML Szvkt. Pp. fasc. P. nr. 241. Pm. „K" László Ferenc nyilatkozata. Szombathely, 1805. szeptember 12., „L" Dulnick János nyilatkozata. Szombathely, 1802. szeptember 14., „M" Schwarz János nyilatkozata. Szombathely, 1805. szeptember 14., „N" Schwarz Erzsébet nyilatkozata. Szombathely, 1805. szeptember 14.

57 MNL VaML Szvkt. Pp. fasc. P. nr. 241. Pm. „2" Paulin Antalné Zanelli Terézia lemondó bizonyítványa és permegszüntető nyilatkozata. Sopron, 1806. május 9.

Zanelli Ferenc családalapítása és házvásárlása

1805. október 4-én, tehát, azaz az ellene indított per ideje alatt, Zanelli Ferenc Sopronban, a Szent Mihály-templomban házasságot kötött Kanitsár Annával,[58] akit 1784. november 29-én, Vasváron tartottak keresztvíz alá, és kinek apja, nemes Kanitsár Ferenc a Festetics család tiszttartója, anyja pedig Schenher Anna volt.[59]

Zanelli és neje egy 1805. december 14-én, Szombathelyen kelt szerződés alapján 10.000 ft-ért, 50 ft ún. áldomáspénzért, valamint 5 ft 10 kr valláspénzért megvásárolták Candio Péter szombathelyi kereskedő és neje, Tibolt Julianna (1731–1827)[60] a szombathelyi Piactéren, a térről a vármegyeház felé vezet kis utca, a Forgó utca vagy Belsikátor északi része és a tér sarkán álló, egyemeletes, cseréppel fedett házát (ma: Főtér 11.), az ahhoz tartozó külsőségekkel – erdőrész, káposztásföld, palántáskert –, Candido kereskedési jogával, valamint a házban lévő, és a kereskedéshez szükséges tárgyakkal, eszközökkel és felszerelésekkel együtt, amely ház északi szomszédságában Grimm Ferenc mészárosmester özvegyének és örököseinek háza állt. Az eladó és a vevő házaspárok megállapodtak az adásvételi szerződésben arról is, hogy egyrészt a ház és a benne lévő tárgyak, továbbá a külsőségek tényleges átadása nem azonnal, hanem 1806. április 24-én történik meg, másrészt, hogy ekkor Zanelliék nem a teljes vételárat, hanem 4000 ft-ot fizetnek, míg az áldomáspénz kifizetése a szerződés aláírása után, a valláspénzé azon a városi tanácsülésen történik, amelyen érintettek felvallást tesznek, a vételár hátralékos részét illetően pedig vevők vállalták, hogy a 6000 ft után, annak teljes törlesztéséig évente 6% kamatot tartoznak fizetni.[61]

Szombathely város tanácsa 1806. január 11-én megtartott ülésen azután Teffler Antal, mezőváros belsőtanácsosa és alügyésze, Candido Péter és Tibolt Julianna megbízottja felvallást tett, azaz hivatalosan bejelentette az adásvétel és az annak jogi és pénzügyi feltételeit és részleteit tartalmazó szerződés létrejöttét, majd az ülésen jelenlévő Zanelli Ferenc – felesége nevében is – a szerződésben foglaltak szerint a házat átvette, magáénak jelentette ki, és jelezte,

58 Zanelli Ferenc és Kanitsár Anna házasságkötéséről szóló bejegyzést a soproni Szent Mihály római katolikus plébánia házassági anyakönyvében lásd https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CS6H-6FVN?i=76&cat=122054 (Megtekintve: 2022. január 31.)

59 MNL VaML Mft. Vvfak. Vasvár, r. k. ker. akv. Itt jegyezzük meg, hogy az anyakönyvi bejegyzések szerint Kanitsár Ferenc foglalkozása leánya, Anna megkeresztelésekor „provisor", azaz tiszttartó, Zanelli Ferenccel történt házasságkötésekor pedig „rationista dominalis", vagyis uradalmi számtartó volt.

60 Candido Péter születés helyét és nem sikerült megállapítanunk. Tibolt Annát 1731. március 30-án, Szombathelyen keresztelték meg, és Szombathelyen, 1773. november 9-én kötött házasságot Candido Péterrel. A házassági anyakönyvi bejegyzés szerint ekkor a vőlegény 35 éves nőtlen, a menyasszony 40 éves és özvegy volt, amelyből az következik, hogy Candido 1733 táján látta meg a napvilágot, Tibolt Julianna pedig a házasságkötéskor 2 évvel fiatalabbnak mondta magát a ténylegesnél. Candido Péter 1773. december 8-án lett a város polgára, és – amint arról később szó lesz – 1822. május 18-án hunyt el Szombathelyen. A haláláról szóló anyakönyvi bejegyzés szerint 97 éves korában távozott az élők sorából, vagyis e szerint 1725 körül született. Nem tudni, mi az oka a két számított születési időpont közötti nagy, 8 évnyi eltérésnek. MNL VaML Szvkt. Ktjkv. 1773–1774. 85. p.; MNL VaML Mft. Vvfak. Szombathely, r. k. ker. akv.; MNL VaML Mft. Vvfak. Szombathely, r. k. ház. akv.; MNL VaML Mft. Vvfak. Szombathely, r. k. hal. akv.

61 MNL VaML Szvkt. Ktjkv., 1805–1806. 193–197. p.

hogy az arra eső terheket a jövőben megfizeti.[62]

Zanelli Ferenc és Kanitsár Anna valószínűleg 1806. április 24-ig a kereskedő korábbi, a Kálmán András házban lévő bérleményében laktak, azt követően pedig beköltöztek frissen vásárolt házukba,[63] amely meglehetősen tágas épület lehetett, amit jól érzékeltet, hogy az 1828. évi országos összeírás Szombathelyen 1832-ben végrehajtott rektifikációja idején nyolc szobából, egy konyhából, egy kamrából, két pincéből és egy nagyobb raktárhelyiségből állt.[64] Részint ezzel, részint pedig a Zanelliék és a Candido házaspár tagjai közötti jó viszonnyal magyarázható, hogy Candido Péter 97 éves korában, 1822. május 18-án bekövetkezett haláláig biztosan, Tibolt Julianna pedig valószínűleg azt követően is, egészen szintúgy 97 éves korában, 1827. február 16-án történt elhunytáig továbbra is egykori házukban laktak, vélhetőleg lakbérfizetés nélkül.[65]

62 MNL VaML Szvkt. Ktjkv., 1806–1807. 191–193. p. Itt említjük meg, hogy az 1 héttel később, azaz az 1806. január 18-án megtartott tanácsülésen Tóth Imre (1766–1852) városi polgár, Szombathely korábbi, egyszersmind későbbi belsőtanácsosa, korábbi jegyzője, továbbá későbbi számvevője és alügyésze, aki ekkor ügyvédként kereste kenyerét, protestációt jelentett be az adásvétel ellen, és azt az 1807. január 10-én, az 1808. február 10-én, az 1809. február 4-én, az 1810. június 16-án, az 1811. június 8-án, az 1813. június 2-án, az 1814. június 4-én, az 1815. június 7-én, az 1816. június 1-jén, az 1817. június 4-én, az 1818. június 3-án és az 1819. június 2-án megtartott tanácsülésen is megújította. MNL VaML Szvkt. Ktjkv., 1805–1806. 204. p., 1806–1807. 271. p.; 1807–1808. 278. p., 1808–1810. 250. p., 1810–1812. 71., 350. p., 1813–1814. 45., 289. p., 1814–1816. 350. p., 1816–1817. 50., 386. p., 1818–1819. 160., 442. p.; MNL VaML Szvkt. Ktir. fasc. 137. nr. 21. Feljegyzés, miszerint Candido Péter és Tibolt Julianna Zanelli Ferencnek [és Kanitsár Annának] történt házeladásával kapcsolatos ellentmondását és tiltakozását Tóth Imre 1813-ban is megújítja. Szombathely, 1813. június 2.

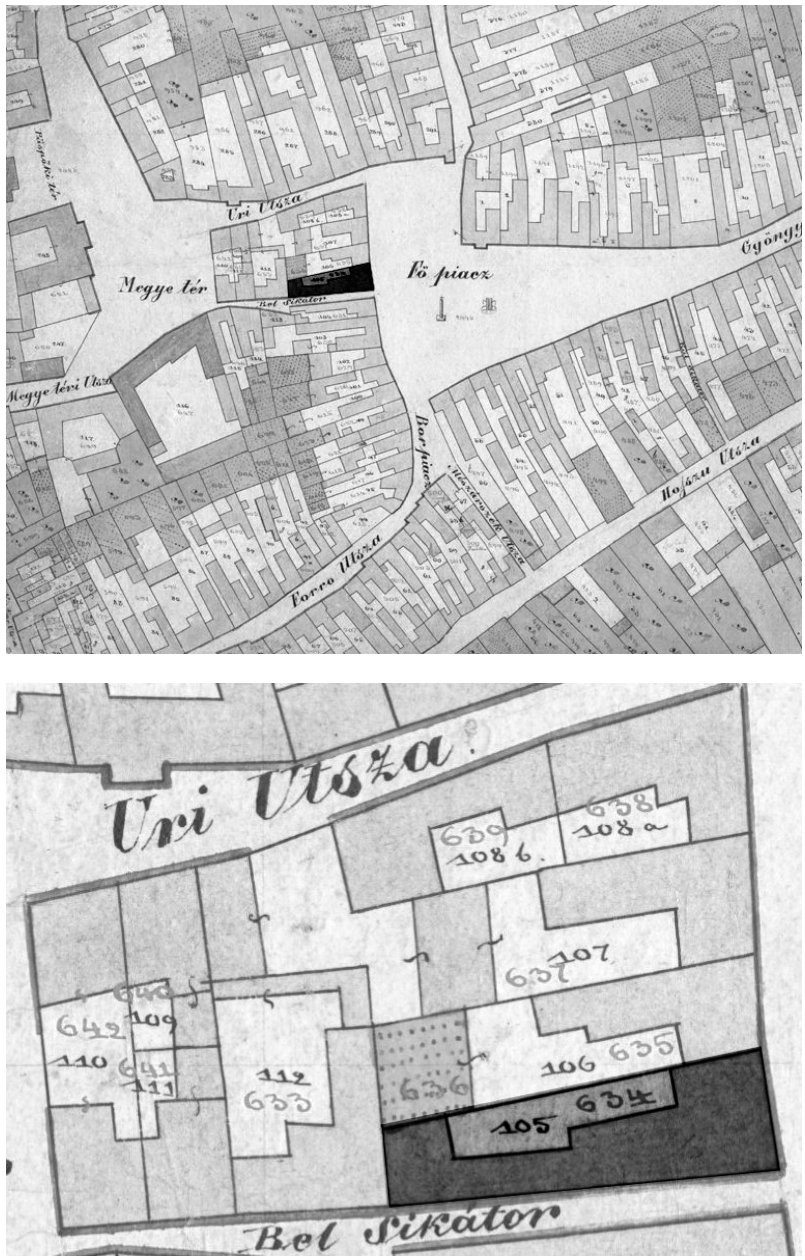
Miután Tóth e tiltakozásai nem vezettek eredményre, 1819. november 24-én, Szombathely Város Törvényszéke előtt pert indított Candido Péter és neje, Tibolt Julianna, valamint Zanelli Ferenc és neje, Kanitsár Anna ellen. Nincs lehetőségünk a per akárcsak rövid áttekintésére sem, így itt csupán annyit mondunk el, hogy Tóth arra hivatkozással protestált, illetőleg kezdeményezett eljárást Zanelliék és Candidoék ellen, hogy az akkori Zenelli-féle házzal kapcsolatos jogait kívánja érvényesíteni. Az ügy előzményéhez tartozott, hogy Tóth Imre anyai nagyszülei, Farkas György és Botos Judit a Zanelli-féle ház egy részét 1730-ban utóbbi szüleitől örökben megkapták, a többi részét pedig Botos Judit két leánytestvérétől, Katalintól és Annától megvásárolták, 1742-ben pedig az egész házat eladták. A per több éven át húzódott, mígnem Tóth Imre és Zanelli Ferenc – vélhetőleg mindketten megunva az eredménytelen jogvitát – 1823. április 3-án egy németnyelvű megállapodást kötöttek, amelynek értelmében Tóth egyszer és mindenkorra lemondott az őt és örököseit megillető, a házzal kapcsolatos minden jogról, Zanelli pedig ennek ellentételezéseként a szerződés aláírásakor 675 ft-ot – a megállapodás szövege nem tartalmazza, hogy pengő- vagy váltóforintot – fizetett le Tóthnak, majd az egyezség benyújtását követően, Szombathely Város Törvényszéke 1823. április 16-án megszüntette a pert. Abból a tényből kiindulva, hogy Zanelli Ferenc bírósági ítélet nélkül is hajlandó volt fizetni Tóth Imrének azért, hogy az visszavonja keresetét, valószínűsíthető, hogy utóbbi – a protestációkkal, majd a perindítással – nem alaptalanul igyekezett a házhoz fűződő jogait hangoztatni és érvényesíteni. MNL VaML Szvkt. Ktjkv., 1726–1736. 134–135. p., 1739–1746. 114. p.; MNL VaML Szvkt. Pp. fasc. FF. nr. 505. Tóth Imre pere Candido Péter és neje, Tibolt Anna, valamint Zanelli Ferenc és neje, Kanitsár Anna ellen. Perjegyzőkönyv., Permellékletek. „V". Tóth Imre felmenőiről összeállított táblázat. Szombathely, é., h., n. nélk., „X" Kivonat Szombathely város tanácsa 1730. augusztus 18-án és 1742. január 23-án megtartott ülésének jegyzőkönyvéből. „Y". Tóth Imre és Zanelli Ferenc közötti egyezség. Szombathely, 1823. április 3.

Magyarországon az 1811-ben, majd 1816-ban végrehajtott devalváció után kétféle fizetőeszköz, a pengő- és a váltóforint volt forgalomban: 1 pengővagy ezüstforint 2,5 bécsi értékű vagy váltóforintot ért. Mindkét forint váltópénze a krajcár, és 1 forint 60 krajcárral, illetőleg 20 garassal, 1 garas pedig 3 krajcárral egyenlő.

63 MNL VaML Aö., 1805., 1806., 1807.

64 MNL VaML Vas vármegye adószedőjének iratai. Országos összeírások. Az 1828. évi országos összeírás iratai. Szombathely és Szőkefölde rektifikált tabellája, 1832.

65 MNL VaML Szvkt Ktjkv. Aö., 1807., 1808., 1809., 1810., 1811., 1812., 1813., 1814., 1815., 1816., 1817., 1819.; MNL VaML Mft. Vvfak. Szombathely, r. k. hal. akv.

1–2. kép A Zanelli-ház Szombathely, Szentmárton és Óperint kataszteri térképének belterületi szelvényén, 1857 (MNL VaML Térképgyűjtemény. Kataszteri térképek)

3. kép Szombathelyi piac. Fischer Ignác litográfiája, 1840-es évek (Savaria Múzeum HP 3068)

4. kép Horváth Boldizsár tér (Budapesti Látogatók Lapja, 1890. 3. sz. Szombathelyi melléklet 9. p.)

Amikor a házvásárlásról szóló szerződést az érintettek aláírták, illetőleg az adásvétel tényének felvalláskor még nem, de amikor 1806 Szent György napján Zanelliék beköltöztek új házukba, Kanitsár Anna már másállapotban volt, hiszen 1806. december 12-én Szombathelyen keresztvíz alá tarthatták a házaspár elsőszülött gyermekét, Máriát, akit további nyolc testvér követett: 1808. augusztus 30-án Zanelli Ferenc, majd az ő halála után, 1810. január 20-án Zanelli Ferenc János, 1811. november 29-én Zanelli József Alajos, 1813. augusztus 25-én Zanelli Alojzia Amália, 1815. április 1-jén Zanelli Katalin Antónia, 1817. július 13-án Zanelli Anna Julianna, 1820. január 17-én Zanelli Karolina Terézia, 1824. április 23-án pedig Zanelli Károly Eduárd nevét írták be a szombathelyi római katolikus plébánia keresztelési anyakönyvébe.[66]

Mindhárom Zanelli-fiú az elemi iskola után a Szombathelyi Premontrei Gimnáziumban diákja lett: Ferenc 1819 és 1825 között mind a hat osztályt elvégezte, József 1821 és 1826 között abszolválta az első öt osztályt, a következőt azonban – nem tudni mi okból, de – már nem kezdte meg. A náluk több mint 10 esztendővel fiatalabb Károly 1832 és 1839 között, az első osztályt megismétlésével járta ki a gimnázium hat osztályát,[67] 1839-től 1841 pedig Szombathelyi Királyi Líceumban folytatta tanulmányait.[68] Amint arról az alábbiakban szó lesz, Ferenc és József apjuk foglalkozását választották, és mellette jól kitanulták a mesterséget, Károly pedig azt követően, hogy 1841/1842. és az 1842/1843. tanévben a Pozsonyi Királyi Jogakadémia hallgatója volt,[69] jogi pályára lépett.

Bizton állítható, hogy a foglalkozásából óhatatlanul adódó széleskörű helyi kapcsolatai mellett Zanelli Ferenc személyes tulajdonságai, így nyitott személyisége, jó alkalmazkodó- és kapcsolatteremtő-képessége is szerepet játszott abban, hogy a kezdetben bizonyára meglévő nyelvi nehézségek ellenére is viszonylag gyorsan és eredményesen integrálódni tudott Szombathely társadalmába, és rövid idő alatt a mezőváros egyik megbecsült polgára lett.

66 MNL VaML Mft. Vvfak. Szombathely, r. k. ker. akv. Sajnos, nem sikerült megállapítanunk, hogy Zanelli Ferenc és Kanitsár Anna második gyermeke, Ferenc hol és mikor hunyt el. Annyi biztos, hogy halálesetét nem Szombathelyen anyakönyvezték. Ugyanakkor érdekességként mondjuk el, Zanelliék kilenc gyermeke közül a sorrendben három legkisebb gyermeket leszámítva valamennyit Candido Péter és Tibolt Julianna tartották keresztvíz alá, míg Anna keresztszülőségét Candido Péter és – az akkor 86 éves Tibolt Julianna „helyébe lépő" – Vojta Julianna vállalták el, Karolina keresztszülei Candido Péter és Vojta Julianna, valamint Kirchmayer József kereskedő és felesége, Kanitsár Franciska, Kanitsár Anna húga voltak, Károly világrajöttekor pedig Candidio Péter már csaknem 2 éve nem élt, özvegye életkora pedig meghaladta a 93 évet, így Zanelliék az ő keresztszüleinek Schreiner Mátyás bábost és feleségét, Strobl Rozáliát kérték fel. Kanitsár Franciska – akit 1787. május 28-án keresztelték meg Vasváron – 1817. november 12-én, Szombathelyen kötött házasságot Kichmayer József boltoslegénnyel, és esküvői tanújának sógorát, Zanelli Ferencet választotta. MNL VaML Mft. Vvfak. Vasvár, r. k. ker. akv.; MNL VaML Mft. Vvfak. Szombathely, r. k. ház. akv.

67 MNL VaML A Szombathelyi Premontrei Rendi Gimnázium iratai. Prima et secunda quimestralis informatio de juventute Regii Gymnasii Sabariensis pro anno 1819/1820., 1820/1821., 1821/1822., 1822/1823., 1823/1824., 1824/1825., 1825/1826., 1826/1827., 1832/1833., 1833/1834., 1834/1835., 1835/1836., 1836/1837., 1837/1838., 1838/1839.

68 MNL VaML A Szombathelyi Philosophiai Líceum irata. Informationes de juventute Lycei Sabariensis, 1829/1830–1839/1840., 1840/1841–1849/1850.

69 *M. Novák Veronika:* A Pozsonyi Jogakadémia hallgatósága, 1777–1849. Poslucháči Král'ovskej Akademie v Bratislave, 1777–1849. Bp., 2007. 435. p. (Felsőoktatástörténeti kiadványok. Új sorozat; 5.)

Molnár András

A „rettenthetetlen, hős lelkű Barcza Boldizsár”

Egy Vas megyei 1848-as honvéd őrnagy portréja[1]

Van Zala megyében, a Göcsej szívében egy falu, Kustánszeg, ahol régi hagyomány, hogy március 15-én a község apraja–nagyja a temetőbe zarándokol, és fáklyás felvonulás, valamint ünnepi műsor közepette megkoszorúzza a szabadságharc egyik honvéd őrnagyának sírját.[2] A kustánszegiek az eredeti, elkorhadt fakereszt helyén 1989-ben állított új síremlék mellett idézik fel évről évre 1848/1849 felejthetetlen eseményeit, tisztelegve „Boldi bácsi”, azaz a Vas megyei születésű Barcza Boldizsár honvéd őrnagy emléke előtt.[3]

Hősünk a nagyalásonyi Barcza családból származott, amelynek tagjai a 18. század derekán több dunántúli vármegyében, így Veszprémben, Fejérben, Zalában és Vasban is tekintélyes birtokokkal rendelkeztek. A nagyalásonyi Barczák a neves genealógus, Kempelen Béla szerint 1718-ban, III. Károlytól nyertek birtokadományt a Veszprém megyei Szentkirályszabadján. Balogh Gyula, Vas vármegyei levéltárnok adatai viszont azt mutatják, hogy Barcza

1 Írásom az alábbi tanulmány javított, bővített változata *Molnár András:* Barcza Boldizsár honvéd őrnagy, 1812–1895. In: Előadások Vas megye történetéről. 3. Szerk. Tilcsik György. Szombathely, 2000. 365–375. p. (Vas megyei levéltári füzetek; 9.) Munkám pontosításához és kiegészítéséhez nyújtott segítségéért ezúton is köszönetet mondok Hermann Róbert barátomnak, valamint Kemény Krisztiánnak, a Hadtörténelmi Levéltár, Németh Györgynek, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, és Kulcsár Bálintnak, a Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára levéltárosának. Hermann Róbertnek és Kulcsár Bálintnak köszönettel tartozom kéziratom átnézéséért, korrigálásáért is!

2 E nemes hagyomány az 1910-es évek elején vette kezdetét Kustánszegen. Akkoriban évről évre több száz lelkes diák és felnőtt vonult ki a március 15-ei ünnepség keretében, zászlókkal és zeneszóval a helybeli temetőbe, hogy megkoszorúzzák Barcza Boldizsár honvéd őrnagy, valamint az ugyanott nyugvó közhonvédek, Kustán János, László György és Páti Mihály sírját. Vö. Heti hírek. Megyeiek. a színmagyar kustánszegi lakosok … = Magyar Paizs (továbbiakban MP), 1910. márc. 17. 5. p.; Heti hírek. Megyeiek. Márczius 15. Kustánszegen. = MP, 1911. márc. 16. 4. p.; Heti hírek. Megyeiek. Márczius 15. ünnepély Kustánszegen! = MP, 1912. márc. 21. 4. p.

3 Barcza Boldizsár korábbi, rövidebb életrajzai: *Novák Mihály:* Zalavármegye az 1848–49. évi szabadságharczban. 2. bőv. kiad. Zalaegerszeg, 1906. 345–346. p.; *Hellebronth Kálmán:* A magyar testőrségek névkönyve, 1760–1918. Bp., [1939.] (továbbiakban: Hellebronth, 1939.) 76–77. p.; *Bona Gábor:* Vas megyei 48-as honvéd törzstisztek nyomában. = Vasi Szemle, 1984. 3. sz. (továbbiakban: Bona, 1984.) 395–396. p.; *Uő:* Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban, 1848–49. 2. bőv. jav. kiad. Bp., 1987. (továbbiakban: Bona, 1987.) 99. p.; Barcza Boldizsár 1848-as honvéd őrnagy életútja. In: Kustánszegi kalendárium búcsútól búcsúig. Kustánszeg, 1992. (továbbiakban: Barcza Boldizsár életútja, 1992.) 62–64. p.; *H. Szabó Lajos:* Negyvennyolcas emlékművek, honvédsírok Pápán és Környékén. Pápa, 1994. (továbbiakban: H. Szabó, 1994.) 98–100. p. (Pápai füzetek; 11.); *Molnár András:* Kustánszeg honvéd őrnagya. = Zalai Hírlap, 1999. márc. 13. 6. p.; *Béres Katalin:* Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc emlékhelyei Zala megyében. In: A szabadságharc emlékei Zalában 1848–1849. 2. jav. bőv. kiad. Szerk. Uő. Zalaegerszeg, 1999. 53–167. p.; *Teke András:* Magyargencs krónikája 1268–2008. Magyargencs község történetének áttekintése, kronológiája és adattára. Magyargencs, 2008. 93. p.; *Bona Gábor:* Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. 4. bőv. kiad. Miskolc, 2015. (továbbiakban, Bona, 2015.) 1. köt. 171–172. p.

Boldizsár ősei az 1681-ben Kemenesszentmártonban, 1751-ben pedig Nemesmagasiban élő Barczák lehettek.[4]

Barcza Boldizsár 1812. január 27-én született, az evangélikus vallású Barcza István táblabíró és jákfai Gömbös Zsuzsanna gyermekeként, az akkor még Vas (ma már Veszprém) megyéhez tartozó Magyargencsen, anyai őseinek birtokán. A család kiterjedt rokoni és baráti kapcsolatokkal rendelkezett Kemenesalján, így Boldizsár keresztszülei között ott találjuk a környék tekintélyesebb birtokosait, nevezetesen a Kisfaludy és a Vidos famíliák egy–egy képviselőjét is.[5] A Barcza család csakhamar elhagyta Magyargencset; egy himlőoltási bizonyítvány tanúsága szerint 1815 nyarán már az ugyancsak Vas vármegyei Uraiújfaluban – a családfő szülőfalujában – laktak. A kis Boldizsár iskoláiról keveset tudunk, csupán az bizonyos, hogy tanulmányait 17 éves korában – egészen pontosan 1829-ben – a pozsonyi (ma: Bratislava, Szlovákia) evangélikus líceumban fejezte be, a filozófiai osztály kiváló eredményű elvégzésével. A latin mellett németül is megtanuló, szálas termetű fiatalembert katonának szánta az apja.

Barcza István táblabíró 1832. február 24-én Vas vármegye közgyűléséhez folyamodott, kérve, hogy támogassák fia felvételét a bécsi királyi testőrséghez. A vármegye támogató ajánlással fordult a királyi kancelláriához és a Magyar Királyi Nemesi Testőrség parancsnokához,[6] a kérés kedvező elbírálására azonban – valószínűleg azért, mert addig nem történt üresedés – másfél évet várniuk kellett. Közben, 1832. augusztus 16-ától Barcza Boldizsár hadapród lett a cs. kir. 32., Esterházy Miklós herceg nevét viselő gyalogezredben.[7] 1833. június 26-án azután arról tudósította az ezredtulajdonos Vas vármegyét, hogy az uralkodó felvette Barcza Boldizsár kadétot a Magyar Királyi Nemesi Testőrséghez.[8]

Barcza a bécsi testőrségnél 1833. augusztus 1-jétől 1838. július 31-éig alhadnagyi rangban teljesített szolgálatot, és 1836-ban tagja volt az uralkodó – V. Ferdinánd – prágai koronázására kirendelt testőrkülönítménynek. 1838 nyarán a cs. kir. 62. gyalogezredbe osztották be, innen azonban szinte azonnal, augusztus 1-jével a cs. kir. 2., József főherceg nevét viselő huszárezredhez került. 1839. március 1-jén ugyanitt főhadnagy lett, ám mivel 7 év elteltével sem léptették elő kapitánnyá, 1846. március 31-én rangjának megtartásával kilépett a hadseregből.[9] Bona Gábor korábban tudni vélte, hogy Barcza ezután vármegyei hivatalnok lett, azt azonban nem tudjuk, hogy hol, mivel Vas vármegye közgyűlési jegyzőköny-

4 *Nagy Iván:* Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. 1. köt. Pest, 1857. 190. p.; *Balogh Gyula:* Vasvármegye nemes családjai. Szombathely, 1894. 13. p.; *Siebmacher:* Wappenbuch des Adels von Ungarn. Bd. 1. Nürnberg, 1889. 39. p., 31. t.; *Kempelen Béla:* Magyar nemes családok. 1. köt. Bp., 1911. 400. p.; *Szluha Márton:* Vas vármegye nemes családjai. 1. köt. A–K. Bp., 2011. (továbbiakban: Szluha, 2011.) 107. p.

5 Kemeneshőgyészi evangélikus egyházközség keresztelési anyakönyve 3/1812. https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSVH-Y9PJ-H?i=95&cat=199109. (Megtekintve: 2021. november 15.) Kivonata: Magyar Nemzeti Levéltár (továbbiakban: MNL) Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: VaML) Vas vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok (továbbiakban: kgy. ir.) 389/1832.; Vö. H. Szabó, 1994. 98. p.; Szluha, 2011. 107. p.

6 MNL VaML Vas vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek (továbbiakban: kgy. jkv.) 389/1832.; MNL VaML kgy. ir. 389/1832.

7 Kriegsarchiv (továbbiakban: KA) GBBL Husaren Regiment No. 2., Abgang Klasse 4–6. 1841–48. Heft 6. Seite 189. Barcza Boldizsár törzskönyvi lapja (továbbiakban: Grundbuch 2. HR 1841–48. Abg. Kl. 4–6. 6/189.); Vö. Bona, 2015. 1. köt. 171. p.

8 MNL VaML kgy. jkv. 1297/1833.; Hellebronth, 1939. 76. p.

9 KA Grundbuch 2. HR 1841–48. Abg. Kl. 4–6. 6/189.; Hellebronth, 1939. 76. p.

veiben 1846 és 1848 között nem található erre utaló bejegyzés.[10]

Amikor 1848 májusában Pesten kezdetét vette a honvéd önkéntesek toborzása, Barcza Boldizsár az elsők között jelentkezett. Mint közel másfél évtizednyi szolgálati tapasztalattal rendelkező, képzett katonatisztet, Batthyány Lajos miniszterelnök és István nádor június 19-én századosnak nevezte ki a Pécsett szerveződő 8. honvédzászlóaljhoz.[11] Barcza pályafutása ettől kezdve szorosan összefonódott a 8. honvédzászlóaljéval, s a fegyverletételig osztozott az alakulat katonáinak sorsában.

A 8. honvédzászlóalj önkénteseinek toborzása 1848. május 25-én kezdődött. A zászlóalj toborzási körzete Bács, Baranya, Somogy és Tolna vármegyére terjedt ki. Az alakulat létszáma július végére mintegy 770 főt tett ki.[12] A 8. honvédzászlóalj legénysége között magas volt a művelt, valamilyen értelmiségi foglalkozást űző fiatalemberek aránya. Barcza Boldizsár beosztottjaként, a 3. században szolgált mint káplár Búsbach Péter – a zászlóaljparancsnok későbbi segédtisztje –, aki naplóban örökítette meg a 8. honvédzászlóalj viszontagságos történetét. Búsbach 1848. július 25-én az alábbiakat írta naplójába – a tiszttársaival együtt „derék, kedves úriember"-ként jellemzett – századparancsnokáról:

„Tegnap volt az első gyakorlatunk, egész századdal, fegyverben. A mi Barczánk ért hozzá; alighanem granatéros [gránátos] *baka volt. Úgy összeteremtettéz néha bennünket, mint a krumplit. Nem fáj, mert utána megint a legjoviálisabb ember a világon. Elmondja egyszer-másszor:*

– No, ti tintanyalók, hogy ízlik? – s azután nagyot nevet, ha panaszkodunk, hogy nagyon fárasztó mulatság.

– Ebadta tintanyalói – mondja azután –, csak szokjatok hozzá, mert megjön az ideje, mikor éjjel-nappal kell masíroznunk, csak annyi pihenéssel, hogy pár falatot ehessünk."[13]

A Pécsett alakított, felruházott, felfegyverzett és kiképzett 8. honvédzászlóalj rendeltetéséről augusztus folyamán ellentmondó utasítások érkeztek az alakulat parancsnokához, Vitalis Ferenc honvéd őrnagyhoz. Míg Csány László királyi biztos elsősorban a Dráva-vonal védelmét akarta velük erősíteni, Mészáros Lázár hadügyminiszter a szerb felkelők elleni támadásban számított rájuk. Csány kétszer is az eszéki (ma: Osijek, Horvátország) vár megerősítésére küldte a zászlóaljat, a vár parancsnoka azonban nem engedte be a honvédeket, így kerültek végül szeptember 9-én a szenttamási (ma: Srbobran, Szerbia) szerb sáncokat ostromló magyar táborba, Ókérre (ma: Zmajevo, Szerbia).[14]

A 8. honvédzászlóalj egészen 1849 januárjáig Bácskában, az ókéri táborban állomásozott. Harmadnaponként 24 órás előőrsi szolgálatot adtak, máskor pedig fegyvergyakorlatokkal töltötték az időt, vagy éjszakai kémszemléket tartottak. A honvédek a mostoha elhelyezési körülmények miatt egyre többet áztak–fáztak, soraikat járványszerű kolera tizedelte. A katonaélet dicsőségéből egyelőre nem sok jutott nekik. Szenttamás ellen mindössze egyetlen alkalommal – az immáron harmadik támadás során –, szeptember 21-én indítot-

10 Bona, 1987. 99. p.

11 A miniszterelnök előmbe terjeszett javaslatára … [István nádor honvédtiszteket nevez ki] = Közlöny, 1848. jún. 21. 49. p.; *Urbán Aladár:* A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Bp., 1973. (továbbiakban: Urbán, 1973.) 399. p.; Hellebronth, 1939. 76–77. p.; Bona, 1984. 396. p.; Bona, 2015. 1. köt. 172. p.

12 Urbán, 1973. 261. p.

13 *Búsbach Péter:* Egy viharos emberöltő. Korrajz. 1. köt. Bp., 1898. (továbbiakban: Búsbach, 1898.) 61–64. p.

14 Urbán, 1973. 322–323. p.

ták meg a 8. honvédzászlóaljat, ám a roszszul manőverező magyar csapatok eredménytelenül tértek vissza táborukba.[15] A zászlóalj november 18-án este újabb támadásra készülődött. Barcza Boldizsár magához hívatta az akkor már őrmesterként szolgáló Búsbach Pétert, és az mondta neki: *„Petikém, holnap reggel 5 órakor az egész század házam előtt – ő a faluban van beszállásolva – az utcán indulásra készen álljon; ezt adja ki parancsul a szakaszkáplároknak azon utasítással, hogy erről reggel a felköltés percéig senkinek egy szót se szóljanak.”*[16] Búsbach végrehajtotta az utasítást, a támadás azonban elmaradt, mert a készülődést éjszaka ellenséges felderítők zavarták meg.

A 8. honvédzászlóalj három százada – köztük a Barcza Boldizsár által vezetett is – november 29-én, a szenttamási szerb tábor elővédjét képező szőregi sáncoknál esett át a tűzkeresztségen. A támadásra induló magyar csapatok első rohamoszlopát a 8. honvédzászlóalj három százada alkotta. A szerbek azonban felkészülten várták a rohamot, és olyan erős ágyú-, valamint puskatűzzel fogadták a 8. zászlóalj honvédeit, hogy azok kénytelenek voltak visszavonulni. Bár az egész roham és visszavonulás alig tartott tovább negyedóránál, az ellenség jelentősen megtizedelte a zászlóalj sorait.[17] A tűzkeresztség után néhány nappal – december 4-én – 1 hétre ideiglenesen Barcza Boldizsár százados vette át Ókéren a 8. honvédzászlóalj parancsnokságát.[18]

1849 januárjának közepén a magyar csapatok kiürítették a mindaddig véres harcok árán ellenőrzés alatt tartott Délvidéket. A bácskai hadtest – kötelékében az Igmándy Sándor őrnagy parancsnoksága alatt álló 8. honvédzászlóaljjal – Szegedre vonult vissza. A következő hetekben a 8. zászlóalj is Szegedet, illetve a környező falvakat védte az ismétlődő szerb–osztrák támadásoktól.[19] A „Figyelmező” című hírlap február elején számolt be róla, hogy a csanádi parasztok *„egy Barcza nevű, ott barangoló honvéd kapitány* [minden bizonnyal Barcza Boldizsár] *parancsára”*[20] elfogták és Debrecenbe kísérték a Solti járás egyik esküdtjét, amiért az császári manifesztumokat terjesztett.

1849. február 13-án ellentámadás indult a magukat Szőregre befészkelő, és ott azonnal sáncokat emelő szerbek ellen. A hadműveletet Igmándy őrnagy vezényelte. A Tiszán átkelő 8. honvédzászlóalj a jobbszárnyon, Szőreg délnyugati sarkánál támadta az ellenséget. A magyar oldalon

15 Búsbach, 1898. 66–78. p.; Országos Széchényi Könyvtár (továbbiakban: OSZK) Kézirattár (továbbiakban: Kt.) Quart. Hung. 1117. *Gózon Imre:* Emlékeim. (továbbiakban: Quart. Hung. 1117.); OSZK Kt. Quart Hung. 2038. *Gózon Imre:* 1848–1849. Naplójegyzetek. (továbbiakban: Quart Hung. 2038.); Vö. *Béres Katalin:* Gózon Imre honvédtizedes visszaemlékezése az 1848–49-es szabadságharcra. = Pannon Tükör, 1998. 2. sz. (továbbiakban: Béres, 1998.) 30–31. p.

16 Búsbach, 1898. 79. p.

17 Búsbach, 1898. 81–83. p.

18 MNL Országos Levéltára (továbbiakban: OL) H 75. Hadügyminisztérium. Általános iratok (továbbiakban: H 75. HM Ált. ir.) 9086/1848. Barcza Boldizsár százados, „ideiglenes parancsnok” támogató nyilatkozata Vojnics Géza tizedes hadnagyi előléptetéséhez. Ókér, 1848. december 4.; Hadtörténelmi Levéltár (továbbiakban: HL) Cs. kir. aradi rendkívüli katonai törvényszék iratai, 1849–1850 (továbbiakban: Aradi kat. tvsz. ir.) 113/10. doboz 2/347. 742. fol. Barcza Boldizsár százados, „ideiglenes parancsnok” által kiadott útlevél és bizonyítvány Krobáth Ferenc százados részére. Ókér, 1848. december 11.

19 *Olchváry Ödön:* A magyar függetlenségi harc 1848–1849-ben a Délvidéken. Bp., [1901.] (továbbiakban: Olchváry, 1901.) 142. p.; *Szántó Imre:* Szeged az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején. Szeged, 1987. 1987. (továbbiakban: Szántó: 1987.) 111–114. p. (Tanulmányok Csongrád megye történetéből; 11.)

20 Csörgettyű. […] A solti járásnak egyik esküttjét … = Figyelmező, 1849. febr. 4. 51. p.

21 Olchváry, 1901. 142–143. p.; Szántó, 1987. 114. p.

küzdő 60. (Wasa) gyalogezredbeli 2. zászlóalj és a 8. honvédzászlóalj ismételt rohamai után meghátrálásra kényszerültek a szerbek, számos halottat és sebesültet hagyva hátra a csatatéren.[21] A sáncokat elfoglaló honvédek zsákmányoltak két ágyút, a falut pedig porrá égették, hogy oda ne térhessenek ismét vissza a szerbek. *„A vezetés ügyes, a diszpozíciók jók voltak; tüzéreink, továbbá a Wasák és a 8. zászlóalj nagyon jól viselték magukat"*[22] – jegyezte fel naplójába Búsbach Péter.

A 8. honvédzászlóalj 1849. március 15-én ünnepélyes zászlószenteléssel emlékezett meg Szegeden a pesti forradalom első évfordulójáról. A zászlóalj parancsnoka ekkor már – Búsbach naplója szerint – Barcza Boldizsár honvéd őrnagy volt, noha az Igmándy Sándor őrnagy által már 1849. január 6-án – a cs. kir. sorgyalogságnál és lovasságnál letöltött 17 évnyi erélyes szolgálata, valamint szolgálati jártassága és egyéb szükséges képzettsége alapján – törzstisztnek ajánlott Barczát[23] hivatalosan csak április elején léptették elő, illetve nevezték ki zászlóaljparancsnokká.[24] Gózon Imre, a 8. honvédzászlóalj egyik tizedese így emlékezett később az új zászlóaljparancsnokra: *„Barcza – tudtomra – aranyos* [paszományos] *gallért soha sem viselt, egyszerű atilla vagy bekecsben járt (csupán »Őrnagy úr« címet fogadott el). Hivatalos teendőinket nála végezvén, azon túl barátjainak szólított bennünket, dohány s szivarral kínált. A csatákban mindig előttünk s köztünk volt, s a magától soha el nem hagyott kétcsövű puskájából lövöldözött."*[25]

1849 márciusának második felében a Perczel Mór tábornok vezette IV. hadtest – így a 8. honvédzászlóalj is – visszatért a Bácskába. Az alakulat honvédei március 26-án Barcza őrnagy vezetésével, elszánt szuronyrohammal foglalták el Gyála (ma: Đala, Szerbia) község északnyugati részét. Hadosztályparancsnokuk, Igmándy Sándor őrnagy az Országos Honvédelmi Bizottmány elnökéhez intézett aznapi jelentésében kiemelte Barcza Boldizsárt, a 8. honvédzászlóalj ideiglenes parancsnokát is, aki *„zászlóaljával – mely kitűnőleg viselte magát – rohammal vette be a szőlőt és falut"*.[26]

A magyar csapatok április 3-án újabb, immáron sikeres támadást indítottak a szenttamási szerb sáncok ellen. A 8. honvédzászlóalj Barcza Boldizsár parancsnoksága alatt, a magyar sereg balszárnyán indult rohamra. A sánc előtt húzott mély árok, valamint a mögötte emelkedő magas földtöltés eleinte megakasztotta a rohamozókat, és a heves tüzérségi tűzpárbajban Barcza lovát is eltalálta egy gránát. Az őrnagy azonban nem sebesült meg, és ismételten rohamra vezényelte katonáit. Közben a másik magyar támadó oszlop bejutott Szenttamásra, s a védők két tűz közé kerültek. A 8. zászlóaljjal szemben egyre gyöngült az ellenállás, majd a szerbek visszavonultak, így Barcza honvédei is átjuthattak a sáncokon, elesett a szerb felkelés egyik fellegvára. A 8. honvédzászlóalj drágán fizetett a győzelemért; Búsbach szerint 60–70 halottat és sebesültet veszített az ostrom során.[27]

22 Búsbach, 1898. 94. p.

23 MNL OL H 147. Az 1848/49-i minisztériumi levéltár. Vegyes iratok, 1848–1849 (továbbiakban: H 147.) 11. doboz i/17. Igmándy Sándor őrnagy előterjesztése a 4. hadmegye főparancsnokságához. Kiskér, 1849. január 6.

24 Búsbach, 1898. 93., 95–96. p.; Bona, 1984. 396. p.; Bona, 1987. 96. p.; Bona, 2015. 1. köt. 172. p.

25 OSZK Kt. Quart. Hung. 1117.; OSZK Kt. Quart. Hung. 2038.; Vö. Béres, 1998. 31. p.

26 Igmándi, a 4-ik hadtest második hadosztályának parancsnoka Szegedről f. hó 26-ról következő tudósítást küldött a honv. bizottmány elnökéhez. = Közlöny, 1849. ápr. 1. 243. p.; Olchváry, 1901. 154–156. p.

27 Búsbach, 1898. 97–99. p.; Olchváry, 1901. 161–162. p.; Béres, 1998. 32. p.

Amikor 1849 áprilisának elején alezredessé és a bácskai hadtest hadosztályparancsnokává nevezték ki Igmándy Sándort, a 8. honvédzászlóalj addigi őrnagyát,[28] egyidejűleg – március 16-ától számítandó ranggal és illetménnyel – őrnaggyá léptették elő Barcza Boldizsárt. A Közlönyben megjelent – talán téves? – közlemény szerint Barcza ekkor a – Tolna vármegyei önkéntes nemzetőrzászlóaljból 1848 őszén, Szekszárdon megalakított – 41. honvédzászlóalj parancsnoka lett, ezt a tisztséget azonban nem vette át, így továbbra is korábbi alakulatát, a 8. honvédzászlóaljat vezette.[29]

Szenttamás bevétele után a bácskai magyar hadtest a szerbek által elhagyott római sáncokon át Titel irányába nyomult előre. Április közepén azonban elálltak Titel tervezett ostromától, elhagyták a katonai határőrvidéket, és Újvidékre (ma: Novi Sad, Szerbia), majd Törökbecsére (ma: Novi Bečej, Szerbia) vonultak vissza. Április utolsó hetében Nagybecskerek (ma: Zrenjanin, Szerbia) körül vívtak kisebb harcokat. Megannyi sáncostrom és helységharc után április 29-én Melencénél (ma: Melenci, Szerbia) a nyílt síkon támadó szerb–osztrák csapatokkal is megütköztek a 8. honvédzászlóalj honvédei. A késő délután kezdődő és sötétedésig tartó ütközet után az ellenség hagyta el a csatateret.[30]

Melencétől Nagybecskereken át a Temes folyóig nyomult előre a magyar IV. hadtest. Alighogy átkeltek a Temesen, Tomasevác és Uzdin között ismét nyílt támadást intéztek ellenük a császáriak. Az ellenség Uzdin felé húzódott, és a községre próbált támaszkodni, ezért a 8. honvédzászlóaljat a falu elfoglalására vezényelték. Búsbach Péter naplója így örökítette meg az alakulat Uzdinnál, május 7-én, Barcza Boldizsár vezetésével vívott harcát: „*Nekünk* [a 8. honvédzászlóaljnak] a *falut rohammal kellett bevennünk, és az ellenséget onnan kikergetni. Azonban a falu egyik végén – szemben a mi balszárnyunkkal – vala egy szélmalom, e mellé néhány ágyút helyezett az ellenség, és rendes vadászcsapattal szállotta meg, s ezek sok kárt tettek bennünk. Őrnagyunk – Barcza – két századot, Thassy*[-Becz] *Béla százados parancsnoksága alatt, rohamra vezényel ezen ágyúk és azok fedezete ellen. A rohamot eréllyel vezeti Thassy, de váltakozó szerencsével. Ekkor őrnagyom hozzám kiált:*

– Peti, küldjön még egy századot támogatásul, azt a pontot el kell foglalnunk, ettől függ a csata sorsa!

Én rögtön egy századot Thassyék után vezényeltem a szélső balszárnyról, és magam is velük tartok. Ez a roham megingatta a vadászokat, és meghátráltak a falu felé. Az egyik ágyújokat elfogták a mieink. [...] *Amint ezt a pontot elfoglaltuk és a vadászok meghátráltak, nyomban beállott a zavar az ellenség soraiban; a mieink hatalmas rohamokkal támadták a falut minden oldalról, és az ellenséget onnan kiverték.*”[31]

Perczel Mór tábornok Kossuth Lajos kormányzóelnökhöz Uzdinról, május 8-án intézett jelentésében számolt be a település elfoglalásáról, kiemelve mindazokat, akik

28 Bona, 2015. 1. köt. 323. p.

29 Kinevezések 8634. szám. A magyar honvédsereghez kineveztetnek: ... = Közlöny, 1849. ápr. 4. 251. p.; HL Aradi kat. tvsz. ir. 113/5. doboz 2/302. Barcza Boldizsár vallomása.; Vö. Bona, 2015. 1. köt. 172. p.; A 41. honvédzászlóaljról: Rendeletek. II. 6375/n.ö. Tolna megyében Szekszárdon most alakult, és 41-ik számmal megjegyzett honvédi zászlóaljhoz következendőleg kinevezett tisztek ... = Közlöny, 1848. okt. 26. 677. p.; *Barcy Zoltán – Somogyi Győző:* A szabadságharc hadserege. 1848/49 katonai szervezete, egyenruhái és fegyverzete. Bp., 1986. 97. p.

30 Búsbach, 1898. 100–111. p.; Béres, 1998. 32–33. p.

31 Búsbach, 1898. 112–114. p.; Vö. *N. Szabó Gyula:* Amikor még pipás nemzet voltunk. = Zalai Közlöny (továbbiakban: ZK), 1927. ápr. 17. 3. p.

különösen dicséretet érdemeltek, s megemlítette Barcza őrnagyot is a 8. honvédzászlóaljból.[32]

A győztes uzdini ütközetet követően a IV. magyar hadtest mélyen behatolt a katonai határőrvidék területére, egészen Pancsováig (ma: Pančevo, Szerbia), ahova május 10-én vonultak be a 8. zászlóalj honvédei. Őrnagyuk, Barcza Boldizsár már ezekben a napokban *„a muszkák betöréséről beszélt"*[33] este a tábortűznél.

„– No, Peti – fordult segédtisztjéhez, Búsbach főhadnagyhoz –, még csak ezután kezdődik ám az igazi haddelhadd, ha az oroszok bejönnek."[34]

Búsbach értetlenkedése után Barcza így folytatta:

„– Hát úgy látszik, hogy az a sok lengyel, aki nálunk szolgál, szálka a szemükben; azután az a Függetlenségi Nyilatkozat! Miklós cár megcsontosult hőse a legalitásnak, a históriai jogoknak és az uralkodó dinasztiák fennállásának. Mi szükség volt e detronizáló nyilatkozatra?!"[35]

Búsbach naplója szerint Barcza őrnagy már régtől fogva emlegette az oroszok várható támadását, egészen azóta, hogy a lengyel Dembińskit fővezérré nevezték ki, továbbá *„Bem Erdélyben oroszokkal küzdött s őket onnan kiverte"*,[36] és amióta lengyel légió is harcolt a magyarok oldalán.

Május 20. körül Pancsováról a Bácskába vonult vissza a IV. magyar hadtest, és megpróbálták elfoglalni a szerbek legerősebb támaszpontját, a titeli fennsíkot. Május 22-én és 25-én a 8. honvédzászlóalj is részt vett a támadásban. Mindkét alkalommal rendkívül erős ágyú- és puskatüzelés fogadta Barcza honvédeit. 25-én négyszer rohamozták meg az ellenséges sáncokat, de a legnagyobb áldozatok árán sem sikerült azokat elfoglalni.[37] Május 31-én Perczel tábornok Újvidékre vonta vissza hadtestét, majd június 4-én a Pétervárадot (ma: Petrovaradin, Szerbia) délről körülvevő ostromzárat kísérelte meg áttörni. A Pétervárad és Karlóca (ma: Stermski Karlovci, Szerbia) között húzódó sáncoknál vívott ütközetben Barcza őrnagy dandárparancsnok volt, zászlóalját az egyik százados vezette. A 8. zászlóalj honvédei véres harcok árán bevették ugyan az ellenséges sáncokat, ám a túlerő végül mégis visszaszorította őket.[38]

A Barcza Boldizsár vezette 8. honvédzászlóalj 1849. június 7-én, Kátynál (ma: Kać, Novi Sad része, Szerbia) vívta legvéresebb, legszörnyűbb ütközetét; hadtestparancsnokuk, Perczel Mór ugyanis az ellenség létszámának alábecsülése miatt háromszoros túlerővel szemben indította támadásnak a IV. hadtest honvédeit. A támadás élén a cs. kir. 62., Turszky sorgyalogezred 3. zászlóaljából lett 122. honvédzászlóalj körülbelül 250 embere haladt, és közvetlenül mögöttük rohamozott a mintegy 700 főből álló 8. honvédzászlóalj. A tömör négyszögben előre nyomuló 8. zászlóalj soraiban hatalmas pusztítást vitt végbe az ellenség tüzérsége. Amikor a megingó magyar rohammal szemben a császári lovasság ellentámadást indított, futásnak eredt Perczel lovassága és tüzér-

32 HL Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai (továbbiakban: 1848–1849.) 26/297.; Vö. Hivatalos tudósítás. 6919/k. Perczel Mór tábornok Uzdinból május 8-áról az ország kormányzójához következő tudósítást küldött: … = Közlöny, 1849. máj. 15. 389. p.; Német fordításban közli: Von der Revolution zur Reaktion. Quellen zur Militärgeschichte der ungaricshen Revolution 1848–49. Bearb. von Róbert Hermann, Thomas Kletečka, Elisabeth Gmoser, Ferenc Lenkefi. Bp.–Wien, 2005. 387. p.

33 Búsbach, 1898. 115. p.

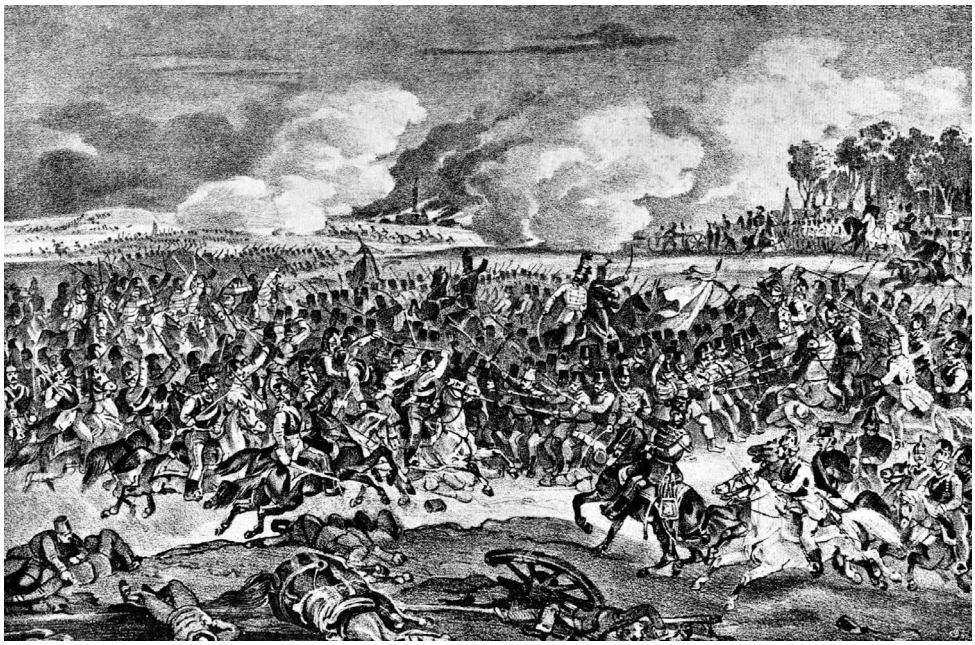
34 Búsbach, 1898. 118. p.

35 Búsbach, 1898. 119. p.

36 Uo.

37 Búsbach, 1898. 119–120. p.; Olchváry, 1901. 190–191. p.

38 *Machay Antal:* A karloviczi és kácsi csata. = A Honvéd. Első magyar katonai lap, 1868. szept. 7. (továbbiakban: Machay, 1868.) 288. p.

Barcza Boldizsár őrnagy, a 8. honvédzászlóalj parancsnoka honvédeinek négyszögében – középen, lóháton – az 1849. június 7-ei kátyi ütközetben (Jókai – Bródy– Rákosi, 1898. 271. p.)

sége, sorsára hagyva az elszántan küzdő gyalogságot. Ebben a válságos helyzetben, hogy megmentsék a IV. hadtest zömét, a 8. és a 122., Turszky zászlóaljat használták fel a visszavonulás fedezésére. A két honvédzászlóalj lassan hátrálva, négyszöget formálva igyekezett kivédeni a császári nehézlovasság meg-megújuló rohamát, miközben ki volt téve az ellenség gyilkos ágyútüzének is. A sűrű tömegben majd minden golyó talált, így a honvédek megbomló alakzata egyre kevésbé tudott ellenállni a lovasrohamoknak. Barcza már az ütközet kezdetén leszállt lováról, és a honvédek közé állva buzdította embereit.[39] (A kátyi ütközetről készített ábrázolásokon Barcza még lóháton – középen, kivont karddal – látható a cs. kir. vértesek rohama ellen szuronnyal védekező honvédek négyszögében.)[40]

39 OSZK Kt. Fol. Hung. 1419/1. *Galsai Kovách Ernő*: Naplóm. 1. rész. Az 1848/9 évi magyar szabadságharczból és fogságom első részéből Zimonyban. (továbbiakban: Fol. Hung. 1419/1.); Machay, 1868. 288–289. p.; *Kovács Ignác:* Visszaemlékezések az 1848/9-ik évi szabadságharczra. Székesfehérvár, 1897. (továbbiakban: Kovács, 1897.) 6–7., 30. p.; Bona, 1984. 396. p.; *Hermann Róbert:* Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái. Bp., 2004. (továbbiakban: Hermann, 2004.) 264–268. p.

40 Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok. Grafikai Gyűjtemény Ltsz. 84.131. Perczel Mór kátyi csatája, 1849. június 7. Ismeretlen osztrák mester litográfiája. Reprodukcióját közli – téves azonosítással, „Lovas csata Perednél 1849 junius 20-án” felirattal: Ezernyolczszáz negyvennyolcz. Az 1848/49-iki magyar szabadságharcz története képekben. Szerk. Jókai Mór, Bródy Sándor, Rákosi Viktor. Bp., 1898. (továbbiakban: Jókai – Bródy– Rákosi, 1898.) 271. p.; Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Hadtörténeti Múzeum. Képzőművészeti Gyűjtemény 1407/Kp. A kátyi ütközet 1849. június 7-én. Johann Kratschmer színezett fametszete. Reprodukcióját közli Hermann, 2004. 265. p.; Tóth Ágoston honvéd ezredes, a katona és a térképész, 1812–1889. Szerk. Hermann Róbert, Tóth László. Bp., 2015. (továbbiakban: Hermann – Tóth, 2015.) 83. p.

Kovács Ignác, a 8. honvédzászlóalj Kátynál súlyos sebesüléseket szenvedett főhadnagya[41] visszaemlékezése szerint az őket körülvevő császári lovasság fehér kendők lobogtatásával jelezte, hogy megkegyelmeznek a honvédeknek, ha megadják magukat. „*Mindannyian őrnagyunkra* [Barcza Boldizsárra] *néztünk – idézte fel a jelenetet Kovács. – Az őrnagy arca nyugodt, változatlan volt, mintha nem vett volna észre semmit.* [...]

– Őrnagy úr! – kiáltott föl a sorból egy főhadnagy –, az ellenség kegyelem-jelet tűzött ki!

– Főhadnagy úr, oldja le a kardját, s adja át a profosznak [börtönőrnek]*!*

A zászlóalj harsogó éljene helyeslé az őrnagy szigorát."[42]

„*A kétségbeesés tusája még csak most kezdődött*"[43] – emlékezett az ezután történtekre az alakulat másik főhadnagya – az ütközet idején még csak hadnagya –, Machay Antal. „*Két zászlótartónkat már elsodorta az ágyúgolyó, a másodiknak elestével őrnagyunk, a rettenthetetlen, hős lelkű Barcza Boldizsár ragadta meg a zászlót, remélvén, hogy ezen lelkes, buzdító példájára honvédei ismét sorakozni s négyszöget képezni fognak. Ez azonban teljesen lehetetlen volt; a reánk záporként omló ágyúgolyó ezt végképp meghiúsítá. Amikor a már biztonságban lévő hadtestparancsnokság néhány huszárt küldött ki az utóvédharc felderítésére, s azok távolodni kezdtek, Barcza őrnagy »rárivallt a vezénylő huszártizedesre, mondván, hogy jöjjön vissza, különben agyonlövi.«*"[44] A huszár visszafordult, mire Barcza e szavakkal adta át neki a 8. honvédzászlóalj megtépázott zászlaját:

„*– Vidd ezt tábornokodnak, s mondd, hogy zászlónkat megmentettük, magunk pedig hősileg veszünk el*"[45] – emlékezett később zászlóaljparancsnokára Machay főhadnagy.

A gyötrelmes visszavonulás során, az ellenség jól irányzott ágyútüzében és az elkeseredett utóvédharcok közepette a 8. honvédzászlóalj legnagyobb része elesett, megsebesült, fogságba került vagy szétszóródott, kisebb részben pedig még idejekorán elfutott. Mire az ütközetet követő éjszakán utolérték a hadtest zömét, Machay főhadnagy szerint a zászlóalj mintegy tizedrésze maradt csupán együtt. (Az ütközet estéjén állítólag Barcza őrnagy is azt jelentette Peczelnek, hogy ő zászlóalj nélkül maradt.) Nem volt elég azonban, hogy a parancsnokság utóvédül használta, és sorsára hagyva, áldozatul dobta oda a 8. honvédzászlóaljat, még gyávasággal is vádolták őket, amiért elhagyták zászlajukat; a huszárok ugyanis azt hazudták, hogy az ellenségtől vették vissza az elhagyott zászlót.[46] Machay emlékezése szerint Gál László honvéd ezredes, hadosztályparancsnok az alábbiakat felelte a hírre, hogy a 8. honvédzászlóalj „kilencven századrésze elveszett", őrnagyuk viszont mégis életben maradt: „*– Hogy a zászlóalj elveszett, azt sajnálom, de hogy Barcza Boldizsár él, azt ismét sajnálom!*"[47] Ilyen kijelentések után nem csodálkozhatunk, hogy Machay főhadnagy kifejezetten a dandár- és hadosztály-

41 *Bona Gábor*: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. 1. köt. A–K. Bp., 2008. 588–589. p.

42 Kovács, 1897. 6–7. p.

43 Machay, 1868. 289. p. Machayról lásd *Bona Gábor*: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. 2. köt. H–Q. Bp., 1998. 420. p.

44 Machay, 1868. 289. p.

45 Uo.

46 Uo.; Vö. *Kerekes Zoltán:* Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc hadi zászlói. 2. rész. = Hadtörténelmi Közlemények, 1972. 2. sz. (továbbiakban: Kerekes, 1972.) 298. p.; Barcza Perczelhez intézett jelentésére hivatkozik *Gelich Richárd:* Magyarország függetlenségi harcza 1848-49-ben. 3. köt. Bp., 1889. 456–457. p.

47 Machay, 1868. 290. p.

parancsnokok rosszindulatának tulajdonította a 8. honvédzászlóalj feláldozását. Szerinte felettesei *„a nyíltszívű, szókimondó Barcza Boldizsár őrnagyot szerették volna láb alól eltenni”*,[48] pedig éppen *„Barcza Boldizsár volt azon hősi egyén, ki előtt minden igaz hazafinak tisztelettel kell meghajolnia”*.[49]

Galsai Kovách Ernő őrnagy a 30. honvédzászlóalj parancsnokaként vett részt a kátyi ütközetben, s alakulatával kisebb veszteségek árán, viszonylag rendezetten vonult vissza. Visszaemlékezése szerint az ütközet másnapján, június 8-án csatlakozott a magyar sereghez a 8. honvédzászlóalj maradványa: *„Az egészen elveszettnek tartott 8-ik honvédzászlóaljbul az őrnagy Barcza Boldi, mintegy 200-ad magával a táborba érkezett. Ők, amint tőlünk elvágattak, egyenest Temerin s Járek elpusztult falvak felé hátráltak, az ellenséges lovasság őket nyomban követte a nélkül, hogy sok kárt okozott légyen; de egy lovas üteg is követte őket, mely egy pár száz honvédet közülük elpusztított, a többiek meg a falukban szétszórva kóborolnak.”*[50]

A 8. honvédzászlóalj létszáma 1849 tavaszán, illetve nyarán – a hivatalos had- és harcrendek szerint – a sorozatos véráldozatok ellenére is állandóan 800 fő körül mozgott. 1849 márciusában 800 fővel szerepeltek a Szegeden állomásozó hetedik hadosztály 1. dandárjában. Május 16-án 850 főt tűntettek fel a IV. hadtest első hadosztályának 1. dandárjába tartozó, Pancsován állomásozó 8. honvédzászlóalj létszámadataként, míg június 22-én csak 758 fővel szerepeltek a IV. hadtest első hadosztályának kötelékében, Csantavéren (ma: Čantavir, Szerbia). Július 14-én, a kishegyesi (ma: Mali Iđoš, Szerbia) ütközet idején a 8. zászlóalj 800 emberét tüntették fel Szeghegy (ma: Lovćenac, Szerbia) előtt.[51] A kimutatások vagy nem a tényleges állapotot tükrözték, vagy folyamatosan kiegészíthették a zászlóalj keretét, így pontosan nem ismerjük a 8. honvédzászlóalj kétségkívül nagy veszteségeit.

A Bona Gábor szerint mintegy 500 főre olvadt 8. honvédzászlóalj 1849 júliusában még részt vett a IV. hadtest Guyon tábornok által irányított győztes bácskai hadjáratában.[52] Barcza Boldizsár – Igmándy Sándor visszaemlékezése szerint, valószínűleg a Kátynál elszenvedett sebesülése miatt – „fekvőbeteg lévén, nem lehetett jelen” a Guyon-hadtest július 6-án, Kishegyes és Verbász (ma: Vrbas, Szerbia) között vívott összecsapásában,[53] alakulata honvédeinek azonban oroszlánrésze volt a július 14-ei kishegyesi ütközetben aratott győzelemben. Kossuth kormányzóelnök közleménye szerint különösen kitüntette magát *„az 5. és 8. honvédzászlóalj, melyek a verbászi elsáncolt hidat ostrommal vették be”*.[54] 2 héttel később, 1849. július 29-én Kossuth Szegeden tartott szemlét Guyon bácskai hadtes-

48 Uo.
49 Uo.
50 OSZK Kt. Fol. Hung. 1419/1.

51 HL 1848–1849. 31/449.; MNL OL H 2. Miniszterelnökség. Országos Honvédelmi Bizottmány. Kormányzóelnökség iratai 7243/1849.; HL 1848–1849. 51/19. A IV. hadtest harcrendje. Törökbecse, 1849. június 22. Kísérőlevele: MNL OL H 75. HM Ált. ir. 1849. 163. doboz. Vegyes iratok, dátum szerint.; Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kt. Tört. Ívrét 300.2.4. A IV. hadtest a kishegyesi ütközetben. Kishegyes, 1849. július 14. A két utóbbit közli *Hermann Róbert – Németh György – Süli Attila:* Iratok Tóth Ágoston 1848–1849. évi működésének történetéhez. In: Hermann – Tóth, 2015. 268–270., 294–295. p.; Olchváry, 1901. 186. p. A IV. hadtest 1849. május 16-ai hadrendje.
52 Bona, 1984. 396. p.
53 *Igmándy Sándor:* Válasz Thajman József honvéd főhadnagy felhívására. = A Honvéd, 1868. jan. 27. 30. p.
54 Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai, 1849. április 15. – augusztus 15. S. a. r., bev. Barta István Bp., 1955. 733. p. (Kossuth Lajos összes munkái; 15.); Vö. Kerekes, 1972. 298. p.

ténak felvonuló alakulatai felett. „*Amint a 8. zászlóalj áthaladt, a kormányzó megállást parancsolt, és a dicséretnek nehány hízelgő szavát intézte a zászlóaljhoz, és lobogóját a 3. osztályú érdemjellel ajándékozta meg, nagy szolgálatainak elismeréséül*”[55] – örökítette meg az eseményt a IV. hadtest naplójának ismeretlen krónikása.

Közben Barcza Boldizsár még július 21-én, Péterváradon 2 hónapnyi szabadságot kapott Vetter Antal altábornagytól, hogy egészsége helyreállítása érdekében fürdőbe menjen, a 8. honvédzászlóalj parancsnokságát pedig ekkor Nagy László százados vette át.[56] Alakulata így nélküle lett részese az augusztus 9-ei temesvári (ma: Timișoara, Románia) csatavesztésnek, majd augusztus 20-án, Borosjenőnél (ma: Ineu, Románia) tette le a fegyvert. A szintén Borosjenőnél hadifogságba esett Barczát augusztus 24-én Aradra vitték,[57] s novemberben ott állították hadbíróság elé. Hasonló büntetést kapott, mint a honvédseregben szolgáló, volt cs. kir. tisztek többsége: Aradon, 1849. december 6-án golyó általi halálra, valamint vagyonelkobzásra, tiszti rangjának és katonai kitüntetéseinek elvesztésére ítélték. Halálos büntetését Haynau táborszernagy Pesten, 6 nappal később, december 12-én „kegyelemből” 16 évi, vasban letöltendő várfogságra mérsékelte.[58] Barcza 2 nap múlva, december 14-én a Zala vármegyéből származó, Pesten vizsgálati fogságban lévő Török János honvéd őrnagy mellett tanúskodva arról állított ki Aradon bizonyítványt, hogy hamisak a Török elleni vádak, amelyek szerint Zombor (ma: Sombor, Szerbia) város térparancsnokaként néhány szerbet lövetett agyon a Bácskában.[59]

Barcza Boldizsár büntetése 1849. december 18-án, az aradi várbörtönben vette kezdetét.[60] Ottani rabtársa, Galsai Kovách Ernő honvéd őrnagy szerint Barcza „*magas, szikár, jó kedélyű, a tréfát szerető egyén*” volt, s a „*helyzetét türelemmel viselte*”.[61] Barcza 1850-től Munkács (ma: Mukacsevo, Ukrajna) várában raboskodott,[62] s onnan szabadult amnesztiával,

55 *Deák István:* Guyon Richárd délvidéki hadjárata a szabadságharc utolsó heteiben egy kiadatlan hadtest-napló tükrében. 1849. június 26–július 30. = Századok, 1981. 3. sz. 1981. 585. p.

56 HL Aradi kat. tvsz. ir. 113/5. doboz 2/302. Barcza Boldizsár útlevele. Pétervárad, 1849. július 21.; MNL OL H 147. 11. doboz 4. tétel.

57 HL Aradi kat. tvsz. ir. 113/5. doboz 2/302. Barcza Boldizsár vallomása.

58 HL Aradi kat. tvsz. ir. 113/5. doboz 2/302. Barcza Boldizsár hadbírósági ítélete. Vö. OSZK Kt. Fol. Hung. 1419/4. *Galsai Kovách Ernő:* Naplóm. 4. rész. Az aradi magyar 1848/9 politikai foglyok személyes jellemzései 1849–1856 évekből. (továbbiakban: Fol. Hung. 1419/4.); Bakk Endre: A szabadságharcz aradi elítéltjeinek és foglyainak emlékezete. = 1848–49. Történelmi Lapok, 1892. okt. 1. 200. p. Ordas Iván a Sztankó Soma honvéd őrnagy életéről szóló történelmi dokumentumregényében idézi Sztankó aradi zárkatársa, Barcza Boldizsár alábbi – valószínűleg fiktív – kijelentését, melyet állítólag az ítélet kihirdetésekor tett rabtársai előtt: „*Hol lesz Haynau és bandája tizenhat év múlva? Különben is, akkor még csak ötvenhárom éves leszek! De ne féljetek, előbb meglátom én Magyargencset, a szülőfalumat, semmint ezek szeretnék!*” *Ordas Iván:* Az elfelejtett őrnagy. Történelmi dokumentumregény. Bp., 1990. 139–140. p.

59 *Abafi Lajos:* Török János része a magyar szabadságharcban. Adalékul az 1849-ki déli hadjárat történetéhez. = Hazánk. Történelmi Közlöny, 1886. 6. köt. 3. füz. 636. p.; Török Jánosról lásd Bona, 2015. 2. köt. 568. p.

60 HL Aradi kat. tvsz. ir. 113/5. doboz 2/302. Barcza Boldizsár hadbírósági ítélete. Vö. Honvédek könyve. Történelmi adattár az 1848-ki és 1849-ki magyar hadjáratból. Kiad., szerk. Vahot Imre. Pest, 1861. 2. köt. 142. p. „Névjegyzéke az aradi várban fogva volt honvéd tiszteknek”.; *Kászon Impérfalvi Csutak Kálmán:* Aradi fogságom alatt írt adatok az 1848/9. évi szabadságharc, különösen az Erdély havasai ellen vezetett hadjáratról. Pest, 1868. 186–187. p. „Az aradi vár falai közt szenvedett foglyok névsora”.

61 OSZK Kt. Fol. Hung. 1419/4.

62 *Lehoczky Tivadar:* Munkács város új monográfiája. Munkács, 1907. 1907. 272. p. A munkácsi várban 1850-ben fogva tartott, haditörvényszék által elítélt hazafiak névsora.

1852. június 16-án.[63] Mivel sem vagyona, sem családja nem volt,[64] fivérénél, Barcza Zsigmondnál, a Vas vármegyei Nemesmagasiban telepedett le, majd 1853 áprilisának végén testvérével együtt a Zala vármegyei Kerecsenybe költözött. A császári hatóságok hozzájárultak az áttelepüléshez, ám előírták a zalai tisztviselők számára, hogy a volt honvédtisztet állandó felügyelet, ellenőrzés alatt kell tartani.[65] A Kapornaki járás főszolgabírója 1853 áprilisának végétől rendszeresen küldte Barcza magaviseletéről szóló jelentéseit Zala cs. kir. megyefőnökéhez. Bertalan Lajos főszolgabíró 1854. január 31-ei jelentéséből tudjuk például, hogy Barcza bérlőként gazdálkodott Kerecsenyben. Magaviselete nyugodt, csendes volt, tartózkodott mindenfajta politikai véleménynyilvánítástól.[66] Noha 1856 júliusában Barczát is mentesítették a vagyonelkobzás büntetése alól, így visszakaphatta volna konfiskált javait,[67] ilyenekkel azonban nem rendelkezett, ezért anyagi helyzete változatlan maradt. Valamikor az 1850-es évek második felében Csonkahegyhátra költözött át testvérével együtt, és ott a Tuboly Zsigmondféle birtokot művelték. Fivére, Barcza Zsigmond 1860. augusztus 1-jén történt öngyilkossága[68] után teljesen egyedül maradt, és később sem alapított családot.[69] Az 1861. évi választói összeírás már Csonkahegyháton vette számba,[70] s 1867 végéig biztosan ott gazdálkodott haszonbérlőként. (1867 decemberében kigyulladt az ottani cselédháza, azonban két vármegyei foglár segítségével sikerült a tüzet eloltani.)[71] A kiegyezést követően létrehozott országos honvédsegélyező alapból Barczát is anyagi támogatásban (végkielégítésben) részesítették 1868 márciusában.[72]

Az egykori honvéd őrnagy végül Kustánszegen telepedett le, és ott a Pap Istókféle birtokon gazdálkodott.[73] 1868 körül tagja lett a Zala megyei honvédegyletnek,[74]

63 Szabadulásának pontos dátumát egykori rabtársa, Galsai Kovách Ernő visszaemlékezéséből ismerjük. OSZK Kt. Fol. Hung. 1419/4.; Vö. Hellebronth, 1939. 77. p.; Bona, 1984. 396. p.; Barcza Boldizsár életútja, 1992. 64. p.

64 HL Aradi kat. tvsz. ir. 113/5. doboz 2/302. Barcza Boldizsár vallomása.

65 MNL Zala Megyei Levéltára (továbbiakban: ZML) Zalai cs. kir. Megyehatóság iratai. Megyefőnöki elnöki iratok (továbbiakban: Megyefőnöki eln. ir.) 651. doboz 1853. VIII. 104., 1853. VIII. 181.; MNL ZML Zalai cs. kir. Megyehatóság iratai. Megyefőnöki általános iratok 1853. VI. B. 264.

66 MNL ZML Megyefőnöki eln. ir. 651. doboz. 1853. VIII. 28. Bertalan Lajos főszolgabíró jelentése Bogyay Lajos megyefőnökhöz. Kapornak, 1853. április 30., 659. doboz. 1854. VIII. 109. Bertalan Lajos főszolgabíró jelentése Bogyay Lajos megyefőnökhöz. Kapornak, 1854. január 31.

67 A) Jegyzék azon egyéne[k]ről, kiknek elkobzott vagyonuk visszaadatik. = Pesti Napló, 1856. júl. 16. [3.] p.; Vö. A) Jegyzéke azon egyéneknek, kiknek a vagyonelkobzás elengedése megadatik: = Politikai Ujdonságok, 1856. júl. 23. 256. p.

68 Pusztaszentlászlói evangélikus egyházközség halotti anyakönyve, 8/1860. https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C33C-MXQ2-W?cat=135292. (Megtekintve: 2021. november 15.) Az Orosztonyban, 1860. augusztus 4-én eltemetett Barcza Zsigmond halálának okaként ezt írták be: „ideg-láz”.

69 Barcza Boldizsár életútja, 1992. 64. p.; Vö. H. Szabó, 1994. 99. p.

70 MNL ZML Zala megye Központi Választmányának iratai. Választói névjegyzékek, 1861. Baksai választókerület. Csonkahegyhát 11. sz.

71 MNL ZML Zala vármegye főispánjának iratai. Elnöki iratok 1868. sz. n. Kisfaludy Móric főcsendbiztos jelentése Szapáry Géza főispánhoz. Zalaegerszeg, 1868. február 1. A jelentés melléklete: Pogáts István csendbiztos összefoglalója. Zalaegerszeg, 1867. december 31.

72 A honvédsegélyző alapból segélyzendők közé felvett volt honvédek, özvegyek és árvák névjegyzéke. IV-ik utalványozás. = Budapesti Közlöny, 1868. márc. 17. 785. p. Utánközlése ugyanezzel a címmel: A Honvéd, 1868. ápr. 6. Melléklet [2.] p.

73 Barcza Boldizsár életútja, 1992. 64. p.; Vö. H. Szabó, 1994. 99. p.

74 *Mikár Zsigmond:* Honvéd schematismus, vagyis az 1848–49. honvédseregből 1868-ban még életben volt főtisztek névkönyve. Pest, 1869. 106. p.; *Uő:* Honvéd névkönyv, az 1848–49-ki honvédseregnek 1890-ben még életben volt tagjairól. Bp., 1891. 359. p.; Vö. Bona, 1984. 396. p.

1870 szeptemberében pedig, mint egykori honvédtiszt, állami ellátási díjért folyamodott, mert bérlőként szerény jövedelme volt, és semmi vagyonnal nem rendelkezett.[75] Élete hátralévő részét Kustánszegen töltötte. Utolsó éveiben *„nem akart másoknak terhére lenni, visszavonult, és csekély nyugdíjából igen nagy szegénységben élt”* – írták róla a nekrológok.[76]

Barcza Boldizsár 83 éves korában, 1895. április 1-jén, végelgyengülésben hunyt el Kustánszegen.[77] Halálhírét a zalai hírlapok mellett több fővárosi lap, köztük a „Vasárnapi Újság” is közölte.[78] Mivel nem voltak hozzátartozói, Zala vármegye fizette a temetési költségeket.[79] Búcsúztatására április 3-án került sor *„a vidék általános részvétele mellett”*.[80] A kustánszegi önkéntes tűzoltó egyesület testületileg vett részt a temetésen. A barabásszegi református egyházközség halotti anyakönyvébe a következőket jegyezték be – a foglalkozás megjelöléseként – Barcza Boldizsár neve után: *„1848–49. honvéd őrnagy úr”*.[81]

Barcza csaknem fél évszázaddal túlélte a szabadságharc katonai leverését, életét azonban derékba törte a fegyverletételt követő megtorlás. Katonai hivatásától megfosztva, céltalanul peregtek mindennapjai, talán csak az egykori bajtársakkal való találkozások és 1848/1849 emlékei éltették. Egyike volt azon katonatiszteknek, akik a döntő pillanatban a forradalom mellé álltak, s ezzel egész jövőjüket kockára tették. A jellemzés, amelyet egykori tiszttársa, Búsbach Péter honvéd százados írt róluk, egyben Barcza Boldizsár honvéd őrnagy szabadságharc alatti érdemeit is méltóképpen fejezi ki: *„Férfiak, kik az osztrák seregben főhadnagyok, századosok voltak, nevelnek újoncokból hadsereget; annak erős szervezetet és fegyelmet adnak; nevelnek* [...] *honvédzászlóaljakat,* [...] *és ezekkel nagy csatákban vernek meg tapasztalt, rendes, betanult hadsereget, kik számra legalább nem voltak csekélyebbek, mint ők; vernek meg tábornokokat és stratégákat, kik egy hosszú életen át mindig a katonai tudománnyal foglalkoztak”*.[82]

75 MNL ZML Zala vármegye alispánjának iratai. Közigazgatási iratok (továbbiakban: Alisp. ir. Közig. ir.) 4778/1870.

76 Egy szabadsághős halála. = Pesti Hirlap (továbbiakban: PH), 1895. ápr. 11. 7. p.; Hírek. Egy szabadsághős halála ... = ZK, 1895. ápr. 13. 2. p.; Vö. Nagy idők tanui. = Budapesti Hirlap, 1895. ápr. 5. 6. p.; Egy szabadsághős halála. = PH, 1895. ápr. 19. 7. p.

77 Barabásszegi református egyházközség halotti anyakönyve (továbbiakban: Barabásszegi ref. hal. akv.) 23/1895. https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939K-RQGG-Q?i=173&cc=1858355&cat=85414 (Megtekintve: 2021. november 15.); Vö. H. Szabó, 1994. 99. p.

78 Halálozások. Barcza Boldizsár, ... = Vasárnapi Újság, 1895. ápr. 14. 244. p.

79 MNL ZML Alisp. ir. Közig. ir. Betűrendes mutató, 1895. Barcza Boldizsár temetésére 40 forintot utalt ki a vármegye, az erről intézkedő irat azonban – MNL ZML Alisp. ir. Közig. ir. 18.466/1895. – hiányzik.

80 Helyi, megyei és vegyes hírek. Nagy idők tanúja. = Zalamegye, 1895. ápr. 6. Melléklet [1.] p.

81 Barabásszegi ref. hal. akv. 23/1895.

82 Búsbach, 1898. 118. p.

Martin Moll

A Muravidékről az Újvilágba

Kivándorlás a 19–20. század fordulóján a Magyar Királyságból: családi példák, keretfeltételek, utóhatások

1. rész

Bevezetés

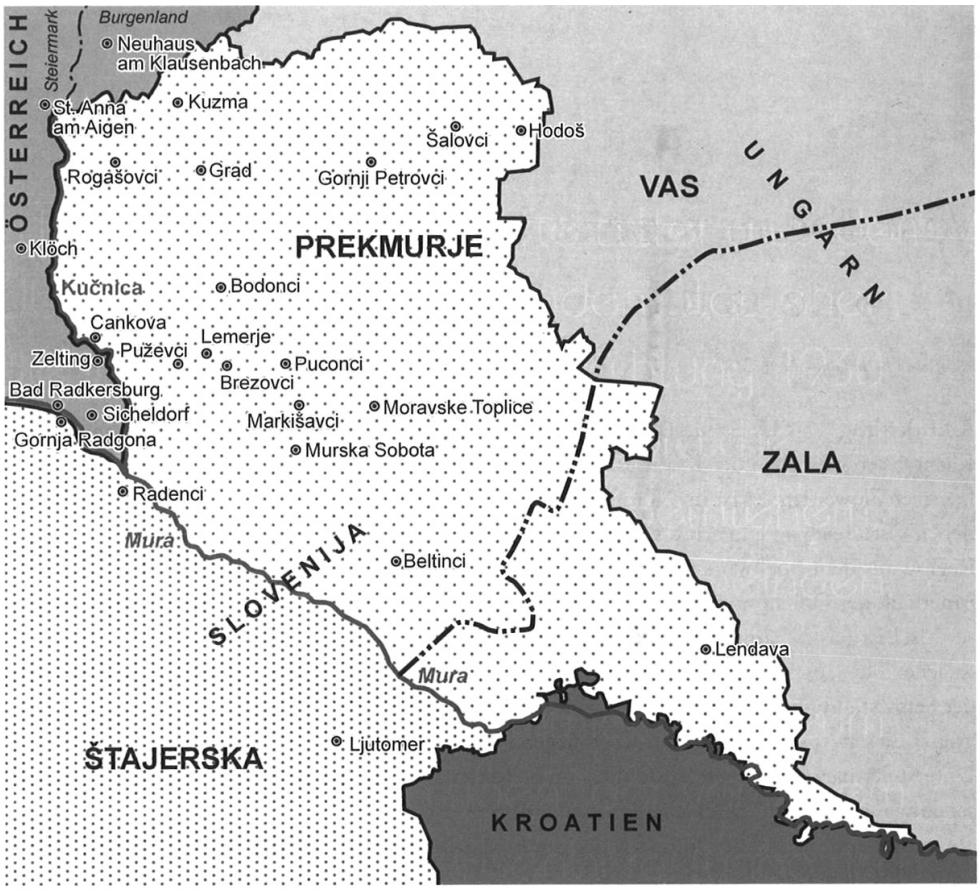
A Muravidék vagy Murántúl (szlovénül Prekmurje, németül Übermurgebiet) Stájerország és Karintia részei, valamint Krajna és a tengermellék mellett Szlovénia öt történelmi régióinak az egyike. Az ország északkeleti részén fekszik, Ausztriával, Magyarországgal, valamint Horvátországgal határos, és területe pontosan 950 km². A régió elnevezése – Murántúl – egy, a Murától jobbra álló ember szemszögéből értendő. A Mura folyó bizonyos szakaszán a határt képezte a Monarchia két fele, Ausztria (Ciszlajtánia) és a Magyarország (Transzlajtánia) között.[1] Arról a folyószakaszról van szó, amely Radkersburgtól délre kezdődik és ott végződik, ahol a Mura Horvátország 1991-ben kivívott önállósága óta horvát–magyar határfolyó lett. Ez a szakasz ma elválasztja a Muravidék régiót a szlovén Alsó-Stájerországtól, de Szlovéniát Horvátországtól is. Ezzel szemben a Kutschenitza (szlovénül: Kucnica) patak, amely a kelet-stájer vidéken a Sankt Anna am Aigen településnél ered és mintegy 6 km-re Radkersburgtól délkeletre a Murába ömlik, számított régen egy külső határnak: az Osztrák–Magyar Monarchia korában a koronatartomány Stájerország és Magyarország, ma pedig Ausztria és a Szlovén Köztársasághoz tartozó Muravidék között.

A Muravidék őshonos lakossága régóta túlnyomórészt szlovén.[2] Azon lakóinak aránya, akik az 1910. évi népszámláláskor a magyart jelölték meg anyanyelvként, településenként változott, de az egykori Vas vármegye déli részén is csak alig érte el a 20%-ot.[3] A Muravidék magyar kisebbsége még mai is túlnyomó részben a korábbi Alsólendvai járásban, amely akkor Zala vármegyéhez tartozott, Szlovénia legkeletibb települései körül, Lendván (ma: Lendava, Szlovénia) él, ahol a 2002. évi népszámlálás szerint a lakosság több mint 42%-a vallotta magát a magyar népcsoport-

1 *Fujs, Metka:* Das Übermurgebiet im 20. Jahrhundert. In: GrenzenLos. Österreich, Slowenien und Ungarn, 1914–2004. Beitragsband zur Ausstellung im Gerberhaus Fehring. Hg. Wolfram Dornik, Rudolf Grasmug, Stefan Karner. Graz–Fehring, 2007. (továbbiakban: Fujs, 2007.) 152. p.

2 Fujs, 2007. 153. p.

3 1910. és 2002. évi népszámlálási eredmények. *Schober, Franz Josef*: Vom Leben an der Grenze. O zivljenju ob meji. Aufsätze zur Zeitgeschichte der südoststeirisch-slowenischen Grenzräume. Graz, 2009. (továbbiakban: Schober, 2009.) 284–285. p. (Wissenschaftliche Schriftenreihe des Pavelhauses, 13.); *Gosar, Anton:* Die Nationalitätenstruktur des Übermurgebietes (Prekmurje). Eine zeiträumliche Betrachtung der deutschen Volksgruppe. In: Danubia Carpathica. Jahrbuch für Geschichte und Kultur in den deutschen Siedlungsgebieten Südosteuropas. Bd. 3/4., 2009/2010. Historische Regionen und ethnisches Gruppenbewusstsein in Ostmittel- und Südosteuropa. Grenzregionen – Kolonisationsräume – Identitätsbildung. Konzeption, Red. Josef Wolf. München, 2010. 379–401. p.

Jelmagyarázat:

Muravidék

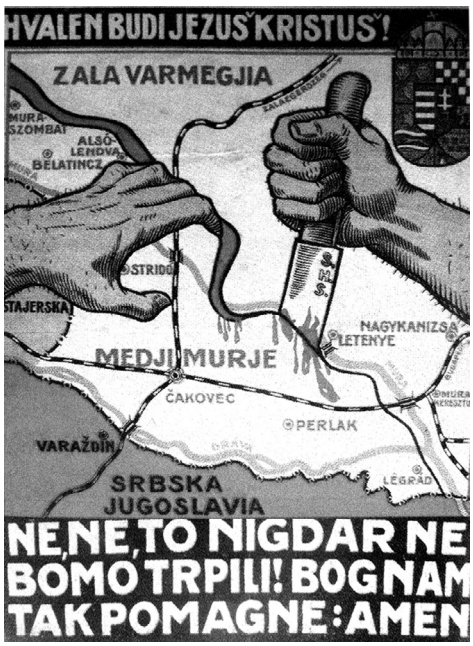
Alsó-Stájerország

A mai államhatár

Vas és Zala vármegye határa az Osztrák–Magyar Monarchia idején

Stájerország és Burgenland közötti tartományi határ

A Muravidék térképe a mai határokkal és közigazgatási területekkel
(Bernat, Ervin: Vom Übermurgebiet (Prekmurje) in die Neue Welt. = Signal. Jahresschrift des Pavelhauses, 2011/2012. 188. p.)

Vend nyelvű magyar propagandaplakát 1920-ból az 1. világháború után elveszített Muraköz térségéről (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Trianon-ellenes_vend_nyelvu_plakat.JPG Megtekintve: 2022. március 1.)

Ugyanezen plakát magyar nyelvű változata (https://pangea.blog.hu/2019/06/04/pehm_jozsef_az_orszaggyarapito Megtekintve: 2022. március 1.)

hoz tartozónak. Ez a reális háttere Szlovénia alkotmánya 64. cikkelyének, amely a magyarságnak a Muravidéken különleges státuszt biztosít.

A Muravidék 20. századi története igencsak változatosnak mondható. Az, aki a Monarchia szétesése előtti években ezen a vidéken született, előbb a Magyar Királyság, majd a trianoni békeszerződés (1920) nyomán Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (1929-től Jugoszláv Királyság) állampolgára volt. Amikor Hitler 1941 áprilisában katonailag megszállta ezt a vidéket, az emberek ismét magyar állampolgárok lettek, amit aztán a 2. világháború végét követően kénytelen-kelletlen felcseréltek a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság állampolgárságával (1963-tól Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság). Majd eltelt több mint 4 évtized, mígnem a „Szent István-i korona alatt" született személy végül is egy olyan nemzetállam polgárává vált, amely egyesíti az Európában élő szlovének túlnyomó többségét: 1991. június 25-én, amikor is kikiáltották Szlovénia függetlenségét, és megtették az első lépést egy új állam, a Szlovén Köztársaság megalakítása felé, amely 1991. október 7-én, a Jugoszláviától való végleges elszakadással létre is jött.[4]

4 Schober, 2009. 224–229. p.

A Muravidék soha nem tartozott sem történelmileg, sem ma Közép-Európa központi régiói közé. Túlnyomóan agrárvidék, legnagyobb településén Murska Sobota-n (magyar neve: Muraszombat) 20.000-en élnek. A vidék nyersanyagokban szegény, ezért iparilag sem fejlett, infrastruktúrája már az 1. világháború előtt is elmaradottnak számított, amit a magyar központi hatóságok figyelmen kívül hagytak. Ez a helyzet alapvetően azt követően sem változott jelentősebben, miután Trianon után a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolták és 1991-ben az újonnan létrejött Szlovén Köztársaság része lett. Muravidék e peremhelyzete „garantálta", hogy az egészen tipikus és sajátos, Szlovénia eme szegletében beszélt murántúli (vend) nyelvjárást mind a mai napig megőrizhesse.[5]

E tanulmány megkísérli nyomon követni annak a számtalan kivándorlónak a sorsát, akik az 1. világháború előtti években az akkori magyar – de túlnyomórészt szlovénnyelvű – hazájukat elhagyták, hogy Amerikában leljenek új otthonra. Két oka van annak, amiért éppen a Muravidékről történő szlovén kivándorlást vizsgálom: az egyik, hogy a mai Szlovénia mezőgazdasági vidékein élőket sújtotta leginkább a 19. század utolsó negyedének gazdasági válsága. A Monarchiában élő, megközelítőleg 1,25 milliós lélekszámú szlovén lakosság több mint egyötöde hagyta el 1875 és 1914 között a hazáját. Többségük az Amerikai Egyesült Államokba vándorolt ki.[6] A másik ok: birtokomban van egy muravidéki család megmaradt iratanyaga, amelynek elődei a muraszombati térségből származnak és vándoroltak ki 1906 és 1912 között az USA-ba. Mi késztette őket arra, hogy elhagyják a hazájukat és számukra egy teljesen ismeretlen országba menjenek? Melyek voltak azok a társadalmi és jogi körülmények, amelyek jelentős mértékben meghatározták döntésüket? A következőkben erről lesz szó.

A kivándorlás egy összetett jelenség

A 19. század végi és a 20. század eleji kivándorlás összetett jelenség. Míg korábban az érdeklődés középpontjában a befogadó vidékek álltak, manapság egyre inkább tudatosabbá válik számunkra, hogy a kivándorlók anyaországát a migráció ugyanolyan mélyen érintette és változtatta meg, mint a befogadó országokat. Ezzel kapcsolatban egyre több kérdés vetődik fel a történészek körében: Milyen szerepet játszott a visszavándorlás? Mi állt annak hátterében, hogy az egykori kivándorlók visszatértek a szülőföldjükre? Mit tudunk az otthon maradottakról, akiknek el kellett egy időre, vagy netán örökre szakadniuk egy–egy családtagjuktól?

A 19. század végi és a 20. század eleji kivándorlás okai mindig ugyanazok, és vonzó és a taszító tényezők kiegészítik egymást. A kivándorlás előidéző okok között ott van a földhiány, az alacsony bérek, a hazai ipar hiánya vagy csődbe menetele. A kiválasztandó célországnál döntő szerepet játszik a magasabb kereset, valamint az olcsón megvásárolható föld. Tehát egyáltalán nem a kalandvágy a végleges, vagy az ideiglenes kivándorlás mozgató rugója, hanem elsősorban az a vágy, hogy az illető

5 A további részleteket lásd Fujs, 2007. 151. p.

6 *Klemenčič, Matjaž:* Slovenes as Immigrants. Members of Autochthonous Minorities in Neighboring Countries and Members of Multiethnic States. In: Language and Identities in Historical Perspective. Ed. Ann Katherine Isaacs. Pisa, 2005. (továbbiakban: Klemenčič, 2005.) 101. p.

a saját és a család sorsán javítson.[7] Az elhatározást gyakran befolyásolták a már a távolban élő rokonok, barátok pozitív beszámolói, gyakori híradásai. Ebben az esetben beszélhetünk láncreakcióról.[8] 1910-ben az USA-ba kivándorolt magyarok 82%-a rendelkezett már ilyen kapcsolatokkal.[9] S végül a kivándorlást bizonyára a tökéletesen felépített kivándorlási propaganda, az erre szakosodott ügynökségek is jelentős mértékben elősegítették.[10] Az USA-ban a képzetlen munkaerőnek kifizetett bér a magyarországi több mint öt–hatszorosát tette ki,[11] ráadásul egyetlen elmulasztott aratás azoknál, akik az ezzel megkeresett pénzzel magukat és a családjukat is ritkán tudták csak kielégítően ellátni, katasztrofális következményekkel járhatott. A századfordulón Magyarország Európa leginkább érintett országának számított a kivándorlást illetően. 1821 és 1906 között több mint 2,5 millió fő vándorolt ki az USA-ba, vagyis 1/2 millióval több, mint a cári Oroszországból.[12] 1902 és 1911 között a Habsburg-Monarchia „szállította" az összes Amerikába bevándorló 28%-át. Lengyelek, galíciai zsidók, horvátok, szlovének, szlovákok és magyarok vezették a statisztikát, a Monarchia magyar feléből. Csak 1907. július 1-jétől 1908. június 30-ig 23.826 magyar mellett 19.782 horvát és szlovén, valamint 15.979 szlovák – többségében tanulatlan napszámos, agrárproletár – hagyta el hazáját és vándorolt ki az USA-ba.[13] Ennek a kincstári évnek a statisztikája tanulságos képet mutat. Ebben az időintervallumban a dualista Monarchiából az USA-ban kivándorolt 47.826 horvát és szlovén fő közül csupán 35 emigráns rendelkezett magasabb képzettséggel. A kimutatások szerint a kivándorlók közül 1632 kézműves, 40.705 gyári és mezőgazdasági munkás, zsellér vagy cseléd volt, míg a maradék, 5454 főt a munkanélküliként tüntettek fel, közöttük az asszonyokat és a gyerekeket.[14] A horvát és szlovén emigránsok mintegy egyharmada analfabétának számított.[15]

Az 1907/1908. kincstári évben a Monarchia magyar részéből 193.460 fő vándorolt ki. Ezen emigránsokkal szemben szinte hihetetlen a visszatérők száma: 124.760 fő.[16] Ezzel az ebben a kincstári évben kimutatott visszatérők száma kétszer annyi, mint azon visszavándoroltak átlagos hányada, amelyeket a statisztika 1908–1914 között feltüntet. Ebben az időszakban több mint 6,7 millióan vándoroltak ki az USA-ba. A bevándorlók közül több mint 2 millióan újra elhagyták az országot. Így, ezek-

7 *Bolgár, Alexis:* Das Auswanderungsproblem und die Arbeitslosigkeit in Ungarn. = Weltwirtschaftliches Archiv, 1913. Bd. 2. 377–392. p.; *Caro, Leopold:* Auswanderung und Auswanderungspolitik in Österreich. Leipzig, 1909. (továbbiakban: Caro, 1909.) 3. p. (Schriften des Vereins für Socialpolitik; 131.); *Lengyel, Emil:* Americans From Hungary. Ed. Louis Adamic. Philadelphia–New York, 1948. (továbbiakban: Lengyel, 1948.) 97–109. p. (The Peoples of Amarica)

8 *Stein, Stefanie:* „A once in a lifetime experience". Die Familienzusammenkunft der Nachfahren des jüdischen Emigranten Benzel Meltsner im Jahr 2006. In: „Seht, wie sie übers große Weltmeer ziehn!" Die Geschichte der Auswanderung über Hamburg. Hg. Andrea Brinckmann, Peter Gabrielsson. Bremen, 2008. (továbbiakban: Brinckmann – Gabrielsson, 2008.) 221. p.

9 *Puskás Julianna:* Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban, 1880–1914. Bp., 1982. (továbbiakban: Puskás, 1982.) 61. p.

10 Az ügynökök és alügynökeik részben megkérdőjelezhető és bűnözői reklámozási módszereiről beszámolt *Pollack, Martin:* Der Kaiser von Amerika. Die große Flucht aus Galizien. Wien, 2010. (továbbiakban: Pollack, 2010.) 284 p.; Caro, 1909. 59–71. p.

11 Puskás, 1982. 55. p.

12 Caro, 1909. 15. p.

13 Caro, 1909. 16. p.

14 Caro, 1909. 21. p.

15 Caro, 1909. 22. p.

16 Caro, 1909. 45–46. p.

Képeslap Bodonci látképével, 1930-as évek. Jól látható a táj gyéren lakott és mezőgazdasági jellege (Erwin Bernat magángyűjteménye)

ben az években 10 bevándorlóra átlagban három ismét kivándorló jut. Amennyire ezen adatok pontosságából meg lehet állapítani: a visszavándorlók nagy száma nem tudta jelentős mértékben csökkenteni a munkaerőhiányt.

A királyi Magyarországon a kivándorlást jelentős mértékben erősítette fel a mezőgazdaságilag használt terület rendkívül egyenlőtlen elosztása. A nagy latifundiumokkal[17] szemben mérhetetlen számú kis- és még kisebb paraszti birtokok álltak, amelyek a megélhetéshez kicsinek, az éhenhaláshoz nagynak számítottak. 1895-ben a parasztok 53%-a 5 holdnál kevesebb földdel rendelkezett. Ez az 53% az összes agrárbirtoknak csupán 6,15%-át tette ki. Ezzel szemben a nagybirtokosok 0,16%-a birtokolta az összes agrárterület 31,19%-át. Közülük mindegyik több mint 1000 katasztrális holddal rendelkezett.[18] Nem csoda hát, hogy a már így is rosszul kereső kis földtulajdonosok az öröklés révén generációról generációra egyre életképtelenebbé váltak, és végül nem maradt más számukra a túléléshez, minthogy napszámosként dolgozzanak vagy külföldön próbáljanak szerencsét.[19] A Monarchia magyar részéből kivándorolt személyek kereken 60%-ának életkora nem haladta meg a 30 évet.[20] Sokan közülük nem rendelkeztek még családdal, s ezért könnyebben hagyták maguk mögött hazájukat.

Az 1. világháború előtt a szlovének azon népek közé számítottak, akik számará-

17 A Muravidéken különösen a nagyobb nemesi családok, mint a Széchy, Batthyány, Széchényi és Bánffy rendelkeztek kiterjedt földbirtokkal.

18 Lengyel, 1948. 101–102. p.
19 Fujs, 2007. 154. p.
20 Puskás, 1982. 41. p.

nyukhoz képest leginkább hozzájárultak az emigrációhoz: 1914-ben már több mint 300.000-en vándoroltak ki. Többségük az USA-ba, kisebb részük az európai országokba, valamint Dél-Amerikába.[21] Ennek megfelelően azon szlovének száma, akik Magyarországon éltek és kivándoroltak az USA-ba, nem volt jelentéktelen. 1905 és 1907 között a Magyarországból kivándorló szlovének száma egy addig nem sejtett mértéket ért el. 1907-ben a Magyar Királyság területéről kivándorolt személyek között 8,5%-ot tett ki a szlovének aránya.[22] Azok a becslések, miszerint a Magyarországon élő, viszonylag kevés számú szlovént mennyire érintette az 1893 és 1914 közötti első nagy kivándorlási hullám, természetesen elég nagy szórást mutatnak: 7000-től 25.000 fő között tendál.[23] Metka Fujs szerint a Muravidékről 1910-ig 5867 fő vándorolt ki, azaz a régió lakóinak egytizede.[24] El lehet képzelni, mennyire visszavethette ezt a vidéket az összlakosság egytizedének – főleg fiatal férfiaknak – a kivándorlása. Bár a Muravidéken a felvázolt viszonyok alapján a vonzó és taszító tényezők kölcsönösen felerősítették egymást, ez a terület a Szent István-i Magyarországnak nem tartozott azon vidékei közé, ahonnan nagyarányúnak mondható a tengeren túlra történő emigráció. Ennek központjait inkább az ország észak-keleti vidékén fekvő – a fővárosból nézve perifériku snak számító – vármegyék jelentették, amelyeket szinte teljesen elkerült az iparosítás. E vármegyék lakói a magyarok mellett többnyire szlovákok voltak, és – ellentétben a Muravidékkel – az innen történt kivándorlást a természetes szaporodás nem pótolhatta.[25]

A magyar kormány szabályozza a kivándorlást

Az Európából történő kivándorlást különösen két tényező határozta meg: a vasúthálózat kiépítésével a migránsokat gyorsan és kedvező áron lehetett a kikötőkbe szállítani, másrészt megjelentek azok a nagy gőzhajók, amelyek alkalmanként akár 3000 utast tudtak befogadni.[26] A legfontosabb német kivándorlókikötőkből, Brémából és Hamburgból indult az Újvilágba az emigránsok hatalmas tömege. Csak a HAPAG (Hamburg-Amerikanische Packetfahrt-Actien-Gesellschaft [Hamburg-Amerikai Csomagszállító Részvénytársaság]) 1850 és 1913 között több mint 4 millió utast szállított a hamburgi kikötőből, köztük több mint 2 millió kelet-európait. Az új hazát választók 85%-a az USA-ba emigrált.[27]

A lakóhelytől a kikötőkig az erre szakosodott ügynökségek szállították az emigránsokat, akiknek többnyire – a mai terminus technicusnak megfelelő – all inclusive

21 Klemenčič, 2005. 108–109. p.

22 Ez érték jóval meghaladta a magyarországi szlovén emigránsok arányának az átlagát, ami 1899 és 1913 között pontosan 4% volt. *Kuzmič, Mihael:* Slovenski izseljenci iz Prekmurja v Bethlehemu v ZDA 1893–1924. Naselitev in njihove zgodovinske, socialne, politične, literarne in verske dejavnosti. Ljubljana, 2001. (továbbiakban: Kuzmič, 2001.) 298. p. (Migracije; 2.)

23 Uo.

24 Fujs, 2007. 154. p.

25 Grafikai ábrázolása Puskás, 1982. 57., 68–69. p.; Kuzmič, 2001. 24., 26. p.

26 *Brinckmann, Andrea:* Unterwegs mit Eisenbahn und Dampfschiff. Die Bedeutung verkehrstechnischer Entwicklungen für die Auswanderung. In: Brinckmann – Gabrielsson, 2008. 95–107. p.

27 *Gabrielsson, Peter:* Von den ersten Kolonisationsversuchen zur Massenauswanderung – die Auswanderung bis zum Ersten Weltkrieg. In: Brinckmann – Gabrielsson, 2008. (továbbiakban: Gabrielsson, 2008.) 27. p.; *Steidl, Annemarie:* Ein ewiges Hin und Her. Kontinentale, transatlantische und lokale Migrationsrouten in der Spätphase der Habsburgermonarchie. = Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften, 2008. Heft 1. 15–42. p.

HAPAG-hirdetés az 1913-ban üzembe helyezett, 52.000 bruttó regisztertonnás „Imperator”-ról, egy tipikus emigráns hajóról (https://wikihmong.com/en/SS_Imperator Megtekintve: 2022. március 1.)

csomagot adtak el.[28] Azaz: transzfer a vasútállomáshoz, a vasúttal történő utazás, a kikötőben való tartózkodás a behajózásig, valamint a tengeren át való út. Így aztán a legegyszerűbb földműves is, ha legalább valamennyi pénzzel rendelkezett, említésre méltó földrajzi ismeretek nélkül is rábízhatta magát az ügynökségre, amely a kívánt célországba szállította.

A kivándorlást azok, akik komolyan rászánták magukat, többségében pozitívan ítélték meg, hisz legalább felcsillant számukra a remény, hogy ez által javítanak saját, valamint családjuk sorsán. Néhány európai ország számára a kivándorlás azonban – legkésőbb a századfordulóra – komoly társadalmi problémává vált. A jelentős számú fiatal, főleg férfi munkaerő elvándorlása érezhető feszültséget okozott a munkaerő piacán. Ezért aztán a nagybirtokosok nyomást gyakoroltak a kormányra, attól való félelmükben, hogy a munkaerő hiánya felveri a béreket. Másrészt, az emigráció demográfiai tekintetben is előnytelenül befolyásolta az össznépesség korfáját.[29]

Így aztán megoszlott a közvélemény abban, milyen mértékben és meddig nézheti tétlenül az állam a kivándorlást. Míg egyesek számára a kivándorlás az alkotmányban biztosított jogot jelentette,[30] mások számára a szociális bajt, amely ellen az államnak kötelessége tennie valamit. Ez utóbbi felfogást jól mutatja a „Pester Lloyd” 1902-ben megjelent cikke, amely „rákos daganathoz” hasonlította az emigrációt, *„ami évtizedek óta a magyar állam idegrendszerét pusztítja és állandó szaporodását egyre nehezebb lesz megakadályozni”*.[31] Így nem csoda, hogy az effajta közhangulat miatt Magyarországon már korán megpróbálták korlátozni a kivándorlást és a vele való visszaélést törvényekkel körülbástyázni.[32] Egy l881-ben, az akkori belügyminiszter, Tisza Kálmán által beterjesztett törvényjavaslat[33] – bár eléggé hatástalannak bizonyult, de – már körvonalazta

28 Caro, 1909. 59–66. p.

29 Puskás, 1982. 96–97. p.

30 Lásd az 1867. december 21-én hozott alaptörvény 4. cikkelyét az állampolgárok általános jogairól. „A kivándorlás szabadságát az állam részéről csak a hadkötelezettség korlátozhatja.” Reichsgesetzblatt, 1867. 61. Stück 394. p. Nr. 142. https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rgb&datum=18670004&seite=0000039 (Megtekintve: 2022. március 1.)

31 Budapest, 5. November. = Pester Lloyd, 6. Nov. 1902. 2. p.

32 Puskás, 1982. 96–97. p.

33 Uo.

a későbbi törvényhozás számára az első lépést, amire a 20. század elején sor is került. Az 1903 májusában kihirdetett kivándorlási törvény korlátok közé terelte az emigrációt és egy szigorú, adminisztratív ellenőrző eljárásnak rendelte alá.[34]

Az 1903-ban elfogadott törvény több célt is szolgált. Első szakasza korlátozta a kivándorlás engedélyezését: hadköteles férfiaknak csak „*egy erre kompetens hatóság által kiállított engedéllyel*" lehetett kivándorolniuk. (2. § a. bek.) Kiskorúaknak csak az apjuk vagy a gyámjuk beleegyezésével, 15 év alatti hímnemű személyek és kiskorú nőnemű személyek az engedély birtokában is csak akkor vándorolhattak ki, „*ha egy megbízható felnőtt személy kíséretében utaztak és a célállomáson gondoskodtak a szállásukról*" (2. § c. bek.). Teljes kivándorlási tilalom vonatkozott azon személyekre, akik ellen büntetőeljárás alatt álltak (2. § b. bek.), akik a 15 év alatti gyermeküket itthon akarták hagyni, anélkül, hogy megfelelő ellátásukról előzőleg gondoskodtak volna (2. § d. bek.), és végül azokra, akik „*nem rendelkeztek a kívánt célállomás eléréséhez szükséges anyagiakkal*", vagy nem feleltek meg azoknak a követelményeknek, amelyeket a fogadó ország előírt a migránsok számára (2. § e. bek.). Végül a kivándorlási törvény az aránytalan függőségi viszonyokat is szerette volna megelőzni: ezért megtiltotta azon személyek kivándorlását, akiknek „kolonizáció céljából" kilátásba helyezték a tengeren való átkelés részbeni vagy teljes ingyenességét, vagy annak megelőlegezését (2. § f. bek.). Az ilyen „redempciós módszer", amikor ún. barterüzletként az ingyen utazást megfelelő mennyiségű munkával lehetett megváltani, az Amerikába történő kivándorlás kezdeti időszakában teljesen elfogadott, bevett „üzlet"-nek számított.[35]

A kivándorlási törvény második szakaszában (7–22. §) a szállítással, utaztatással foglalkozó vállalkozások tevékenységét – akiknek ügynökei és toborzói kétes praktikákat is bevetettek, hogy kivándorlásra édesgessék ügyfeleiket[36] – is lényegbevágó módon szabályozták. A vállalkozásnak egy állami koncessziót kellett kiváltani (7. §), amelyhez csak akkor juthatott hozzá, ha bizonyos követelményeknek megfelelt. A vállalkozónak vagy magyar állampolgárnak kellett lennie (8. § 1. szakasz) vagy egy teljes felhatalmazással rendelkező magyar állampolgárságú személyt, mint képviselőjét felmutatni, (8. § 2. szakasz) továbbá 100.000 korona kauciót kellett letennie (9. §.). A szállítási vállalkozónak végül nyomatékosan megtiltották, hogy „*kivándorlásra csábítsa az ügyfelet, hogy házról házra járva a kivándorolni szándékozóktól az utazási összegen kívül bármi mást követeljen vagy elfogadjon, vagy előleget adjon az ügyfélnek*" (12. §).

A kivándorlási törvény harmadik szakasza (23–33. §) a szállítási vállalkozó és a kivándorló közötti jogállást szabályozta. Az utazási szerződést írásban kellett megkötni, magyar nyelven vagy „*magyarul és a kivándorló anyanyelvén, három példány-*

34 IV. Gesetz-Artikel über die Auswanderung. = Ungarische Reichsgesetzsammlung für das Jahr 1903. 43–57. p. E törvény rövid bemutatását lásd *Bunzel, Julius:* Das neue ungarische Auswanderungsgesetz. = Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, 1903. No. 6. 793–798. p.; 1903. évi IV. törvénycikk a kivándorlásról. https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90300004.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D35 (Megtekintve: 2022. március 1.)

35 Gabrielsson, 2008. 16. p.; *Brunner, Bernd:* Nach Amerika. Die Geschichte der deutschen Auswanderung. München, 2009. (továbbiakban: Brunner, 2009.) 43–64. p.

36 Pollack, 2010. 103–125. p.; Brunner, 2009. 62–64. p.

ban" (24., 26. §). A 26. § szerint a szerződésnek a következőket kellett tartalmaznia: az utazási vállalkozó nevét, a kivándorló nevét, életkorát és lakóhelyét, az utazás útvonalát és azt a helyet, ahol az úticél lesz, a pontos elindulási időt, a szállításra kijelölt hajó adatait, az indulás napját, a vasúton történő utazásnál a kocsi osztálybesorolását, hajó esetén annak a helyiségnek a leírását, amelyet az átkelés során vehet igénybe, a szállítás költségét „számokban és betűkben". A szerződésben pontosan szabályozni kellett a 27. § szerint a vállalkozóra háruló közelezettségeke: első helyen a személy és a csomagszállítás pontosan megnevezett, fix összegű ellenértékét. Emellett az utazási vállalkozónak az egész út alatt gondoskodnia kellett a „kielégítő, egészséges és higiénikus ellátásról és szállásról", kötelezték ingyenes orvosi ellátás biztosítására, és abban az esetben, ha kliense út közben elhalálozott, neki kellett gondoskodnia a temetés megszervezéséről. Köteles volt a csomagok elvesztésére vagy sérülésére, valamint a „családfő" balesete esetén annak ápolására is biztosítást vállalni, egy a belügyminiszter által jóváhagyott tarifa mellett. Végül egészen újszerűnek hat az a határozat, miszerint a kivándorlónak joga van arra, ha rajta kívül álló okok miatt az utat meg kell szakítani vagy késve érkeznek a célállomásra, minden külön költség nélkül megfelelő ellátást és szállást kapjon. Több mint 1 hetes késés esetén a kivándorlót különleges visszalépési jog illette meg (28. §). Míg a legtöbb Magyarországról származó kivándorló Hamburgból, Brémából, vagy a szlovének esetében az általuk kedvelt Le Havre-ból[37] hajóztak ki az Újvilág felé, az egyetlen, a Monarchia magyar felében lévő, ma Horvátországban fekvő kikötőből, Fiuméből (Rijeka) nagyon kevesen emigráltak. Ez a tengeri út ugyanis az olasz csizma megkerülésével, a Földközi-tengeren, majd a Gibraltári-szoroson keresztül sokkal hosszabb ideig tartott, mint az Északi-tengeren át. Hogy Fiumét vonzóbbá tegyék, számtalan intézkedést hozott a budapesti kormány. Így erősen támogatta a kikötő vasúttón történő elérését, ám hogy a magyar emigráció Mekkája legyen a fiumei kikötő, az nem utolsó sorban a Német Birodalomból érkező diplomáciai nyomáson bukott meg.[38] Az 1. világháború kitöréséig a HAPAG Hamburgban, az észak-német Loyd pedig Brémában minden más kikötővel szemben, amelyek főként a kivándorlókból éltek, megtartotta vezető helyét.

Amikor a 20. század első évtizedének a végén kirajzolódott a háború lehetősége, a legfőbb szempont már a hadköteles férfiak ellenőrzése lett. Az 1909-ben meghozott kivándorlási törvény,[39] amely hatályon kívül helyezte az 1903-ban elfogadottat, drasztikus módon korlátozta annak a lehetőségét, hogy hadköteles férfiak törvényesen emigrálhassanak. A 17. életévüket már betöltött férfiak már csak olyan írásos engedéllyel vándorolhattak ki, amelyet a belügyminiszter és a honvédelmi miniszter együttesen jóváhagyott. Ennek feltétele volt a kaució letétele is, amelynek összege 100 és 1000 korona között mozgott. A kauciós összeget nem fizették vissza abban az esetben, ha „*az illető saját hibájából az útiokmány érvényességének a lejárta előtt nem tért vissza*" (2. § b. bek.). Gyakorlatilag arról volt szó, hogy az emigrálni kívánó személyek kivásárolhatták magukat a hadkötelezettség alól. A balkáni háború alatt és

37 Caro, 1909. 28. p.

38 Puskás, 1982. 99–100. p.

39 1909. II. törvénycikk a kivándorlásról. https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=90900002.TV&targetdate=&printTitle=1909.+%C3%A9vi+II.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev (Megtekintve: 2022. március 1.)

után (1912–1913) a hadköteles korú férfiak kivándorlását teljesen megszüntették.[40] Erre az időre azonban a migrációs hullám már túl jutott a tetőpontján.

A magyar kormány arra törekedett, hogy megkönnyítse a kivándorolt állampolgárainak visszatértét hazájukba, ami viszont – az állampolgárság gyakori cserélgetése miatt – gyakran komoly problémákat vetett fel.[41] Ezt figyelembe véve az 1903. évi kivándorlási törvény létrehozott egy kivándorlási pénzalapot, amely azon vagyontalanoknak, akik elhatározták, hogy visszatérnek hazájukba, igyekezett a visszaút költségeit biztosítani. Másik célja az volt, hogy külföldön istápolják a kivándoroltak tájékozódását, állás- és szálláskeresésüket, és tekintettel vallási és kulturális igényeikre, megpróbálja azokat is támogatni.[42] E feladatok kijelölése mögött a magyar kormánynak a háttérben az a szándéka is meghúzódott, hogy az USA-ban egyes területeken fejét felütő, a nem magyar nemzetiségek magyarellenes agitációját ezen pénzügyi alappal is ellensúlyozza. A dolog eléggé kétélűnek bizonyult, hiszen az egyik oldalról minden kétséget kizárólag hozzájárultak ahhoz, hogy az emigránsok erősítsék az óhazával fenntartott kapcsolataikat, míg a másik oldalról támogatták az emigránsokat, hogy talpra álljanak az USA-ban. A Magyarországról kivándoroltak magán szervezetek pártfogását is igénybe vehették, mint pl. a „Magyar Segélyszervezet"-ét vagy a „Magyar Menhely"-ét. A Magyar Segélyszervezet Ellis Islanden lévő megbízottja igyekezett az érkező magyar emigránsoknak azonnali segítséget nyújtani.[43]

(Ford. Ács Zoltán)

40 Puskás, 1982. 106–119. p.

41 Puskás, 1982. 56–62 p.

42 Az 1903. évi kivándorlási törvény 35. §-a.; Az 1909. évi kivándorlási törvény 29. §-a.

43 *Gammerl, Benno:* Untertanen, Staatsbürger und Andere. Der Umgang mit ethnischer Heterogenität im Britischen Weltreich und im Habsburgerreich, 1867–1918. Göttingen, 2010. 58. p. (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft; 196.)

Horváth Zoltán

A fényes szelektől a kulturagitációig

Hadnagy László (1921–1963) életútjának bemutatása

Bevezetés

Szombathelyen és Vas megyében kevés meghatározó, nagyformátumú politikus akad a 2. világháborút követő, ún. koalíciós időszakban, valamint a szocializmus évtizedei alatt.

A rendszerváltás után is tartó kultusza egyedül Gonda György (1923–2000), egykori Vas megyei tanácselnöknek maradt meg, aki 1957. november 21. és 1978. június 20. között, több mint 20 éven át töltötte be a tisztségét. Ezalatt az időszak alatt, számos kulturális kezdeményezés kötődött a nevéhez. 1978. június 20. és 1984. június 30. között államtitkárként az Országos Környezetvédelmi- és Természetvédelmi Hivatal elnöke. Államtitkárként az egyik legmagasabb rangot betöltő szombathelyi volt a Kádár-korszak alatt.[1] Hasonlóan magas funkciót vitt Hadnagy László, őt azonban elfeledte a helyi közvélemény, de életéről tudományos megközelítésű dolgozat sem született. Írásomban ezt a hiányt pótolni nem tudom, mindazonáltal felvillantani igyekszem pályaképének alakulását, amely cseppet sem tanulságok nélküli.

A szabadművelődéstől a politikai pozícióig

Hadnagy László 1921. május 3-án született Szombathelyen.[2] Szülei Hadnagy János MÁV-lakatos[3] és Lénárt Terézia voltak.

Hadnagy László (VSZ, 1963. 1. köt. 1. p.)

Általános és középiskolai tanulmányait Szombathelyen végezte. A város nagyhírű, Premontrei Rendi Szent Norbert Gimnáziumában kifejezetten aktív közösségi életet élt. Pénztárosi feladatott látott el az Ifjúsági Segítő-Egyesületben,[4] második asszisztensi és titkári pozícióba került a Mária-kongregációban,[5] elnöke a Berzsenyi Önképzőkör-

1 Tisztelet Gonda Györgynek. Emlékkönyv. Szerk. Gál József. Szombathely, 2001. 284 p. (Documenta Savariensia; 4.)

2 Magyar Életrajzi Lexikon. Főszerk. Kenyeres Ágnes. 1. köt. Bp., 1967. 655. p.

3 https://library.hungaricana.hu/hu/view/MNL_OL_XIX_A_83_b_305_3049_3120/?pg=333&layout=s&query=Hadnagy%20L%C3%A1szl%C3%B3 (Megtekintve: 2021. november 12.)

4 A Csornai Premontrei Kanonokrend Szombathelyi Szent-Norbert Gimnáziumának évkönyve az 1938–39. iskolai évről. Szerk. Simonffy Jenő. Szombathely, 1939. (továbbiakban: Simonffy, 1939.) 100. p.

5 Simonffy, 1939. 68. p.

nek,[6] gyakorlócsoportot szervezett az iskolai gyorsíróversenyhez.[7] Az iskolai rendezvényeken beszédeket mondott, szavalt, miközben érdemjegyei kivétel nélkül kitűnőek voltak.[8] 1938-ban érettségizett kitüntetéssel, ebben az évben rajta kívül csak ketten értek el hasonló eredményt.[9]

A gimnázium után Budapestre került, ahol az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán latin–magyar szakos tanári oklevelet szerzett, hogy aztán ismét szülővárosába térjen vissza szabadművelődési fogalmazónak. Doktori disszertációja Fábchich József (1753–1809) kőszegi születésű, győri egyházmegyei papról, tanárról, íróról készült.

A szabadművelés, a 2. világháború után jelentős állami befolyás alatt álló népművelést volt hivatott leváltani. A szabadművelődési rendszer egy sajátos, összetett struktúraként működött, amelyben részt vett az állam, civil és egyházi szervezetek, de politikai pártok is.[10] Vas megye és Szombathely 1946-ban létrehozott szabadművelődési felügyelőség élén a Nemzeti Parasztpárt (NPP) tagjai álltak[11]. Hadnagy is NPP tagsággal rendelkezett,[12] és az egyik legaktívabb kulturális szervezője a pártnak.[13]

1947-ben Hadnagy Palkó István (1913–2008) akkori gimnáziumi tanárt – később a helyi kulturális élet egyik legmeghatározóbb szervezőjét, a Szombathelyi Felsőfokú Tanítóképző Intézet alapító igazgatóját – váltotta a Népi Kollégiumok Országos Szövetsége (NÉKOSZ) mozgalomban szervezett Sabaria Népi Kollégium igazgatói székében. A népi kollégium Szombathelyen is a környékbeli szegényparaszti származású fiatalokat célozta meg, akik csak úgy tudtak középiskolai tanulmányokat folytatni, hogy számukra szállást biztosítottak, ugyanakkor az iskolai oktatáson túl délutáni, hétvégi képzéseket is szerveztek számukra. A népi kollégiumok erősen paraszt-, illetve kommunista párti hatás alatt álltak. Vélhetően az erősebb ideológiai irányítás miatt váltották le a nagy műveltségű, ám kevésbé politikus, mint inkább tudósalkatú Palkót 1 év után. Hadnagyot fiatal kora miatt is szerették a kollégisták. Kollégiumi esteket rendezett, falujárásokat szervezett. A népi kollégiumot korábbi helyéről egy üresen álló villaépületbe költöztette át, amely már komfortosabbnak számított.[14] A NÉKOSZ-t 1949. július 10-én feloszlatták nemsokkal Rajk László belügyminiszter – aki a mozgalom támogatója volt – letartóztatása után.

A Hadnagy nem csak a NÉKOSZ szombathelyi szervezésében vett részt. A Szabadművelődési Felügyelőség munkatársaként lett tagja az 1948. március 6-án az Egyesült Parasztifjúság Országos Szövetsége (EPOSZ) Vas Megyei Intéző Bizottságának kultúrfelelősként,[15] majd május 7-én megalakult Magyar Ifjúság

6 Simonffy, 1939. 70. p.
7 Simonffy, 1939. 62. p.
8 Simonffy, 1939. 95. p.
9 Simonffy, 1939. 97. p.
10 *Juhász Erika:* A felnőttek képzése és művelődése egykor és ma Magyarországon. Debrecen, 2016. 38. p.
11 *Kiss Gyula:* Népművelés és kulturális forradalom, 1945–1960. = Vasi Szemle (továbbiakban: VSZ), 1960. 1. köt. 113. p.
12 *Szakály Éva:* A fényre jött ember játszani akar. = Életünk, 1973. 6. sz. 525. p.
13 *Varga Zoltán:* Az 1947-es év politikai küzdelmei Vas megyében. 1. rész. = VSZ, 1983. 1. sz. 36. p.
14 *Takács Ferenc:* Életrajzi visszaemlékezések. http://bollakalman.hu/Emlektabla/TakacsF/takacsszoveg.htm (Megtekintve: 2020. április 27.)
15 *Söptei István:* A MINSZ megalakulásától a DISZ zászlóbontásáig. Az ifjúsági mozgalom története Vas megyében 1948. április–1950. június. In: Savaria. A Vas Megyei Múzeumok értesítője. 17–18., 1983–1984. Szerk. biz. Bándi Gábor, Cserményi Vajk, Horváth Ernő. Szombathely, 1988. (továbbiakban: Söptei, 1988.) 375. p.

Népi Szövetség (MINSZ) Vas Megyei Bizottságának.[16]

A Parasztpárt delegáltjaként vett részt a szombathelyi Nemzeti Bizottság munkájában, ahol többek között az iskolák államosítását követelte egy 1948-ban elhangzott napirend előtti beszédében.[17]

Zala megyei elnökhelyettes

A kommunista pártnak 1950-ben lett tagja.[18] Már vasi szabadművelési felügyelőként is dolgozott Zala megyében,[19] ám hamarosan a zalai tanács népművelési osztályának vezetőjévé nevezték ki. Ebben az időszakban is elsősorban a parasztság művelését tartotta fontosnak, azonban a megyei lapokban megjelent írásai arról tanúskodnak, hogy teljesen magáévá tette a kommunista ideológiát,[20] elég csak egy–két írása címét idézni: „A kultúra: az osztályharc egyik csatája",[21] „A szocialista kultúra bástyái. A kultúrotthonok"[22] – ebben az írásában hibának nevezi a kultúrmunka korábbi széttagolását, és tulajdonképpen a szabadművelés elvét tagadja meg –, „A kultúra: az osztályharc éles fegyvere",[23] „A kulturagitáció minden fegyverével a Békekölcsönjegyzés győzelméért!".[24] Az idézetteken kívül sokat is írt, és ezekben a cikkeiben foglalkozott többek között a könyvtárak fejlesztésével[25] is. Osztályvezetőként segítette a Zala Megyei Írók és Művészek Munkaközösségének megalakulását.[26]

1954-ben a tanács elnökhelyettesévé választották, osztályvezetői tisztségét 1951. július 1-jétől 1954. november 3-ig töltötte be.[27] Tudásával, intellektusával, diplomáciai érzékével a megyei pártelit fölé magasodott.[28] 7 hónapon át, 1955. szeptember 22-től 1956. május 5-ig elnökhelyettesként ellátta a vb-elnöki teendőket is. Az 1956. évi forradalom során őt is eltávolították pozíciójából, azonban november 4-e után tagja lett a párt intézőbizottságának, majd mint a Hazafias Népfront Zala megyei elnöke dolgozott tovább, 1958-ban pedig országgyűlési pótképviselővé választották.[29]

A Zala megyei Tanács elnökhelyetteseként kifejezetten aktív volt: rendszeresen megjelent különféle rendezvényeken, publikált, könyvekhez írt előszót,[30] szerkesz-

16 Söptei, 1988. 368. p.

17 *Kovács József*: Az iskolák államosítása a szombathelyi tankerületben. = VSZ, 1974. 3. sz. 416. p.

18 https://library.hungaricana.hu/hu/view/MNL_OL_XIX_A_83_b_305_3049_3120/?pg=333&layout=s&query=Hadnagy%20L%C3%A1szl%C3%B3 (Megtekintve: 2021. november 12.)

19 *Juhász Imre:* Csak a művelt nép boldogul. Érdekes adatok a Szabadművelődési Felügyelőség munkájáról. = Zala, 1949. máj. 29. 4. p.

20 *Hadnagy László:* A Szabad Föld Téli Esték sikeréért. = Zala, 1950. jan. 1. sz. 4. p.; *Uő:* Arccal a kultúra felé. = Zala, 1950. jan. 22. 4. p.; *Uő:* A 30 éves szovjet film ünnepe. = Zala, 1950. febr. 22. 4. p.

21 *Uő*: A kultúra: az osztályharc egyik csatája. = Zala, 1950. márc. 21. 4. p.

22 *Uő*: A szocialista kultúra bástyái. A kultúrotthonok. = Zala, 1950. júl. 9. 4. p.

23 *Uő*: A kultúra: az osztályharc éles fegyvere. = Zala, 1950. szept. 17. 5. p.

24 *Uő*: A kulturagitáció minden fegyverével a Békekölcsönjegyzés győzelméért! = Zala, 1951. szept. 29. 2. p.

25 *Uő*: Könyvtáravatás. = Zala, 1950. márc. 5. 1. p.

26 Megalakult a megyei írók és művészek munkaközössége. = Zala, 1952. márc. 12. 3. p.

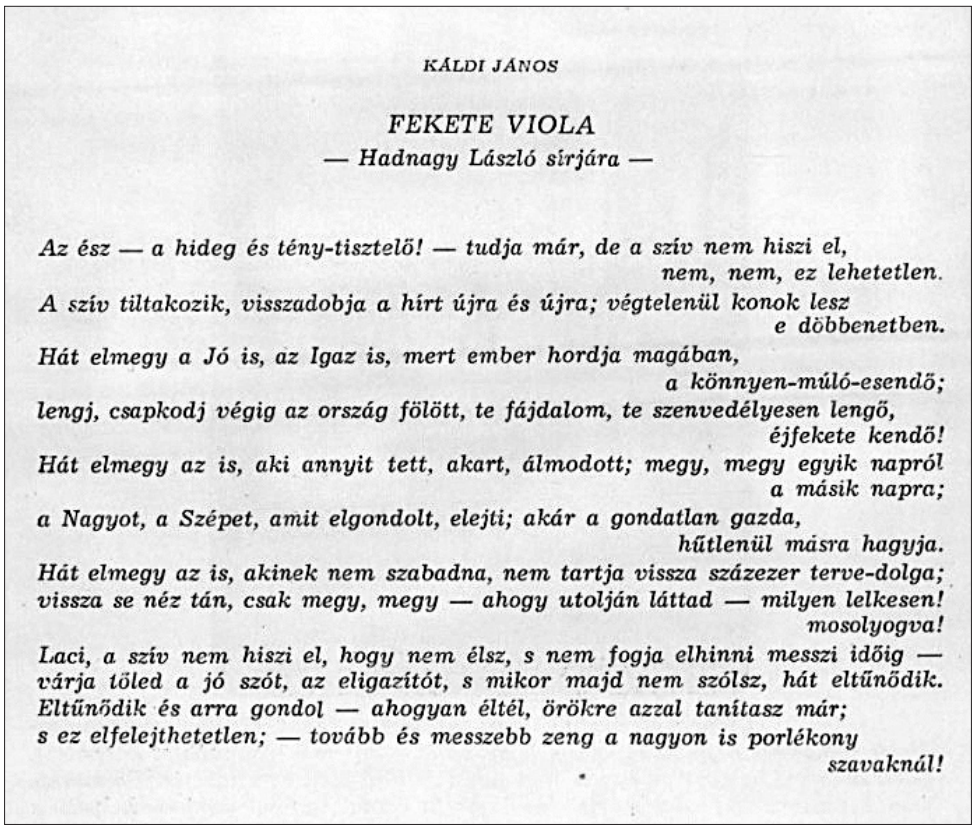
27 Zala megye archontológiája, 1138–2000. Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg, 2000. 416. p. (Zalai Gyűjtemény; 50.)

28 *Németh József*: A Göcseji Falumúzeum létrehozása. In: Zalai Múzeum. 17. Kötetszerk. Frankovics Tibor. Zalaegerszeg, 2008. (továbbiakban: Németh, 2008.) 329. p.

29 Nagy részvét mellett eltemették dr. Hadnagy László művelődésügyi miniszterhelyettest. = Népszabadság, 1963. ápr. 13. 5. p.

30 *Hadnagy László:* Bevezető. In: *Vajda József*: Cserta partján. Göcseji népdalok. Zalaegerszeg, 1959. 3. p.; *Uő:* Előszó. In: Olvasókönyv Zala megye történetéhez. Összeáll. Degré Alajos. Zalaegerszeg, 1961. 3–4. p.

31 Zalai képeskönyv. Szerk. Hadnagy László. Zalaegerszeg, 1961. 77 p.

KÁLDI JÁNOS

FEKETE VIOLA

— Hadnagy László sírjára —

Az ész — a hideg és tény-tisztelő! — tudja már, de a szív nem hiszi el,
nem, nem, ez lehetetlen.
A szív tiltakozik, visszadobja a hírt újra és újra; végtelenül konok lesz
e döbbenetben.
Hát elmegy a Jó is, az Igaz is, mert ember hordja magában,
a könnyen-múló-esendő;
lengj, csapkodj végig az ország fölött, te fájdalom, te szenvedélyesen lengő,
éjfekete kendő!
Hát elmegy az is, aki annyit tett, akart, álmodott; megy, megy egyik napról
a másik napra;
a Nagyot, a Szépet, amit elgondolt, elejti; akár a gondatlan gazda,
hűtlenül másra hagyja.
Hát elmegy az is, akinek nem szabadna, nem tartja vissza százezer terve-dolga;
vissza se néz tán, csak megy, megy — ahogy utolján láttad — milyen lelkesen!
mosolyogva!
Laci, a szív nem hiszi el, hogy nem élsz, s nem fogja elhinni messzi időig —
várja tőled a jó szót, az eligazítót, s mikor majd nem szólsz, hát eltűnődik.
Eltűnődik és arra gondol — ahogyan éltél, örökre azzal tanítasz már;
s ez elfelejthetetlen; — tovább és messzebb zeng a nagyon is porlékony
szavaknál!

Káldi János verse (Káldi, 1963. 4. p.)

tett,[31] vagy írt a megye kultúrházairól,[32] támogatta a zalai szabadtéri néprajzi múzeum létrehozását,[33] valamint a Zala megyei földrajzi nevek gyűjtését.[34]

Művelődési miniszerhelyettes

1962. április 6-án a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 3088/1962. számú határozatával jóváhagyta dr. Hadnagy László művelődésügyi miniszterhelyettesi kinevezését.[35] A határozathoz tartozó előterjesztés szerint a Művelődési Minisztériumban előbb négy, majd három miniszterhelyettes látta el a területek irányítását, azonban a népművelésnek,

32 Zala megye kulturotthonai a párt- és kormányhatározatok megvalósításáért. Szerk. Hadnagy László. Bp., 1953. 59 p. (A kultúrotthon-vezetők kézikönyvtára; 15.)

33 Németh, 2008. 340. p.

34 *Németh József*: Zala megyében befejeződött a földrajzi nevek gyűjtése. = Életünk, 1964. 2. köt. 151. p.

35 https://library.hungaricana.hu/hu/view/MNL_OL_XIX_A_83_b_305_3049_3120/?pg=332&layout=s&query=Hadnagy%20L%C3%A1szl%C3%B3 (Megtekintve: 2021. november 12.)

a „tömegkulturális" tevékenységnek évekig nem volt önálló minisztériumi egysége. A terület fontosabbá válása miatt azonban indokolt lett egy új miniszterhelyettesi poszt létrehozása, amelyre Ilku Pál (1912–1973) javasolta Hadnagyot, hivatkozva arra, hogy *„Zala megyében a művelődésügyi szakigazgatási és kulturális szervek irányításával ás segítségével kiemelkedő eredményeket értek el, ... képzettsége, a kulturális irányi tó munkában szerzett tapasztalatai és emberi tulajdonságai folytán alkalmas a miniszterhelyettesi munkakör betöltésére."*[36]

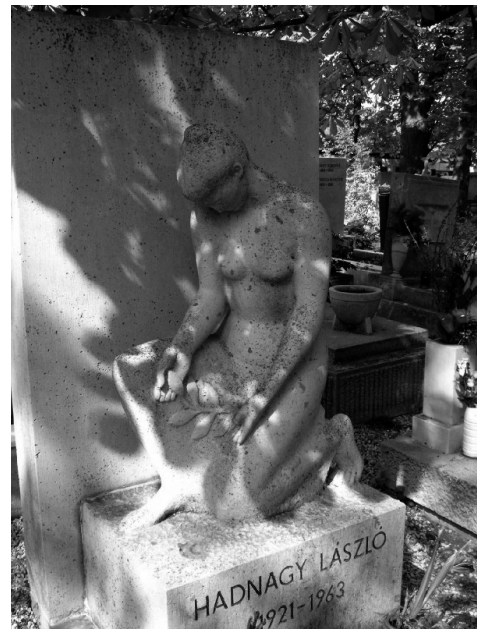
Hadnagy új pozíciójában is segítette szülővárosát, így Debrecen után Szombathelyen, a Felsőfokú Tanítóképző Intézetben indult el a 3 éves népművelő–könyvtár szakos képzés. Addig csak tanfolyamok keretében történt a népművelők felkészítése. A felsőfokú szakoktatás elindítása annyira fontos volt számára, hogy az 1962. tanévet ő nyitotta meg[37] az Intézetben szeptember 10-én.

Miniszterhelyettesként is elsősorban a falusiak művelődésének javítását tűzte célul. Fontosnak tartotta a parasztság általános és szakmai ismereteinek bővítését az önképzőköri tevékenységtől kezdve a kiállításokig. A könyvtári munkában a korszerű mezőgazdasági ismereteket nyújtó könyvek propagálását kívánta elérni az általános és a szocialista irodalom terjesztése mellett. A filmgyártást is úgy szerette volna formálni, hogy az a vidék társadalmi, gazdasági és politikai feladatait segítsék elő.[38]

36 Uo.

37 *Horváth Margit:* 20 éves a népművelő képzés Szombathelyen. = VSZ, 1982. 4. sz. 517. p.; *Uő:* 25 éves a népművelő és könyvtáros képzés Szombathelyen. = VSZ, 1988. 1. sz. 107. p.; *Tóth Gyula:* A szombathelyi könyvtáros képzés 30 éves. Múlt, jelen, jövő. = VSZ, 1992. 4. sz. 526. p.

38 *G. P.:* A falusi népművelés mai feladatai. = Népszabadság, 1962. okt. 26. 3. p.

Hadnagy László síremléke a Farkasréti temetőben
https://hu.wikipedia.org/wiki/Hadnagy_L%C3%A1szl%C3%B3 (Megtekintve: 2021. november 12.)

Pozícióját nem sokáig, kereken 1 évig tölthette be, hiszen 1963. április 9-én, 42 évesen elhunyt agyvérzésben.[39] A ravatalánál Ilku Pál mondott búcsúbeszédet.[40] Sírja a Farkasréti temetőben található, a síremlék Szabó Iván (1913–1998) szobrász alkotása.[41] A szombathelyi szerkesztésű „Vasi Szemle" és az „Életünk" folyóiratok is megemlékeztek a vasi születésű politikusról,

39 Dr. Hadnagy László művelődésügyi miniszterhelyettes. = Köznevelés, 1963. ápr. 11. 5. p.; *Takács Ferenc:* Életrajzi visszaemlékezések. http://bollakalman.hu/Emlektabla/TakacsF/takacsszoveg.htm (Megtekintve: 2020. április 27.)

40 Nagy részvét mellett eltemették dr. Hadnagy László művelődésügyi miniszterhelyettest. = Népszabadság, 1963. ápr. 13. 5. p.

41 https://epa.oszk.hu/00000/00003/00030/adattar.html; https://hu.wikipedia.org/wiki/Hadnagy_L%C3%A1szl%C3%B3 (Megtekintve: 2021. november 12.)

utóbbi kiadványban Káldi János (1922–1991) költő egy verssel tisztelgett előtte.[42]

Halála előtt pár nappal jelent meg vele interjú a Népszabadságban. Ebben hangsúlyozta, hogy számára a falusi olvasó-, könyvbarátmozgalom fellendítése volt az elmúlt 1 év egyik legfontosabb feladata. Ezen kívül az irodalmi színpadok jelentőségét, a termelőszövetkezeti akadémiák, valamint a munkásakadémiák jelentőségét emelte ki. A felnőttek oktatásának fontosságáról is szólt, szerinte a felnőttek általános és középfokú, valamint szakoktatásába a népművelésnek is be kell kapcsolódnia, akár speciális formákkal is, akár a rádió és a televízió bekapcsolásával. Feltűnő, hogy az interjú során a vidékiek, falun élők problémáival, az agrárismeretek fejlesztésével foglalkozik hosszan, miközben a városi munkássággal csupán érintőlegesen.[43] Számára még mindig az a réteg volt fontos, amelyet mint parasztpárti szabadművelési fogalmazó kezdett el felkarolni.

Összefoglalás

Hadnagy László politikai karrierje korai halála miatt nem teljesedhetett ki, ugyanakkor viszonylag fiatalon magas pozíciókat tölthetett be az 1950-es évektől. Kulturális szakemberként és kulturpoltikusként több, különböző világnézeti rendszer alatt is rendkívül aktív munkát folytatott. Középiskolás korában egyházi diákcsoportokat vezetett, majd a szabadművelés időszakában ifjúsági szervezeteket irányított és a Nemzeti Parasztpárt tagjaként a falusi közművelődést kezdte koordinálni. A kommunista hatalomátvétel után pártot váltott és a központosított kulturális irányítás alatt végezte tovább tevékenységét politikai pozíciókat is betöltve. Kiemelkedő műveltségéről tanúskodnak iskolai érdemjegyei és a róla szóló beszámolók is, ám az érvényesülés érdekében többször váltott ideológiát, pártot – mint láttuk meg is tagadta korábbi elveit. Ugyanakkor folyamatosan a kulturális területen csak a politikai rendszerekhez való igazodással volt lehetősége foglalkozni. Életútja rendkívül tanulságos, ha azt kívánjuk megérteni, hogy egy, a hivatása iránt elkötelezett szakembernek miként kell viselkednie a hatalommal szemben, ha pozíciójában szeretne maradni, illetve milyen alkukat kell megkötni, elfogadni, ha feljebb szeretne lépni.

42 *Horváth Ferenc:* Dr. HadnagyLászló, 1921–1963. = VSZ, 1963. 2. köt. 1–2. p.; *Palkó István:* Kulturális végrendelet. = VSZ, 1963. 2. köt. 2–4. p.; Nekrológ helyett. = Életünk, 1963. 2. köt. 3–4. p.; *Káldi János:* Fekete viola. Hadnagy László sírjára. = Életünk, 1963. 2. köt. (továbbiakban: Káldi,1963.) 4. p.

43 *Tamás István:* A népművelés korszerű formáiról. Beszélgetés dr. Hadnagy László művelődési miniszterhelyettessel. = Népszabadság, 1963. ápr. 7. 7. p.

Széll Kálmán

A hittel kapcsolatos gondolatok a 3. évezredben

Az emberi gondolkodásban a *tudás* mellett – annak akár ellenpárjaként – mindig szerepelt a *hit*, ami nem csak velünk él, de nélkülözhetetlen szerepet is játszik mindennapi életünkben. A hit valaminek a tudással (meggyőződéssel, megtapasztalással) egyenértékű – akár az életvitelre is kiható – értelmezése, megértése, ezek megélésének üzemanyaga, iránytűje. Míg azonban a tudás bizonyított (racionális) és objektív, a hit nagyrészt nem bizonyított (irracionális) és szubjektív ismeretanyag, elgondolás. Éppen ezért a tudás szellemi értéke – a mai szekuláris világ objektív megítélése szerint – nagyobb a hiténél, noha egyeseknél a „szilárd hitet" befogadja a ráció, ezáltal mintegy tudássá alakítja (lépteti elő), vagyis vele egyenértékűvé avatja.

Persze ez a leegyszerűsítés a valóságban bonyolultabb, összetettebb, hiszen lehet, hogy a bizonyítottnak elfogadottnak vélt tudásról idővel kiderül, hogy elégtelen-, vagy alkalmatlan bizonyítékokra épül – ezáltal valójában már puszta hitnek sem felfogható *hamis tudás* –, de az is, hogy a hitet valahol már bizonyították, csak a hit birtoklója nem tud róla, így ő az objektív tudást csupán szubjektív hitként véli. Éppen ezért, noha e két kategóriát (a hitet és tudást) az egyes személyek egyénenként és egymás mellett élik (ítélik) meg, a *sokaság azonos tudása és hite erősebb* és megbízhatóbb az egyéninél.

A hit és tudomány kapcsolatával magam már több helyen is foglalkoztam,[1] ezért a lényeget csak röviden ismétlem. Leszámítva a véletlen felfedezéseket, a *tudományos eredmények előzménye túlnyomórészt egyfajta hit, vagyis hipotézis.* Ha ezt a hipotézist sikerül bebizonyítani, akkor tudássá (tudománnyá) alakul, lép elő. Ilyen értelemben a *hit nem ellenpárja a tudásnak, hanem éppen előfeltétele,* a bizonyított tudás előzménye. A vallásos hit – a tudományosság megközelítésében voltaképpen szintén egy hipotézis, amit a hívők gyakran bizonyítottként élnek meg, (a tudással egyenrangúnak vélnek,) noha a végső bizonyítás csak halálunk után következik be. Ez egyben a vallásos hit, más hitekkel (hiedelmekkel) szembeni egyik különbözősége.

Tágabban értelmezve, a hit sokféle lehet. Időtartamát tekintve *átmeneti* vagy *tartós*, tartalmának értelmezése szerint lehet *változó*, vagy *állandó (állhatatos)*. A hit gyakran életkor függvényes. Súlyát mérlegelve vannak hétköznapi (banális) *gyenge, ingadozó*, labilis – de létezhetnek életre szóló *erős* (szilárd, megingathatatlan) hitek –, és ezen szélsőségek közt számtalan átmenet képzelhető el. Ahány ember, annyi (annyiféle) hit, sőt ugyanazon ember más és más tartalmú hitei is az idők során változhatnak.

1 *Széll Kálmán:* Erőméz. Gondolatok és emlékek a gyógyításról. 2. kiad. Vasszilvágy, 2012. (továbbiakban: Széll, 2012.) 242–243. p.; *Uő:* Göncölszekér. Emlékek, életek, gondolatok. Vasszilvágy, 2016. (továbbiakban: Széll, 2016.) 349–368., 388–396. p., *Uő:* Az etika válsága a harmadik évezredben. = Vasi Szemle, 2018. 4. sz. 307–396.p.

Vannak, akik szilárdan hisznek a babonákban – kártyavetésben, asztrológiában, tenyérjóslásban, talizmánokban, kabalákban stb. –, ismét mások fittyet hánynak ezekre. Léteznek *túlértékelt* hitek. Ilyen lehet pl. a fertőzésektől való indokolatlan aggodalom, a „varázsszerekbe", népi gyógymódokba való túlzott bizakodás, a vajákos emberekbe (jósokba, mágusokba, táltosokba), a „természetes gyógyítók" dilettánsaiba (kuruzslóiba) vetett feltétlen bizalom, a pánikkeltő okok fokozott megélése, (különböző fóbiák), hamis képzetek „beképzelése" és még folytathatnám. Vannak nehezen meggyőzhető, de hiszékeny emberek is, így a hit befogadása is különböző lehet.

A *hit kihat mindennapi életünkre*, miáltal aktív cselekedeteket, máskor passzivitást, avagy éppen tartózkodásokat válthat ki, ám gyakran csak puszta „nézet" marad. Kihatással lehet életmódunkra, szokásainkra, közérzetünkre. A gyógyászatban ismeretes az ún. *placebo hatás*, amit aktív orvos koromban a gyógyszerek kipróbálása, de a mindennapok során magam is tapasztaltam. Ha pl. a betegek – fájdalomcsillapító tablettákban – hatóanyag nélküli vehikulumot (hatástalan adalék-, vagyis „vivő" anyagot) kaptak, sokan arról számoltak be, hogy fájdalmuk elmúlt. Mert annyira hittek a fájdalomcsillapító – valódi fájdalomcsillapító adását követő – már korábban megtapasztalt hatásában, hogy fájdalomérzetük megszűnt. S ha már az orvoslásnál tartunk, a *gyógyításban sokat számít a betegnek a gyógyulásba, az orvosba és a gyógymódba vetett hite.*

A hittel rokon szavak az „elhívés", „gyanítás", „feltételezés", sőt a „bizalom" és a „remény" is, amik életünkre átmeneti, vagy akár komoly (tartós) befolyást gyakorló fogalmak, érzések lehetnek. Egyebek mellett ide tartozik az ún. *ráérzés* is, ami – egyes emberekben – viszonylag gyakran jelen van, noha nem mindig tudatosul (lásd később, *intuíció*). Ez arra utal, hogy a hit nem csak „nézet", „vélemény", hanem *egyúttal érzelmi természetű (indíttatású és következményű) kategória,* míg a *tudás túlnyomó részben az értelmi (racionális, tapasztalati) gondolkodás körére szorítkozik*. Az érzelem és értelem persze nem pontosan határolhatók el, s nem is feltétlenül egymással szembenálló (egymást kizáró) fogalmak. Pl. az orvos – eszményi esetben – *értelemmel kezel*, de *érzelemmel* (szeretettel, empátiával) *gyógyít*, tevékenysége során a kettőt egyszerre alkalmazza. Mindenesetre sok esetben a hitet egyenesen érzelemként (ráérzésként) fejezzük ki. Pl.: *Úgy érzem* (hiszem), „ma eső lesz", vagy hogy „meglátogat a leányom", vagy egy illető „nem megbízható", „X Y nem szeret engem" stb. Ezek a hitek, érzések persze gyakran valamely szubjektív előzményre épülnek, esetenként azonban semmivel sem támaszthatók alá, (pl. első találkozási, vagy akár találkozás nélkül kialakuló rokon- vagy ellenszenvnél).

A szinte bizonyságként megélt, egyfajta határozott megérzést, ráérzést, *intuíciónak* nevezzük. Az embereknek vannak – különböző mértékben – egyfajta *belső megérzései*, amit nem lehet – legalábbis nehéz – definiálni, ám mégis léteznek. Ezek bensőnkben *megfoghatatlanul jelen vannak,* vagy csak alkalomadtán, *akár váratlanul* támadnak fel. Érdekes módon birtoklásuk inkább a női nemre jellemző. Szokták ezt a „hatodik érzékszervnek" is nevezni, vagy a „szív tudásának", a szívből kiáradó érzésnek. *Antoine de Saint Exupéry* a „Kis herceg" című közkedvelt könyvében is azt olvashatjuk, hogy: „Jól csak a szívével lát az ember. Ami igazán lényeges, az a szemnek láthatatlan." A valóságban persze nincs ennek a belső „megérzésnek" anatómiai helye, de érdekes módon – a régmúltban, csakúgy, mint ma –

ezt mindig és mindenütt a *szívhez társították*. Talán azért, mert a szív központi helyen foglal helyet, életünk szorosan a szívműködéshez, keringéshez van kötve.[2]

Úgy érzem, hogy itt nem szorosan a témába vágó, de mégis ide tartozó *irreverzibilis agyhalálra* ki kell térnem. Az agyhalált, mint a személyiség halálát a keresztény egyházak is az ember halálaként ismerik el, noha az „intenzív terápia" révén az *életfontos működések* (ún. vitális funkciók) – vagyis a légzés, kiválasztás energetikai egyensúly és az ún. belső miliő – a fennálló szívműködés mellett mesterségesen fenntarthatók (ún. „disszociált halál", vagyis a szív és agy halálának elkülönítése). Az agy halála miatt a légzőközpont nem vezérli már a légzést, amit azonban korszerű lélegeztető készülékekkel helyettesíthetünk. A többi szerv, szövet – ha a beteg folyadék- és táplálékszükségletét is biztosítjuk – zavartalanul tovább működik. Az ilyen „beteg" hónapokig, akár évekig „élő halottként" „életben" tartható. Ennek azonban csak akkor (és addig) van értelme, ha (és ameddig) az illető szervadományozásra alkalmas, vagy életképes magzatot visel.[3] Ilyenkor a halottnak számító, de az élő emberrel egyenértékű („élő") szerveit műtéti úton eltávolítják, s azokat szervátültetésre várókba ültetik, illetve a magzatot császármetszéssel világra segítik.[4] Az agyhalottról – a műtéti szervkivétel után – lekapcsolják a lélegeztetőgépet, majd légzés hiányában rövidesen a szív is megáll, s bekövetkezik a *biológiai halál*.

Mindezt csak azért említem, hogy az intuíció egy kézzelfogható esetét ismertethessem. Több évtizeddel ezelőtt egy tudat nélküli beteget vettünk fel az intenzív osztályra. Beküldő kórisméje encephalitis, vagyis agyvelőgyulladás, ám az ideggyógyászati és -sebészeti szakkonzílium agyi aneurysma (agyi kóros érkiboltosulás) megrepedése okozta agyállományvérzést állapított meg, amit alátámasztani látszott a véres liquor (agyvíz). (Akkor még nem rendelkezett kórházunk CT-vel!) A beteg hamarosan agyhalál állapotába került, ezért az akkor még Budapestről kiszálló szervkivételt végző csoportnak szervadományozásra felajánlottuk. A szerv – akkor még csak vese – kivétel meg is történt. Másnap a boncolásnál azonban kiderült, hogy a beteg nem aneurysmarepedésben, hanem mégis vérzéses agyvelőgyulladásban szenvedett. E betegség ragályos volta miatt azonnal telefonáltunk a szervátültető klinikára, hiszen ez a szervkapót veszélyeztethette. Ám akkorra már az egyik vesét beültették, a másikat ezek után nem merték felhasználni. (Később kiderült, hogy a beültetett veséjű betegnek zavartalannak bizonyult a gyógyulása, tehát akár be is ültethették volna a másikat is.) Engem azonban nem hagyott békén a beutaló diagnózis. Kíváncsivá tett, hogy a háziorvosnő milyen szakmai megokolással küldte be a beteget agyvelőgyulladás kórismével, amiben neki lett igaza, noha azt avatott szakemberek csoportja elvetette? Telefonáltam az orvosnőnek, aki kérdésemre – rövid hallgatás után – azt válaszolta, hogy nem tudatosan, azaz nem konkrét szakmai megalapozottságból döntött a kórisme megállapításakor, de „úgy érezte", hogy a betegnek encephalitise van. Ez az eset

2 Az *intuíció* gondolati és tapasztalati előzményeket nélkülöző, belülről jövő „hang", ráérzés, időnként váratlanul, kéretlenül jelentkező sugallatszerű látásmód, esetleg „megvilágosodás", amit egyes biológusok valóban a szívhez kötnek. Vannak, akik ösztönösnek tételezik fel, de itt inkább rokonításról, mintsem valódi hasonlatról van szó. Az állatok ösztöne ugyanis mindig valamire irányuló, minden egyednél fellépő azonos „késztetés".

3 Széll, 2012. 241–242. p.

4 Ilyen esetünket – az országban elsőként, 1988-ban – az „Erőméz" című könyvemben ismertettem. Széll, 2012. 242 p.

az intuíció iskolapéldája. Persze nagyon sok más – nem feltétlen orvosi esetet – tudnék felhozni az intuíció létezése mellett, ami egyes emberekben (orvosokban) az átlagnál nagyobb mértékben is jelen lehet. (Azt mondják, hogy az ilyen orvosnak „jó orra" van!) *Létezik tehát egy olyan belső megérzésünk (megvilágosodásunk?), ami okot adhat a befogadásra, hogy egy feltételezett hitet tudásként interpretáljuk.*

A vallás mint a hitre leginkább igényt tartó kategória

A vallásos hit, (vallásosság) – mint a bizonyított tudás alternatívája – a történelem elejétől jelen lévő, kitűntetett társadalmi kategória. Minden kor, nép birtokolt (s birtokol ma is) valamilyen vallást, ami a hit tartományába tartozott. Ezek alapján a földrajzi helytől, történelmi kortól függően számos vallás alakult ki, amelyek az emberi élet (társadalom) mindennapjaira számtalan és döntő befolyással bírtak.

Érthető, hogy amíg az ember számára az őt körülvevő világ szinte ismeretlennek számított, (kevés „tudás" birtokában volt), ezek a feltevések, (hiedelmek), azaz a hitre vonatkozó nézetek fontos, akár elsődleges szerepet töltöttek be életükben. A „ismeretlen" mindig egyfajta misztikus titokzatosságot jelentett, félelemszerű tiszteletet váltott ki, és meghatározó befolyást gyakorolt az emberekre. A természeti jelenségek, katasztrófák (tűz, víz, áradások, földrengés, vulkánok, meteorológiai történések, villámok stb.), ám talán leginkább a nap, hold és a csillagok rejtélye ihlette meg, és töltötte be vallásos hitük tartalmát.

Az emberi hit legfontosabb birtoklója és elvárója a vallás. Minden vallás a mai napig egyfajta legfőbb személyre, lényre (lényekre) alapoz, akit istennek (isteneknek) neveztek. Éppen ezért a hittel kapcsolatos meggondolásokban elkerülhetetlenül, sőt elsőként az istenkérdéssel, istenhittel kerülünk szembe. Az emberek a történelem során – legalábbis a „felvilágosodásig" – gyakorlatilag Istenben látták életük legfőbb urát, sorsuk intézőjét, akinek segítő, de egyben büntető hatalmat tételeztek fel, akit élet–halál urának tartottak. Létét természetesnek vélték, tudásként kezelték. Miután megfoghatatlan volt, egy nehezen elérhető (pl. Olimposz), ám rendszerint természeten kívüli (feletti) világba sorolták. Így nagyon korán kialakult a holtak birodalmát is magában foglaló *transzcendencia* fogalma, ami az istenképtől elválaszthatatlanná vált.

Mára, a modern természettudomány óriás eredményeket tudhat magáénak annak ellenére, hogy – tudományfilozófusok szerint – ma csak a megismerhető tudásmennyiségnek mintegy 5%-át birtokoljuk, vagyis a „nemtudás tudását" is tudomásul kell vennünk. Ezen látványos fejlődés, a ma észlelhető vallástalanságnak, istentelenségnek egyik fő oka, hiszen korábban a hit tartományába eső számos jelenségről a tudomány fejlődése vette át az ismeretek birtoklását, amivel a tudás tartománya nőtt, míg a hité egyre szűkebbé, szegényebbé vált. Némileg ez jellemző a filozófiára is, ami *Arisztotelész* (Kr. e. 384–322) idejében még a „tudományok tudománya" elnevezés illette. Tudása birtokában a ma (európai, amerikai) embere jelen világunkat immanensnek (belső természetéből következőnek) véli, a jóléti és felvilágosult embernek egyre kevésbé van szüksége Istenre, ezért a vallások és Isten kérdése mindinkább háttérbe szorult. A mérhető, megfogható, s – legalábbis egy határig – megismerhető természettudomány a transzcendens (természet feletti) világot, mint bizonyíthatatlant tagadja, de ha elvi létezését feltételez-

hetőnek is tartja, attól élesen elkülöníti (elhatárolja) magát.

A transzcendenciát vallók (egyúttal istenhívők) viszont a természet feletti világot is hiszik, sőt tudják(!), s azt vallják, hogy nincs éles különbség a két világ között, mert a természetfölötti világ „megfoghatatlanul" köztünk is jelen van. Isten a történelemben közöttünk, bennünk és a jelenben is velünk van. Életünkben, a transzcendens eredetű lélek, mintegy „összeolvad" a testtel, (együtt jelentik az életet), s vannak olyan szellemi kincseink, amelyek nem megfoghatók, de léteznek. A látás, hallás, szaglás, tapintás, ízlelés anatómiailag „megfoghatóak", helyhez köthetőek, de hol az otthona, szerkezete, anyaga a szeretetnek, jóságnak, lovagiasságnak, aggodalomnak, szomorúságnak, boldogságnak, hűségnek stb. Ezek természettudományosan nem mérhetők, nem lokalizálhatók. (Az agyműködéshez kötik ugyan őket, de az csak közvetítője a transzcendensnek.) Úgy tűnnek, hogy ezek a *viselkedési minták, érzelmek*, ugyan az embernek, mint élő anyagnak tulajdonságai, termékei, ám a valóságban ezek egyúttal transzcendens természetűek is. A *transzcendencia tehát számos jelből – a természettudományos világban is – megtapasztalható* azok számára, akik rá vannak hangolva, és készek a felismerésére. Erre számos példa felhozható.

Saját életemben is többször találkoztam ezzel a jelenséggel. „Göncölszekér" című könyvemben elbeszéltem, hogy kanadai munkavállalásom során egy dal megtetszett nekem.[5] Amikor hazajöttem, feleségem elém jött Németországba. Mielőtt találkoztunk volna, egy moziban a szünetben meghallott egy számára addig ismeretlen dalt, felfigyelt rá, és nagyon megtetszett neki. „Véletlenül" ugyanaz a dal, ami nekem is tetszett. Ez persze még magyarázható lenne azzal, hogy hasonló az ízlésünk, de azért mégis különös, hogy a filmvetítés szünetében éppen ezt a dalt játszották, s erre fel is figyelt. Kedvenc dalunk lett. Amikor pár évvel később Bécsbe mentem tanulmányútra, feleségem elkísért Sopronba, ahol a bécsi vonatra kellett szállnom. Újév napja lévén, a szinte üres Pannonia étterembe ebédeltünk. Egyszer csak megjelent egy zenekar, és sorra kicsomagolta hangszereit. Kérdésemre a pincér is csodálkozott, hogy mit keres itt a zenekar, ami rendesen csak esténként szokott fellépni. A zenekar rövid hangolás után eljátszotta kedves dalunkat, majd mint, aki dolgát jól végezte összecsomagolt, és amilyen váratlanul jöttek, el is távoztak. Vajon mi lehetett ez? Véletlen? Vagy felhozhatnám iskola-, pad- és katonatársamat (Sz. O.-t), aki 1956-ban Svájcba távozott. Minden évben hazajött s szorgalmasan meglátogatott. Jó barátok lévén, egyebek mellett kaptam tőle egy svájci órát. Utolsó látogatásakor már súlyos betegen, leukémiában szenvedett, s hazatérte után rövidesen meghalt. 2 évvel később az óra megállt, kimerült az eleme. Csakhogy éppen az ő halálának napján állt meg. Nehéz lenne ezt véletlennek tulajdonítani.

A hit fő kérdése Isten léte

Valamennyi vallás központi kérdése, egyúttal alapja az istenkérdés. A keresztények immár ökumenikus „apostoli hitvallásának" első mondata „Hiszek egy Istenben". Ha nincs Isten, akkor a vallásokban bármi másról beszélni fölösleges. Isten létezését, követését a 17. századig gyakorlatilag szinte természetesnek vették, ám azóta – legyen az filozófus, kutató, vagy mindennapi ember – egyre többen megkérdőjelezik létezését. A jelen – nyugati kultúrájú európai

5 Széll, 2016. 388. p.

és Észak-amerikai jóléti társadalom jelentős hányada – számára a vallás kérdései kétségessé váltak, s ezzel együtt Isten létét is egyre többen tagadják, vagy legalábbis nem firtatják, aki egyszerűen *nem hiányzik életükből*.

Az istentagadók az *ateisták*. (Érdekes, hogy kezdetben a görögök az ő isteneiket tagadókat nevezték ateistáknak, ami azt jelentette, hogy az őskeresztények számukra ateisták voltak.) Ezek közt is vannak passzív (közömbös) ateisták, akik úgy élnek, gondolkodnak, hogy nincs, nem érzékelhető Isten, ám akadnak tudatos, sőt meggyőződéses, akár harcos ateisták. Az ateisták nem „hitetlenek", ők *úgy hiszik*, hogy nincs Isten. Hogy az ősrobbanás óta a világ (benne az élő világ) önmagában változik, fejlődik (evolúció), s mindez Isten nélkül is megmagyarázható.[6]

Egy amerikai valláspszichológus szerint az istenhit kérdésében két pólus van. Léteznek ún. „beérkezők", vagy másképpen „helyben lakók" (*dweller*-ek), akik véglegesen döntöttek Isten és a vallással kapcsolatban; tehát vagy istenhívők, vagy ateisták. Sokkal többen vannak az ún. „úton lévők", „bizonytalanok" (*seeker*-ek), akik keresik az igazságot, így hol egyik, hol a másik pólushoz vannak közelebb. Útjuk során vagy végleg megállapodnak, vagy – akár életük végéig – „bolyonganak." Sokak véleményét osztva azt gondolom, hogy igazi, véglegesen eltökélt ateista kevés van, hiszen minden valószínűség szerint a legtöbb ún. ateistában is felmerül a kérdés, hogy hátha mégiscsak van Isten? (Halála előtt még *Kádár János* is papot kért!) Az ún. ateisták nagy része valójában kétkedő. Ez érthető, hiszen életünk nagy része a „rációra" épül, a legtöbb ember a mindennapi életben – látszólag – nem találkozik Istennel, istenproblémával. Foglalkozása, élete alapvetően materiális, ismeretanyaga „hasznos tudás", vallását – ha egyáltalán van – nem gyakorolja. A kétkedés önmagában egyértelműen nem ítélhető el, hiszen időnként még a „nagy" szenteket is megkísértette a kétely. *Tamás* apostolt gyakran a „hitetlen" jelzővel látják el, holott a kétkedés mélységesen emberi dolog, néha (pl. a kutatásban) akár hasznos is lehet. *Tillich* szerint „*a kétség nem a hit ellentéte, hanem a hit egyik eleme*".[7] *Tamás* apostol a Szentírás szerint egy racionálisan lehetetlennek tűnő eseményt – a halott Jézus feltámadását – csak akkor lett volna hajlandó elhinni, ha maga is meggyőződik róla. Az Újszövetség leírása alapján később találkozott az Úrral, megbizonyosodott feltámadásáról, ezáltal megszűntek aggályai és ekkor kétkedését bánva leborult a Feltámadott előtt. (Ján 20, 27–28) Sajnos, a mai ember nincs abban a helyzetben, hogy személyesen meggyőződjön Isten létéről. Rájuk különösen vonatkozik Jézus mondása: „*Hittél, mert láttál. Boldogok, akik nem látnak és mégis hisznek*". (Ján 20,29)

Az emberiség hite

Az ateistákkal szemben állnak a világviszonylatban többséget alkotó, Isten létét elfogadók, vagyis a – tágabb értelemben vett – *teisták*, ám nem képeznek homogén tábort. A legnépesebb csoportba tartoznak a *panteisták*, ám itt is többféle árnyalattal találkozhatunk. Általában Istent és a természetet (a világot) azonosítják (pan = minden, theosz = isten). Isten egy elvi–elméleti fogalom, ami immanens (nem transzcendens), illetve szerintük a lét (a természet)

6 Széll, 2016. 360. p.

7 *Tillich, Paul:* The dynamic of Faith. New York, 1957. 20. p.

azonos az istenséggel. Valós számuk, arányuk ismeretlen, de gyaníthatóan számos ember, köztük tudósok, értelmiségiek is – ha nem is mindig tudatosan, hanem ösztönösen – követik felfogásukat. (Ezen belül a deisták az istenség távoli és közeli voltát, s a vele való egységet feltételezik, a világgal szemben tétlen Istent képzelnek el. A szó szoros értelmében vett teisták az istenhitben egyszerre vélnek transzcendenciát és immanenciát.) Sokan Istent csak teremtőként, *első okként* (első lökésként) képzelik el. A számtalan nézet általában nem szerveződik csoportokba, de a társadalomban képviselve vannak. Ezen írásnak nem célja ezek behatóbb ismertetése, de fontosnak tűnik annak megállapítása, hogy *noha ezek valamiképpen elismerik Isten létét, bizonytalan istenképük folytán közelebb állnak az ateizmushoz.*

Aránylag nagy csoportot képeznek a különböző vallási felekezetek szervezett tagjai. Mindenekelőtt a nagy számot képviselő világvallások, de természetesen ide tartoznak a különböző primitív törzsi vallások, szekták stb. is. Elfogadottságuk és számbeli nagyságuk a földrajzi helytől is függ. Az egyes ember általában azt a vallást követi, amiben született (pl. amire megkeresztelték), s amelyik vallásba nevelkedett. Az emberek tehát vallásukat (hitüket) általában nem választják. Nem kutakodnak felnőtt fejjel az egyes vallások (hitek) igazságtartalma felől, hanem mintegy beleszületnek vallásukba. Bennünket elsősorban a *kereszténység* érdekel, ami egyik legnagyobb világvallás. Magam – jelen írásomat is – elsősorban keresztény nézőpontból teszem közzé. A kereszténység számos felekezetből áll, mindegyik az *egyistenhitre* épül, s a bibliai kinyilatkoztatáson alapul. Hitvallásukban több a hasonlóság, mint a különbözőség, ami a keresztény ökumenizmusnak alapja. Többé–kevésbé közös gondjuk, hogy napjainkban a „jóléti", „művelt" nyugaton" híveik száma fokozatosan és folyamatosan csökken. A vallásukat ténylegesen gyakorló világvallások közül élen járnak a moszlimok (iszlám!) A vallásukat nem, vagy csak alkalmanként gyakorló kereszténynek azonban, a keresztény ihletésű kultúrának, s a „tízparancsolat" erkölcsi hatásának köszönhetően – tudatosan, vagy tudat alatt – még megmaradt valamiféle történelmi keresztény istenképe, kultúrája, gondolkodásmódja. A kereszténység Nyugat-Európában és az USA-ban napjainkban fogyóban van, kisebbségbe kerül, más helyeken (pl. Afrika) arányuk növekedik.

Érdekes, hogy a kevésbé képzett és a szegényebb rétegek gyakorló vallásossága meghaladja a magasabban képzetteket vagy/és a gazdagabbakat. A *szegénység* jobban „rá is szorul" Istenre, (Jézus is általában a szegényeket karolta fel, s a gazdagságot az üdvösségre akadályozónak láttatta.) Ma is azt látjuk, hogy a szegényebb kontinenseken (országokban) terjed, s nem sorvad a kereszténység. Azt sem szabad elfelejteni, hogy napjainkban a keresztény vallások a legüldözöttebbek, aminek megnyilatkozásai az ideológiai megtámadottságtól a vértanúságig széles skálán jelennek meg A keresztények szidalmazása, bírálata és kigúnyolása (kirekesztése) sajnos már hazánkban is tapasztalható.

A *kutatók* munkájuk során szorosan a racionálishoz vannak kötve, ezért szakterületük révén sokan távolságot tartanak a transzcendenstől, vagyis a racionalitás a hitet háttérbe szorítja. Ám sokan (egyesek szerint többségükben) éppen munkájuk során jutnak el a hithez. Számos ismert tudós mellett kiemelhető *Lewins*,[8] valamint az emberi genom felfedezője a Nobel-díjas *Collins*,

8 *Lewins, C. S.:* Mere Christianity. The case for Christianity, Christian behaviour, and Beyond personality. Westwood, 1952. 21. p. (The Christian library)

aki ateistából előbb agnosztikus, majd mélyen hívő kereszténnyé vált.[9] Említésre érdemes *Pasteur* (1822–1895) kijelentése, aki szerint: „Egész életemben kutattam és olyanná vált a hitem, mint egy bretagnei parasztemberének, de ha még többet kutattam volna, olyan lenne, mint egy bretagnei parasztasszonynak." Minden tudós, kutató – akarva, nem akarva – Isten művét kutatja, fedezi fel, Isten nyomában jár. XVI. *Benedek* pápa megállapítása szerint: „az ész hit nélkül nem ép, a hit ész nélkül nem emberi". Talán ezért is érthető, hogy sok tudós számára a tudás birtoklása – különösen annak a világegyetemmel való együttes szemlélete – kedvez a hitnek, amit számos *kutató, tudós Istenhite* is igazol. Általános megfigyelés szerint a nők – talán gazdagabb érzelmi világuk folytán – vallásosabbak a férfiaknál, s az istenhit és vallásgyakorlat az idősödéssel együtt növekedik.

Mindezek okainak mélyebb kifejtése meghaladná a jelen írás kereteit, de a vallások (hitek), napjainkban észlelhető történelmi sorvadásának okai közül egy dolgot azért érdemes kiemelni. Ez pedig a felvilágosodás óta fokozódó *szekularizáció* (elvilágiasodás), amit a tudományos és technikai fejlődés hatásain túl, a tömegekre ható különböző vallásellenes ideológiák tovább fokoznak. Valamennyi önkényuralom (francia forradalom, nemzeti szocializmus, kommunizmus) erősen vallásellenes, akár vallásüldözőnek bizonyult, és a túlvilági boldogság helyett ebben a világban ígérték a „földi mennyország" megvalósulását. A nyugati mai főáramlatot képviselő antiautoriter, a szabadságot abszolutizáló liberalizmus legtöbb válfaja, csakúgy, mint napjaink „nyílt társadalom" mozgalma, bevallottan vallásellenesek, amiket formailag – esetenként (átmenetileg?) – eltűrnek (tolerálnak) ugyan, de sajátjukkal inkompatibilis nézeteik okán „elleneznek". (Papíron a kommunista alkotmány is vallásszabadságot hirdetett!) A keresztény vallások pozitív életprogramját, a szeretet parancsát mellőzve, a vallások fő bűnének a *szabadság korlátozásában látják*.[10] Ehhez hozzájárul, sőt kapcsolódik a tömegkommunikáció és a világháló többségének irányultsága, ami nagymértékben hangolja, sőt a szó szoros értelmében *manipulálja a közfelfogást*. A politikát nagy részében megvásárolt, és irányítása alatt tartó láthatatlan pénzügyi világhatalmi hálózat (pl. a szabadkőművesség) egyértelműen vallás- és istenellenes. Mindezekkel szemben a keresztény egyházak eszközrendszere, élettere és versenyhelyzete romlik. Ilyen körülmények között szinte csoda, ám inkább az isteni gondviselés eredménye, hogy pl. a kereszténység több, mint 2000 éven át megőrizte eredeti küldetését, noha napjainkban – elsősorban

9 *Collins, Francis S.*: Isten abécéje. Egy tudós érvei a hit mellett. Szerk. Tárnok Irén; ford. Molnár Csaba. Bp., 2018. 305 p.

10 A szabadság egyik legnagyobb értékünk, ám vannak korlátai. Hozzá lehet szokni, amikor már nem élvezhető. (Ha pl. egy gyereknek megengedik, hogy az iskolában óra alatt egyen, az először azt nagy szabadságengedménynek tekinti, de egy idő után természetesnek veszi, s mint magától értődőt már nem tartja értéknek). A szabadság csak korlátok esetén értékelhető. (Pl. csak az évközi munka kötelezettsége teszi értékelhetővé a vakációt.) A túlzott egyéni szabadság szabadossághoz, önérzet túltengéshez (egodiastole), laza lelkiismerethez (erkölcshöz), öntörvényű önzőséghez, rendetlenséghez, rendezetlenséghez, társadalomellenességhez vezethet, tehát kártékony is lehet. A tekintély (autoritás) morális tiszteleten alapul, nem életidegen. A *„tízparancsolat" Isten és a felebarát szeretetére épül, elsősorban nem tiltó, hanem életmegélést kínáló pozitív program.* Megkötöttségeket is tartalmaz ugyan, (házassági hűség, a szexuális szabadosság korlátozása) ám ezek racionálisan magyarázhatók, hasznosak, s az embert önmérsékletre, mások érdekeinek, értékeinek tiszteletére, önnevelésre (önlegyőzésre), önkorlátozásra ösztönzik, nevelik.

egyházakon kívülről, de részben már azokon belül is fellépő – komoly fenyegetéseknek van kitéve.

Az ateizmus történeti gyökerei, formái és jelene

Az ateizmus[11] („istentelenség", hitetlenség) valószínűleg egyidős az emberiséggel annak ellenére, hogy a természeti népek egyike sem nevezhető ateistának. A 12–13. században felbukkant a *teonom* (a társadalmat Isten irányítja) megalapozottságú *autonóm világfelfogás – Albertus Magnus* (1193?–1280), *Aquinoi Tamás (*1225–1274) –, s amikor ez a teonomiától függetlenné vált, egyúttal az újkori ateizmus szálláscsinálója lett. A késő kori nominalizmus az isteni szabadság extrém fokozása révén egy elnyomó, önkényeskedő istenképig jutott el, ami kiváltotta az ellene való „lázadást," s az ember felszabadítására irányuló törekvést. *Descartes* (1596–1650) tulajdonképpen ezen Isten ellen hadakozott, noha éppen úgy nem volt ateistának nevezhető, mint az autonóm felfogást megalapozó, az emberi szabadságot hangsúlyozó *Kant* (1724–1804).

A *természet autonómiájá*ra alapozó ateizmus és a feltörekvő természettudomány szembe került a teológiával (Istenről szóló tannal), s a Biblia szó szerinti szövegeivel. Az ember került a kozmosz középpontjába, kialakult a *panteizmus* és *deizmus*, majd az *ateizmus*. Lényegében panteistának számított a máglyán elégetett domonkos szerzetes *Giordano Brunó* (1548–1600) és *Spinosa* (1632–1677) is. *Galilei* (1564–1641) pöréből mára szinte mítosz lett, noha eminens tudós kortársa *Francis Bacon* (1561–1626) sem értett vele egyet. Istenhívőkként egyik sem nevezhető mai értelemben vett ateistának. (Sajnos, a természettudomány és teológia külön útjai – összeütközései –mégis kialakultak, s a jezsuita *Teilhard de Chardin* szerint a 20. századig tartottak, ma is folytatódnak).

Az angol forradalom (1678–1733) filozófusai *Locke* (1632–1704), *Hume* (1711–1776) sem igazán sorolhatók ateistáknak, ám az azt követő – „nagy"-nak mondott – francia forradalom (1789–1799) híveinek zöme annál inkább. *Voltaire* (1694–1778) kezdetben még panteista, később ateista, de különösképpen militáns ateista lett. *La Mettrie* (1709–1751), *Holbach* (1723–1789), *Helvetius* (1715–1771), később pedig *Diderot* (1713–1784). Érdekes, hogy a francia forradalom alig gyakorolt hatást Amerikára.

A felvilágosodással az ateizmus „győzelmi menetelése" elkezdődött. Amikor *Napoleon Laplace*tól (1749–1827) megkérdezte, hogy Istennek hol a helye a természeti rendszerben, azt válaszolta, hogy „nincs szükségem erre a hipotézisre". *Darwin* (1809–1882) fejlődéselmélete külön tanulmányt igényelne, számos tétele beigazolódott, de elméletének ma is vannak nyitott kérdései, sőt ellenzői. Az istenhívők mindenesetre azt állítják, hogy az evolúciót – ha van, akkor – Isten kódolta a világba. A természetet hagyta fejlődni, s ehhez társteremtőként az embert is felhasználta. Különben *Darwin* sem vallotta magát ateistának, istenhívőből agnosztikussá vált. (Leánya halála után „megharagudott" Istenére.)

Az ember autonómiájára épülő ateizmus egyik kiemelkedő alakja *Hegel* (1770–1818), aki először beszélt Isten haláláról. Ő sem nevezhető abszolút ateistának, hiszen iskolája később egy teista és egy ateista szárnyra szakadt. *Feuerbach* (1804–1872) viszont már vérbeli (vulgar) materialista volt! Projekciós elméletét antropológiai alapra építette, ami szerint nem Isten alkotta az embert a „saját képére és hasonlatosságára", hanem for-

11 *Kasper, Walter*: Der Gott Jesu Christi. Mainz, 1982. (továbbiakban: Kasper, 1982.) 13–170. p.

dítva. Közérthetősége sok követőre talált. Ezek közé tartozott *Karl Marx* (1818–1883) is, aki a vallást a nép ópiumának nevezte. Valamivel később élt *Nietzsche* (1844–1900), aki – egyebek mellett – „Isten halott" tételével vált híressé. Halála után ellenfeleinek egyik röpiratában az állt, hogy *Nietzsche* szerint „Isten halott", („aláírás *Nietzsche*"), amire később az válaszolták, hogy „*Nietzsche* halott", („aláírás Isten"). *Sigmund Freud* (1856–1939) is tulajdonképpen *Feurebach* nyomán haladt, bár neki is akadtak biblikus tárgyú írásai. Pszichoanalízisével kapcsolatban egyaránt talált befogadókra és bírálókra. Érdekes, hogy a legnagyobb hatást Amerikában érte el, ahol sok követőre talált.

Az ateizmus története tulajdonképpen szinte kimeríthetetlen, a hozzá csatlakozó irodalmi, színpadi, filmes és televíziós visszhangokról nem is beszélve. Említhetném pl. *Dosztojevszkij* (1821–1881) „Karamazov testvérek" című híres regényében felvetett problémát, vagy *Huxley* (1825–1895) „Szép új világ"-át, de a 20. és 21. századi kiterjedt egyházellenes irodalmát, amikben Isten létét megkérdőjelezik, vagy a „Jézus könyvek" sokaságát, amikben tanítását, életét megmásítják, hiteltelenné teszik.

Az ateizmusnak számos oka van, mint amilyen a jólét, a korszerű újabb ideológiák, a hit racionalitásának hiánya, a Szentírás tudománytalan kritikája, nehéz értelmezhetősége, a filozófiai relativizmus, a szekularizáció, az egyházak múlt és jelenbeli hibás cselekedetei (döntései), és *nem utolsó sorban a nem hiteles hívők rossz példája.*

Önmagában az ateizmus a véleményszabadság megnyilvánulása, emberi jog. Az Isten ellen felhozott érvek kifejtése elvileg nem kifogásolható. Számos ember számára ezek kézenfekvőek, sőt vallói magukat általában „felvilágosultnak", „haladónak" tartják. Vannak azonban ateista célzatú, de hangzatos nevű civil szerveződések, sőt „harcos ateisták", akik megengedhetetlen módszerekkel és hangnemben léptek (lépnek) fel az istenhívőkkel szemben. Ezek közé sorolható Amerikában a 20. sz. egyik lehírhedtebb ateistája *Madalyn Murray O'Hair* – lánykori nevén Madalyn Mays – (1919–1995), akinek „sikerei" vetekedtek *Billy Graham* (1918–2018) evangelizátor eredményeivel. Erkölcstelen, hányatott élete ellenére uralta a tömegtájékoztatást, szexuális témáiban túllépte a jó ízlés határait, ám fia megtért, kereszténnyé lett, leleplező könyvet is írt anyjáról.[12] De a képzett, sőt, tudós emberek között is bőven akadt ateista. Közülük említésre érdemes pl. *Richard Dawkins* (1941–), aki számos könyvet írt – csak magyarul 15 kötete jelent meg –, előadásokat tartott, a szintén tudós *Daniel Dennett* (1942–), vagy a nem régen elhalt, a „világ legokosabb emberének" tartott *Stephen Hawking* fizikus (1942–2018), aki ugyancsak könyveivel, nyilatkozataival tett tanúságot már szinte rögeszmévé váló ateizmusáról.[13] Amerikában ateista szervezetek (ezek szövetségei) alakultak, ateista hitvallásukat minden eszközzel – akár egyféle misszionárius gyakorlattal – erőltetik.

Az ateizmus politikai támadásainak sikereit az elnyomó diktatúrák csak fokozták, ám a mai vallásellenes törekvések (a szabadságot abszolutizáló) liberalizmus egyes válfajai, a „szabad gondolkodás", valamint a „nyílt társadalom" is, – mint említettem – bevallottan vallás- és istenellenesek. Fő vádjaik a szabadság korlátozása, a vallások tudományellenessége, babonás természete, a nép hamis vigasza, Isten bizonyíthatatlansága. A mindennapi élet (látszólag) a gyakorlatban is valóban lefolyhat istentudat nélkül.

12 *McGrath, Aliester:* Az ateizmus alkonya. Ford. Paulik Péter. Bp., 2008. 304 p.

13 *Széll Kálmán:* Szarvasgomba. Emlékek ifjúságom felszíne alól. Szombathely, 2019. 199–206. p.

A szenvedés az „ateizmus kőszíklája”

Az Istenben vetett hit megingásának egyik fő oka az *emberi szenvedés*. Az *elnyomatás, üldöztetés, kirekesztettség, kizsákmányoltság, betegség, rokkantság, szegénység, fájdalom, félelem – kiemelten az ártatlan gyermekeket ért sérelem vagy testi hiba* – stb. (a továbbiakban összefoglalóan „*szenvedés*”), Isten után kiált. Ezeket okozhatja persze emberi mulasztás – pl. dohányzás következménye, ittas vezetés okozta baleset stb. – is, de az *emberi szenvedések jelentős hányadában az érintett vétlen.* Ez esetben önként felmerül a kérdés: *Isten miért engedi meg a szenvedést, hiszen ő a SZERETET, sőt maga az igazság, jóság, tökéletes szabadság és nem utolsósorban mindenható.* Sokak szerint a *szenvedés kérdése egzisztenciálisan minden „tudományos” istenellenességnél beszédesebb Isten léte elleni* – jobb esetben csak Istent vádló – *érv, némelyeknek akár „bizonyíték”.* Már *Epikurosz* (Kr. e. 341–270) is kétségbe vonta, hogy Isten képes a szenvedést megakadályozni, egyáltalán akarja-e, de ha képes is lenne rá, és mégsem teszi, akkor ő maga a Gonosz. A szenvedés kérdése az őskereszténység óta talányként kísért, az egyházatyák, sőt a híres skolasztikusok is bizonytalansággal szemlélték. Számos okos feltételezés ellenére az egyéni szenvedés okaira, miértjeire és sorsszerűségére a mai teológusok sem tudtak (tudnak) egységes, egyértelmű magyarázatot adni. Jézus élete és halála is merő szenvedés volt, szenvedett, mikor együtt érzett a betegekkel, megsiratta Lázárt és Jeruzsálem pusztulását, kínszenvedése és kereszthalála pedig a szenvedés különleges formájának tekinthető. Jézus ismerte az emberek szenvedését, sohasem ígért földi szenvedésmenteséget, sőt azt hangsúlyozta, hogy aki méltó akar lenni hozzá, őt követni akarja, az vegye fel keresztjét (Mk 8,34; Mt 10,38).

A gyarló ember, ha valami jó vagy szerencse éri, azt a maga érdemének, (tudásának, ügyességének) vagy a „szerencséjének” tudja be, (még véletlenül se jut eszébe Isten, pedig azokat a talentumokat, amikkel a jót megszerezte, Istentől kapta,) ám ha valami baj, veszteség jutott osztályrészéül, akkor Istent kárhoztatja. (Egy régi – hitét gyakorló, azóta már elhalt – ismerősömnek a járdáról lelépő iskolás fiát egy gépkocsi halálra gázolta. „Megharagudott” Istenre, aki „egyetlen fiát *elvette* tőle,” templomkerülővé vált.) A zsidók közt sokak – köztük rabbiknak is – hite Auschwitz után megingott, sőt elveszett. Hogyan tűrhette Isten ezt a borzalmat? Az az Isten, aki – az Ószövetség szerint – sokszor megmentette a vele szövetségben lévő „választott népét”, de ezúttal cserben hagyta őket!? Ez az Isten nem „jó Isten”, még valószínűbb, hogy nem is létezik. Ezzel szemben a szenvedéstől függetlenül – vagy annak ellenére – Isten létezik, sőt ő az abszolút Jó és Szeretet, aki a bűnöst is szereti, miközben Istentől függetlenül a Gonosz is „teszi a dolgát”, de sohasem Isten eszközeként! Isten szabad akaratot biztosított az embereknek. Hangsúlyozni kell, hogy Auschwitzot és hasonló tragédiákat, szenvedéseket nem *Isten, vagy az ő be nem avatkozása okozza. Szenvedés akkor is lenne, ha nem volna Isten, az ateizmus tehát nem lehet válasz a problémára.* Ezért szenved hajótörést a „szenvedés szikláján” az ateizmus.

A totalitárius ideológiákra épülő rendszerek a 20. században az emberi szenvedés megszűntetését ígérték, ám végül éppen ennek fokozódását segítették elő. (A puska visszafele sült el!) Napjainkban számos gondolkodó, az egyéni emberi szabadság megvalósításában lát kiutat, ami – más társadalmi formához hasonlóan – elvileg az (absztrakt módon szemlélt emberi) szenvedés jelentős hányadát – ha nem is meg-

szűntetni –, de reményeik szerint csökkenteni képes lenne. Nem veszik azonban figyelembe, hogy az emberi szabadság nem kis arányban nem olyan kategória, amit az ember tetszése szerint birtokolhat, hasznosíthat, hanem olyan, ami az embert valamely – fiziológiai, biológiai, szociológiai, gazdasági vagy pszichológiai – helyzethez, tehát feltételekhez – szituációs, vagy függőségi szabadság – köti. A földi paradicsom ideális (ember feletti) embereket, hibátlan viszonyokat kívánna, ami megvalósíthatatlan, s noha az emberi szenvedés a lehetőségek határáig csökkenthető – erre kell törekednünk –, de nem száműzhető. *Annyi bizonyos, hogy a földi szenvedés nem az emberiség peremjelensége, hanem az emberi élet mélyében, közepében lakozó, egészében nem kiküszöbölhető valóság.*

A szenvedés, s annak megélése *relatív fogalom*. Képtelenek lennénk szenvedni, ha – legalább implicite – nem ismernénk egy szenvedés nélküli, boldog, kiteljesedett, megelégedett „ittléti" helyzetet. Ha nem létezne vágyakozás a feltételezett jobb, boldogabb – sőt a megváltás gyümölcse és az üdvösség – iránt, akkor beérnénk azzal, ami van, s elfogadnánk azt, amivel szemben nincs más tapasztalatunk.[14] Földi életünket a tér és idő fogságában éljük le. Ha ismernénk a tér nélküli mozgást, vagy az időtlenséget, akkor meglehet, hogy egész életünket szenvedésként élnénk meg. A szenvedés tehát egyfajta kontraszt-sorstapasztalat.

Úgy gondolom, hogy a szenvedés is titok, ha tetszik, *titokhalmaz*. Lehet akár hasznos, sőt érdemszerző is. A boldoggá avatott körmendi herceg *Bathyány-Strattmann Lászlót* (1870–1931) egyenesen boldogította saját szenvedése. Azt másokért ajánlotta fel, és szenvedését Krisztus szenvedésének részeseként élte meg. Hiszen maga Jézus is szenvedés által váltotta meg a világot, szenvedésével világraszólót „alkotott". Az is feltételezhető, hogy Isten – mint „szeretet" – maga is megszenvedi, megosztja a szenvedést a szenvedőkkel, együtt szenved velük, s az is, hogy Isten bűneink által is szenved.

A legtöbb szenvedés – legalábbis látszólag – haszontalan, ám létezik – nem is kevés – hasznos szenvedés is; pl. amikor az anya megszüli gyermekét, vagy olykor szenvedésként megélt tanulással, gyakorlással elsajátítunk egy hangszer művelését, megtanulunk egy nyelvet, mesterséget, sportot, vagy akár évtizedekig rendszeresen tanulunk, ám ezeknek a szenvedéseknek van eredménye, értelme, sőt földi hozadéka. Az mindenesetre megállapítható, hogy a *szenvedés mint a földi emberi élet velejárója, egyfajta befejezetlen történés, olyan eszköz és út, aminek nem feltétlenül ismerjük a célját, értelmét és nem láthatjuk a végét.*

Az emberiség, és az *emberi élet legnagyobb ellentmondása – egyben a szenvedések szenvedése, magyarázhatatlansága – az elmúlás.* Nem a meghalás maga – mert az nem fáj –, hanem egy értelmesnek tűnő, küzdelmes élet értelmetlen vége. S talán itt van a szenvedés kérdésének megoldása is. A halál minden szenvedést megszűntet. De, hogy a szenvedés utólagosan értelmet nyerjen, akár „érdemet" is szerezzen, ahhoz *fel kell tételeznünk a túlvilági életet, ahol helyreáll az igazság, megvalósul a kárpótlás, a boldogság, béke és szeretet.* Ez a továbbélés Isten nélkül nem létezne. A „hegyi beszédben" Jézus csupa szenvedésért ígért nyolc boldogságot. De utalhatnék számos világirodalmi remekműre, vagy akár idézhetném *Morus Tamást* (1478–1538), aki a túlvilági élet hitéhez

14 *Horkheimer, Max*: Die Sehnsucht nach dem ganz Anderem. Ein Interview mit Kommentar von Helmut Gumnior. Hamburg, 1970. 69. p.

kötötte életünk cselekedeteinek milyenségét. A földi élet, teljes életünknek csak töredéke. (Egy év eleji – jól, vagy rosszul sikerült – felelet osztályozása, minősítése az iskolában még mellékes lehet, a végső érdemjegy csak a jövőben, az év végére alakul ki.) A földi *élet folytatásában* – reményeink szerint – *Isten rendelése szerint minden elrendeződik, mindenki és minden (köztük a szenvedés is) a helyére kerül.*

Ehhez kapcsolódóan kell megjegyeznünk, hogy a hittel foglalkozó gondolataink során Isten mellett adósak lehetünk a hit egy másik nagy rejtélyével, a *halál utáni „élet" hitének kérdésével.* Ez önmagában is számos gondolatot vet fel, még kevesebb racionalitással rendelkezik, ám több *hitet,* főleg *reményt* követel. Éppen ezért megkövetem az olvasót, hogy e kérdés részletezése helyett, néhány korábbi írásomra, gondolatomra hivatkozhassam.[15]

A keresztény egyházak (a teológia) válasza, szerepe az ateizmus elleni küzdelemben

Évszázadok óta az istenkérdés szinte folyamatosan napirenden van. Elöljáróban meg kell jegyeznünk, hogy filozófusok, teológusok, természettudósok évezredeken át igyekeztek Isten melletti és elleni érveket („bizonyítékokat") keresni, találni, azaz Isten létét bizonyítani vagy cáfolni. Erőfeszítéseik azonban mind a mai napig eredménytelenek maradtak, így ma biztosan kimondhatjuk, *hogy Isten nem létét tudományosan bizonyítani éppen úgy nem lehet, mint ahogy létét sem.* Isten léte – vagy nemléte – tehát változatlanul a *hit tartományában* marad. Ennek ellenére érdemes az istenpolémia történetét röviden áttekinteni.

El kell ismerni, hogy az ateizmus a teológiát nehéz helyzetbe hozta, apóriája (érvelési bizonytalansága) ma is kísért. Az Ószövetségi Szentírás szerint *minden ember balga, akiből hiányzik Isten megvallása.* A hithez vezető könnyebb, ám ritkább út szerint Istent előbb meg-, illetve fel kell ismerni, s csak azt követően lehet benne hinni. Ez történhet valamely hirtelen „megvilágosodás", vagy csoda esetén is, amit pl. *Pál* apostol (*Saulus*) a damaszkuszi úton átélt. Általában azonban csak a *hit által lehet Istenhez jutni,* ami megismerést, nyitottságot, befogadó készséget (akaratot) tételez fel. Isten igazi megismerése, megvallása csak Isten szavának (kinyilatkoztatásnak) fényében, az ember jó szándékú hajlandóságával történhet, akivel Isten – csakúgy, mint az egész világgal – felbonthatatlan kapcsolatban van.

A hit hirdetése és védelme a keresztény egyházak részéről persze az egész történelem során jelen volt, számos szentre, egyháztanítóra, misszionáriusra, pápára stb., s ezek munkáira lehetne hivatkozni, de a II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) az ateizmust korunk egyik legveszélyesebb jelenségének tartva új fejezetet nyitott az ateizmus elleni küzdelemben, amivel azt egy tisztán esszenciális síkról egzisztenciálisra helyezte. Ennek során az ateizmus pozitív oldalát – a szabadságot, igazságosságot stb. –, valamint az egyház múlt és jelen elméletét, gyakorlatát és mulasztásait is górcső alá vette, Isten felismerhetőségét pedig mindinkább a józan észből következtethetőnek munkálta.

Isten létezésének megközelítései

Miután Isten léte természettudományosan, de filozófikusan sem bizonyítható, az alább felsorolt „istenbizonyítékok" csupán hipo-

15 Széll, 2012. 15–19. p.; Széll, 2016. 337–368. p.

tézisnek, vagy ráutaló érveknek tekinthetők. Az istentapasztalat, azaz Isten megismerésének útjait már a *természetes teológia* (teodicea) is alkalmazta, s ez a megközelítés a mai napig is érvényes.[16] A skolasztikusok szerint a kegyelem feltételezi a természetet (gratia supponit naturam), illetve a hit feltételezi az értelmet (fides supponit rationem). Az értelem túlértékelése *racionalizmus*hoz, a hité *fideizmus*hoz vezet, ti. Isten csak a hitben létezik. Eddig egyetlen tudománynak, még az ún. egzakt ismereteknek sem sikerült minden ismeretet empirikus, racionális módon magyarázni. Éppen a modern quantumfizika mutatta, hogy a valóság csak ritkán önmagában, inkább emberi képek, modellek, metaforák segítségével fogható fel. Így jutottunk el az *analógia tan*hoz, amely egyfajta metafórikus beszédforma, amely a vallásos beszédben is jelen volt (és van), s amely egyfajta nyitottságot tár fel az egyre nagyobb titok (misztérium) felé. Ez napjainkban a *szabadságból indul ki*, az analógia egyfajta szabadságvégrehajtó funkciót tölt be. Hiszen a szabadság a végtelen és véges, az abszolút és relatív közti feszültségben létezik, mégpedig analóg módon, s ezekről nem lehet *univok* vagy equivok módon beszélni.[17] Isten *tökéletes szabadság*ként fogható fel. A megismerés analóg fogalom, ami azonban bizonyítást követel. Az ún. istenbizonyítékok azonban túllépnek a racionális bizonyíthatóságon, óhatatlanul a metafizikába, a transzcendenshez vezetnek.

A legrégibb és talán legmeggyőzőbb istenbizonyíték a *kozmosz létéből, rendjéből és szépségéből* indul ki, (*kozmológiai megközelítés*), ami Istenre utal, s amelynek felfogása az antik kortól *Aquiói Tamás*on át a mai napig érvényes, sőt fokozott jelentőséggel bír. Isten minden létező valóság végső alapja, ami egyszersmind több egy okozati lánc első szeménél, mint pl. a ma feltételezett ősrobbanásnál. A *természeti törvények ismerete alapján kell egy szellemi rendezőnek lenni, aki a világmindenség által is mintegy kinyilatkoztatja magát.* A természet és az élet „rendje", olyan csodálatos, hogy ezt csak egy *végtelenül tökéletes lény*, s *nem a véletlen* hozhatta létre. Számos ezt bizonyító érv közt alább csak néhányra térek ki.

Első példaként nézzük az élő embert. Milliárdnyi sejtből összeálló labilis, de integrációra, állandóságra törekvő bonyolult rendszer, amelyben minden sejt teszi, tudja a dolgát. Minden mozog, állandóan „változik", mégis összhangban van. Önfenntartó és önmegújuló, a sejthalál és újraképzés folyamatos. Csak az agyban 10 a 10^2-en számú neuron (agyidesejt) van, mindegyikhez átlag 10.000 szinapszis (átadó hely) kapcsolódik.[18] A bonyolult, karmester nélküli rendszer a kvantumkaosz része. A megtermékenyített petesejtből pl. ember lesz, aki egyedülálló személyességgel bír, teste és szelleme folyamatosan változik, ami önmagában is csoda. Egy élő sejtet nagyjából 28 aminosavból álló lánc alkot, amiknek működése 2000 összehangolt specifikus enzimtől függ.[19] Vagy a vörös vértestekben lévő piros színű haemoglobint, ami egy kémiai anyagból (haem) és egy fehérjéből (globin) áll, aminek középpontjában egy vas atom foglal

16 Kasper, 1982. 93–94. p.

17 Az univok beszéd az egyes tárgyak, fogalmak leírásához azonos, az aequivok különböző kifejezéseket használ, míg az analóg beszéd a kettő közt helyezkedik el, magába fogalja a hasonlóságot és összehasonlíthatóságot. Kasper, 1982. 116–131. p.

18 *Morvay Frigyes:* A szemlélet. Válogatott esszék. [Szombathely], 2013. 64., 295. p.

19 *Gaál Csaba:* Gondolattár. Történelemről, kultúráról, művészetekről, hitről, politikáról. [Pomáz], 2019. (továbbiakban: Gaál, 2019.) 264. p.

helyet. Ez a molekula a tüdőben felvett, az élethez elengedhetetlen oxigént (oxihaemoglobin) a vérkeringéssel az utolsó sejtnek is helybe szállítja. Ugyanakkor a széndioxidot felveszi (carboxihaemoglobin), hogy azt a tüdőben leadja. Ez az ún. „belső légzés". A zöld színű klorofil viszont a növényekben, a napsugár hatására bekövetkező asszimiláció szubsztrátuma. Kémiailag nagyon hasonló a haemoglobinhoz, de itt a molekula közepén nem vas, hanem magnézium áll, amelynek hatására a molekula széndioxidot vesz fel és oxigént ad le. Ez az egymást kiegészítő, és a világmindenséggel (a nappal) is összefüggő (emberi és növényi) két hasonló rendszer több, mint csodálatos, ami Isten léte nélkül szinte elképzelhetetlennek, sőt hihetetlennek tűnik.

Ugyan ki is „találhatna ki" ilyen csodákat? Mekkora a valószínűsége, hogy mindez a „véletlen" műve? Csakhogy – mondhatnák sokan – az ember is képes a technikai csodákra, hiszen ott vannak a számítógépes fordító-, sakkozó gépek, a robotok, mesterséges intelligenciák, amik lassan lepipálják az emberi agyat. Ám *Wolfgang Kuhm* „A darwinizmus buktatói" című könyvében leírja, hogy az 1980-as években felfedezték, hogy a baktériumok ostorait mozgató, 30 milliomnyi átmérőjű, nem egyszerűsíthető „biológiai villanymotor" szerkezete pontosan megfelel az ember tervezte villanymotorénak, s ez a parányi alakzat a szerves vegyületeket lebontva, azok energiáját veszteség nélkül elektromos energiává alakítja. Másodpercenként 100-szor forgatja körbe ostorát, 200 mikrometer/sec. sebességgel száguld, ami vízben úszva 400 km/h sebességnek felelne meg.[20] S ha már a baktériumoknál tartunk, milliárdnyi, velünk együtt lakó, *segítő baktériumot* ismerünk. De nem mindegy, hogy hol vannak? A gyomorban pl. egy sincs, míg a patkóbélben ml-enként kb. 10, a csípőbélben akár 100.000, míg a vastagbélben 100 milliárd(!) baktérium van.[21] Ki kételkedhet abban, hogy mindez Isten műve? Nem az emberé, hiszen a technika csodáit kitaláló ember egyetlen sejtet sem képes előállítani. pedig ezek a sejtek, sőt a nála kisebb egyedek is sokra képesek, sokat tudnak. Napjainkban mi is megtapasztalhattuk, hogy egy parányi vírus képes a homo sapienst, sőt az egész világot – tudományosságával, technikájával, gazdaságával stb. együtt – két vállra fektetni.

Végül nézzük a földet és a világmindenséget. A föld tulajdonképpen instabil. Fizikai erők tartják az univerzumban és a pályáján. Túlnyomó többsége folyékony, csak külső rétege szilárd. Egy tűzgolyó kérgén élünk, aminek elemei folyton mozognak. Tulajdonképpen cirkuszi akrobataként folytonos veszélyben élünk, és akkor még nem is említettem a meteorokat. Német és magyar tudósok Németországban a jülichi szuperszámítógépen kiszámították, hogy a neutronok 0,14%-kal nehezebbek a protonoknál. Ezek képezik a világegyetem 88%-át. Ha csak kicsit is más lenne e részecskék tömege közti különbség, a mai formában nem létezhetne anyag, s valószínűleg – legalábbis a mai formájában – élet sem alakulhatott volna rajta. A fizikai állandók úgy vannak „beállítva", hogy pl. az ősrobbanás pillanatában, ha csak egy milliomodnyival nagyobb lett volna a gravitáció, akkor önmagába, s a mindenségbe zuhant volna az univerzum. Vagy: ha a neutronokat és protonokat a sejtmagon belül összetartó erő egy milliomoddal nagyobb lenne, akkor csak hélium

20 Gaál, 2019. 284. p.

21 *Mester Károly*: „Mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma". In: Vincze János: Betyárvilág antológia, 2019. Bp., 2019. 293. p.

atomok léteznének, ha viszont ugyanennyivel kevesebb, akkor csak hidrogén atomok (azaz protonok) létezhetnének.[22]

A példák még hosszan folytathatók lehetnének, folytatva akár a természet törvényeivel, amiket felismertünk ugyan, de nem tudatosult bennünk, hogy azoknak, mértékét és hogyanját nem a véletlen szabta meg. Az elmondottak alapján a *természeti istenbizonyítékok elől nehéz kitérni* még akkor is, ha azok csak a panteizmusig jelentenek bizonyítékot, míg a felekezetekre kiterjedő bizonyítékokra csak közvetve vannak hatással.

A következő, vagyis az *antropológiai megközelítés az* emberi szellemből indul ki, s bár a szellemtörténetben Isten az antik világtól jelen van, de a megközelítés kifejtett kidolgozását *Maréchal* (1878–1944) belga jezsuitához kötjük, aki szerint minden megismerésben implicite Isten megismerése történik, akit nem az abszolút létezővel, hanem a *tökéletes szabadsággal* azonosít. Istent, s mint ilyent senki sem képes kívülről bemutatni, ha ehhez a valósághoz önmagát nem nyitja meg. Fontos tehát a döntési alternatíva megfogalmazása, ami egyben az antropológiai megközelítés korlátja is.

A *történetfilozófiai érvelés Aurelius Augustinus* (*Szent Ágoston*) „De civitate Dei" művében fogalmazódott meg. Eszerint a történelem Isten műve, egyúttal gondviselésének tárgya is. Ez a felfogás *Hegel*ig hatékony volt, ám napjainkban is jelen van Az ember történelmi reménye a jövő, a dolgok beteljesülése, amely elvezet a remény Istenéhez.

Végül az ún. *ontológiai megközelítés Canterbury Anzelm*től (1033–1109) származik, noha azt csak *Kant* nevezte ontológiainak. Az eddig ismertetett megközelítések a világból indultak ki, hogy Istenhez, mint végső okhoz és tökéletes „lényhez", az abszolút szabadsághoz eljussanak. *Anzelm* fordított utat követett; Isten felöl – felülről lefele – indul el, reá hagyatkozik a megismerésben. Ő a *Proslogium*ban fejtette ki érvelését. Íme egy imarészlete: „Taníts meg Uram Téged keresni, s mutasd meg magadat a keresőnek, mert e nélkül keresni, de megtalálni sem tudlak." De hogyan mutatja magát Isten? Úgy, hogy bennünk az ő képét megalkotta, ezáltal lehetővé tette, hogy ráérezzünk, őt megtaláljuk és szeressük. Éppen ez eredményezett egy belső fordulatot, ami az élet mélyebb értelmében Istent az emberi gondolkodás határán túlra helyezte, amikor megállapította, hogy „Isten a legnagyobb, legtökéletesebb dolog, amit már *nem lehet elképzelni*, mert az emberi gondolkodás határát meghaladja." Isten az emberi értelem felől nem közelíthető meg, mert akkor elgondolható is lenne, csakhogy az Isten az emberi gondolkodási képesség felett áll. *Anzelm* isteneszméjét már a saját korában és azóta is bírálják, azt szofizmusnak tekintik, hiszen egy eszméből nem következhet a lét, ha azt elgondolni sem vagyunk képesek. Ugyanakkor egy a gondolkodást, (elképzelést) meghaladó eszme révén mégis sejteti Isten helyét és létét, ami miatt érvelése ma is az egyik leggyakoribbnak, legelfogadhatóbbak tűnik, miközben a kozmosz léte, szerkezete szinte vitathatatlan indirekt istenbizonyítékként is folyamatosan jelen van.

Nem szokványos, de meggyőző istenérv (bizonyíték?) az a morális törvény, ami minden ember szívébe van írva, s ami szinte ösztönösen sugallja számunkra, hogy mi a jó és a tisztességes, és mi az, ami ennek az ellenkezője. Már *Kant*ot is két dolog megkülönböztetetten foglalkoztatta, és csodálatra késztette, mégpedig a felette létező csillagos ég és a mindenkiben rejlő erkölcsi törvény, ami anyagi okkal nem magyarázható.

22 Gaál, 2019. 510. p.

Kétségtelen, hogy az isteneszme – a teremtés révén, vagy/és „a priore", tehát a tapasztalattól függetlenül, veleszületett? módon – minden emberben jelen van. Ezt *Pannenberg* (1928–2014) *Isten önbizonyításának* fogta fel. Az ateizmus és istenhit vitája végső fokon nem valami felettünk álló világról, hanem az ember valóságának evilági megértéséről folyik. Aki hisz, az látja azt is, amiről a „szívbéli felismerésben" *Ágoston* és *Pascal* is beszél. Isten csak részlegesen nyilatkoztatta ki magát, („rejtett Isten"), ám a történelmi Jézus alakjában megjelent. Ahogy az archeológusok és kriminológusok részekből fel tudják építeni az egészet, erre az ember is képes, ha a végső és természet feletti dolgok keresésére nyitottnak mutatkozik. S ebben a helyzetben jelenhet meg a „megvilágosodás", életbe léphet az intuíció. Így válik a hit az *egész ember aktusává, melyben ráérez egy misztériumra, amely által teljesebb emberré válik*. Az istenhit a szellem alapja, az ember őscselekménye, amelyben az értelmen kívül az *egész ember* el van kötelezve.

Befejező gondolatok

A mai rohanó, nyüzsgő, napi teendőkkel terhelt, de még a szórakozásban is elfoglalt (túlhajtott), a „felszínen" élő ember nem ér rá gondolkodni, elmélkedni. Habzsolja, de nem „rágja" eléggé, s főleg nem „emészti" meg saját életét, valóságát. Szilárd világnézet híján manipulálhatóvá válik. Túlságosan a jelenben él. Legtöbben a nagy kérdések feltételéig sem jutnak el. A szekularizált ember gyakorlati (hasznos) tudásra törekszik, miközben a hitet másodrendűnek, nélkülözhetőnek, sőt feleslegesnek tartja. Törekednünk kellene életünk fontos kérdéseivel, istenhitünkkel őszintén szembenézni. Higgyünk a Szentírásban – közelebbről Isten (Jézus) – kinyilatkozatásában, amit több 1000 év hitelesített számunkra. Fogadjuk el az ebből következő, a történelem során bizonyított erkölcsöt, pozitív élet- és társadalmi programot, a tízparancsolatot és sok bölcsességet, amivel 2 évezreden át a kereszténység ajándékozta meg az emberiséget. Higgyünk a SZERETETBEN. Ne keressünk a Bibliában feltétlen földi (emberi) logikát, fogadjuk bizalommal titkait, amiket Isten bízott reánk – amik a 21. század emberének nem mindig érthetőek –, s bizalommal azokat is előlegezzük meg, amiket hitünk (még) tartogat számunkra. Az ilyen *istenhit az emberben idővel tudásként és életvezetőként „megalvad", megszilárdul, életprogrammá válik, mintegy „racionalizálódik"*.

Bízom abban, hogy – mások mellett – a koronavírusjárvány kényszerű mozgáskorlátozása, karanténja némelyeknek talán adott egyfajta intellektuális és intuíciós intést, ami a jelenleg fennálló felszínességet, evilági „manipuláltságot" és a mának élést, hasznosabb és szellemileg termékenyebb formává, őszinte istenhitté képes alakítani. Sohasem lehet késő az emberiség megtérése. A 3. évezred megannyi természeti és társadalmi problémája is erre buzdít bennünket.

Kálnási Árpád: A debreceni cívis élet lexikona.

1–4. KÖT. [2. KIAD.] DEBRECEN: MTA DEBRECENI TERÜLETI BIZOTTSÁG TITKÁRSÁGA, 2021. 522, 436, 417, 366 P.

Debrecen az ország második legnagyobb és legnépesebb városa. Története miatt gyakran kálvinista Rómaként vagy cívisvárosként említik. Büszkék is az ott élő emberek múltjukra, hagyományaikra. Ezért ami ott történik arra érdemes figyelni Szombathelyen, Magyarország legrégibb városában, amely colonia, azaz városi rangját alapítójától, Claudius római császártól kapta, elsőként Pannoniában, és amely várost a *nyugat királynőjének* is nevezik.

Ki más vállalkozhatott volna a debreceni cívis élet lexikonának, a terjedelmében és tartalmában is tiszteletet parancsoló négykötetes műnek a megírására, mint az alföldi, szűkebben a tiszántúli nagytáj északkeleti csücskében fekvő Tiszakóród faluban született Kálnási Árpád, aki egyetemi tanulmányait Debrecenben végezte.

A nagy hagyományú debreceni nyelvészeti iskola neveltjeként nem meglepő, hogy érdeklődésének és tudományos munkásságának fő területe a névtan, helynévgyűjtés és a nyelvjáráskutatás. Egyetemi doktori disszertációját is névtanból írta, tudományos tevékenységének középpontjában a népnyelv kutatása állt.

Nyelvjárási kutatómunkájában legfőképpen Debrecen nyelvének bemutatására vállalkozott, amelynek eredménye 2005-ben jelent meg.[1] A cívis szótár, amely bizonyos tekintetben egyfajta előzményének is tekinthető a cívis élet lexikonának, döntően élőnyelvi gyűjtések anyagát tartalmazza, egy olyan korosztály nyelvét bemutatva, amely még a 20. század elejének állapotát őrizte. E munkája nyelvi értékei mellett jelentős történeti–művelődéstörténeti adalékot is tartalmaz a jelen és a jövő kutatásai számára. Szótári gyűjtés közben olyan szövegfelvételeket készített, amelyekből önálló könyvet jelentetett meg.[2] Mindezekből látható, hogy nyelvészeti munkásságának fontos vonulata kapcsolódik Debrecenhez.

Közbevetőleg jegyezzük meg, hogy tevékenysége ennél kiterjedtebb és régiónkra vonatkozóan is vannak tanulságos írásai. Ide soroljuk három tanulmányát,[3] valamint két könyvismertetését.[4]

Ezek előre bocsátása után idézzük föl a jelen ismertetésre kerülő kiadvány puszta könyvészeti adatait. Ezt megelőzően azonban utalunk arra, hogy a jelen ismertetendő cívis lexikon valójában a 2. kiadás. S bár az 1. kiadás szinte hozzáférhetetlen – a szégyenletesen szerény példányszám ellenére – a szakmai figyelem hírt adott róla. Kiss Jenő,[5] Győri L. János[6] és Paládi Kovács

1 *Kálnási Árpád:* Debreceni cívis szótár. Debrecen, 2005. 830 p. (A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai; 83.)

2 *Uő:* Cívis beszélgetések Debrecenből. Debrecen, 1999. 183 p. (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai; 74.)

3 *Uő:* A földrajzi nevek rendszerezésének kérdéséhez. In: Magyar Nyelvjárások. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének évkönyve (továbbiakban: MNyj.) 23. Szerk. Kálmán Béla, Sebestyén Árpád. Debrecen, 1980. 23–34. p.; *Uő:* Jelenkori helynévadásunk néhány jellemző vonásáról. In: Folia Uralica Debreceniensia. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszékének kiadványa. 1. Szerk. Keresztes László, Kiss Antal. Debrecen, 1989. 33–37. p.; *Uő:* Rendszerváltás – utcanév-változtatás. In: MNyj. 32. Szerk. Sebestyén Árpád. Debrecen, 1995. 55–61. p.

4 *Uő:* Ördög Ferenc: Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén. In: MNyj. 22. Szerk. Kálmán Béla, Sebestyén Árpád. Debrecen, 1979. 157–162. p.; *Uő:* Győr-Moson-Sopron megye földrajzi nevei. I. A Kapuvári járás. In: MNyj. 36. Szerk. Sebestyén Árpád. Debrecen, 1999. 153–159. p.

5 *Kiss Jenő:* Megjelent a cívis lexikon. = Magyar Nyelv, 2020. 2. sz. 225–228. p.

6 *Győri L. János:* Kálnási Árpád: … = Debreceni Szemle, 2020. 2. sz. 250–253. p.

Attila[7] közölt recenziót a könyvről. Voltaképp mindhárman elismeréssel írtak róla, nem hallgatva el a kritikai megjegyzéseket sem. Az új, javított kiadás négy kötete mintegy 35.000 címszó/szócikk, 191 értelmezést segítő rajz és a Déri Múzeum gyűjteményéből származó 58 fénykép közlésével a város és környezete – a cívis élet – nyelvi múltjának olyan részét örökítette meg, amely nyomtalanul tűnhetett volna el a feledés homályában.

Mielőtt azonban rátérnénk az érdemi ismertetésre a *Vasi Szemle* olvasói számára nem érdektelen a címbeli *cívis* szónak jelentése, értelmezése. Többen – Balogh István,[8] jeles debreceni történész és Szabó T. Attila[9] nyelvészprofesszor – rámutattak, hogy a szó eredetileg nemcsak a debreceni, hanem a nagyobb alföldi és erdélyi városok gazdag polgárparasztjait is jelölte. Debrecenben a közfelfogás kiterjesztette a szó értelmét a gazdag kézműipar és kereskedelem művelőire, sőt a szegényebb rétegekre is. Ez lehet az oka, hogy a szó mára egyre inkább a debreceni polgár képzetét kelti fel országszerte.

Külön kiemelem, hogy a magyar mellett, angol és német nyelvű „Bevezető" nyitja a kiadványt, ami egyrészt a munkára vonatkozó fontos szerzői, nyelvészeti, közlési szempontokat és használati ajánlásokat tartalmazza, másrészt elősegíti a nemzetközi tudományosság körébe való bekapcsolódást.

A lexikon tartalmára nézve a legkorrektebb, ha magát a szerzőt idézzük: A kiadvány már *„címében is jelzi, hogy (elsősorban) a város társadalmát egykor meghatározó parasztpolgári és kézműves réteg életéhez kötődő témakörökkel foglalkozik a lexikon műfajának megfelelően szócikkes formában. Természetesen nemcsak gazdasági tevékenységükkel (földművelés, növénytermesztés, állattenyésztés, ill. különböző kézműipari tevékenységek), hanem szellemi életükkel (hiedelemvilág, művelődés, vallás stb.), ill. környezetükkel stb. Végigkíséri egész életüket: a születéstől a halálig, a keresztelőtől a lakodalmon át a temetésig; tárgyalja (elemi) iskolai tanulmányaikat, bemutatja szórakozási alkalmaikat. Több szócikk a Hortobágyhoz kötődő témákat (pásztorkodás, pásztorrend, a puszta élővilága stb.) tárgyalja, hiszen a Hortobágy nagyobbik része évszázadokon át Debrecen város tulajdonában volt. Legelőin 1950-ig a város és a cívis gazdák ménesei, gulyái legeltek.*

A lexikon időkerete, időhatárai elsősorban a múlt évszázadot fogják át, vagyis a tágabban értelmezett jelent, azokat az évtizedeket, amelyekről idős adatközlőimnek közvetlen vagy közvetett – szülőktől, nagyszülőktől rájuk hagyományozott – emlékei voltak. A különböző munkafolyamatokat (gazdálkodás, házi munka stb.) igyekeztem belülről láttatni, leírásukat élményszerűvé tenni. E törekvésemben gyakran segítettek saját (igaz szülőfalumban, a szatmári Tiszakóródon szerzett) korábbi ismereteim is. Mivel az egyes jelenségeket összefüggésükben vizsgálom, ezért ahol szükségesnek láttam, a történeti hátteret is megrajzoltam (pl. nyomtatás, külterjes állattartás, kismesterségek). A szorosan vett jelenre összpontosuló vizsgálódás azért sem lett volna lehetséges, mert kevés kivételtől eltekintve a cívis életforma legtöbb jellemzőjét napjaink kollektív tudata már múltként, egyre halványuló emlékként őrzi (pl. a cívis konyha régi ételei, a cívis műveltség egyes vonatkozásai). Több témakör egyenesen a régmúlt évszázadok történelméhez, gazdasági, társadalmi, szellemi

7 *Paládi Kovács Attila:* Kálnási Árpád: ... = Ethnographia, 2020. 4. sz. 737–739. p.

8 *Balogh István:* A cívisek világa. Debrecen néprajza. Bp., 1973. 306 p. (Magyar néprajz)

9 Erdélyi magyar szótörténeti tár. 1. köt. A–C. Gyűjt., szerk. Szabó T. Attila. Bukarest, 1976. 1212–1213. p.

életéhez kötődik (elpusztult falvak, céhszervezetek stb.). Rövid bemutatásukat mégsem akartam megkerülni, mert általuk, úgy vélem, jóval árnyaltabb lett a cívisvárosról megrajzolt kép. A cívis szótár gazdag anyaga lehetővé tette, hogy több olyan témakör szócikkbe formálásával is foglalkozzam, amelyek korábban kívül estek a tudományos vizsgálódás körén, nem szerepelnek például a néprajzi lexikonban sem. Így az emberi testről összeállított tematikus szócikk azokat a szavakat, kifejezéseket tartalmazza, amelyeket a cívisek az egyes testrészek megnevezésére, az emberi külső jellemzésére használtak. A nemi élethez kötődő nem egyszer obszcén stílusértékű adatok egyetlen szócikkbe összegyűjtve az egészséges paraszti erotika meglétének bizonyítékai. Más fogalmak, fogalomkörök változatos, ötletes, találó megnevezései gazdag nyelvi leleményük »dokumentumainak« tekinthetők (pl. a testiszellemi fogyatékosság, így a kancsalság, az észbeli hiányosság). A lexikon szócikkeibe be-építettem a durva szót v. kifejezést tartalmazó szólások (káromkodások) jelentős körét is, hiszen ezek a néplélek sajátos megnyilvánulásaiként szintén részei a cívis nyelvnek, érzelemvilágnak, gondolkodásnak. A bennük megmutatkozó őszinte szókimondás, nyers humor – megítélésem szerint – egyáltalán nem visszataszító. Ma, amikor sajnos, (kis)iskolás gyerekektől is hallunk nyomdafestéket nem tűrő, trágár kifejezéseket, nem lenne indokolt a népnyelv sokkal kevésbé durva (mert nem öncélú) megnyilvánulásait kihagyni egy ilyen munkából. De talán még lényegesebb, hogy sok frazémának ezek a durva szavak, kifejezések jelentik a lényegét. Az ilyeneket tehát meghagytam eredeti formájukban, szalonképes(ebb) kifejezéssel, szóval nem helyettesítettem őket." (Óvatosan jegyezzük meg, hogy a fentiekből kikövetkeztethetően, mintha egyfajta jó értelemben vett maximalizmus jelenne meg a feladat és a célok, módszerek megfogalmazásában.)

Egy ilyen – egyszerzős – munka, a szerző minden törekvése ellenére, természetesen egyes olvasókban kelthet bizonyos hiányérzeteket. Aki azonban kézbe veszi a köteteket és érdeklődése szerint keresi a megfelelő címszót inkább elégedettségének adhat hangot.

Valóban csak bonyolultabb, összetettebb tárgyak leírásában, fogalmak kifejtésében akad néhány esetben kisebb elnagyoltság. Erre nézve – szakmai érdeklődésünk okán[10] – mindössze egyetlen példát hozunk. A *nyereg* címszó leírásában a főbb részek, a kiegészítők és a tartozékok fölsorolásánál pontatlanságok tapasztalhatók. (Ez egyébként kitűnik a kapcsolódó címszavak egyikéből–másikából is.) Helyesen ugyanis a nyereg(váz) fő eleme a kápa mellett a nyeregtalp/nyeregdeszka és az ún. farbőr, viszont a nyeregpárna, nyeregtáska, stb. a nyeregfelszerelés része, míg a kengyel, a kantár pedig a teljes nyeregszerszám felszerelésé. Az értelmezést segítendő talán itt indokolt lett volna a grafikai vagy fotó megjelenítés.

Ami benne van a kötetekben az több szempont érvényesítésének megfelelően gazdag és informatív. A közölt ismeretek sokféle forrásra: adattári, levéltári kigyűjtésekre, a szerző saját interjúira/adatfelvételeire, tanítványainak földolgozásaira, széles körű könyvészeti anyagra épülnek, amelyek összedolgozása, megszövegezése egységes felépítésű címszavakat eredményezett.

Az ilyen típusú földolgozások egyik fontos jellemzője, hogy nem föltételeznek folyamatos olvasást. Bármikor, bárhol föllapozhatók és az alkalmazott szövegkezelés révén mindenki számára élvezetes módon

10 *Gráfik Imre:* A nyereg. Bp., 2002. 140 p. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai; 6.)

gyarapíthatók a nemcsak Debrecenre, hanem végső soron az alföldi nagytájra vonatkoztatható ismeretek is. Aki nem eleve hiperkritikus szemlélettel veszi kézbe a köteteket, garantáltan gazdagodni fog a régió nyelvének, szellemi és tárgyi néprajzának, kultúrtörténetének tudásanyagával.

Egyetértően hivatkozunk egykori tanárának, Sebestyén Árpádnak – aki indexem bizonysága szerint engem is tanított –, a föntebb említett cívis szótár ismertetésében írott megállapítására, miszerint: „*Kálnási Árpád a mai magyar nyelvészet egyik legjobb terepmunkása. Korábbi helynévkutatásai során Szatmár megye négy járásában, több mint 100 településen gyűjtött helyneveket, s ezeket négy kötetben, több mint 2000 oldalon publikálta. Magnetofonról két kötetnyi nyelvjárási szöveget jegyzett le és adott ki* (…). *Rutinjánál csak szorgalma és kitartása nagyobb. Kapcsolatteremtő képessége kitűnő, adatközlőivel a tisztelet és emberség hangján beszél, empátiája feloldja a helyzeti feszültséget.*”[11] Vállalt föladatára való alkalmassága – amint azt a jelen ismertetett könyv is igazolja – vitathatatlan.

Aligha várható el, hogy magánszemély, még ha érdeklődése kitüntetetten is nyelvészeti jellegű, megvásárolja a kiadványt – a példányszám nem derül ki, tájékozódásunk szerint szerény mennyiségben jelent meg, s beárazva sincs –, de remélhetően – a tudományos intézményeken kívül – sok közkönyvtárba eljut, és ilyenformán nem csak a szakkutatók számára lesz hozzáférhető.

Minden elismerés megilleti mindazokat a segítő munkatársakat és a kiadást lehetővé tevő támogatókat, szervezeteket, intézményeket, akik, illetve amelyek bármilyen módon és formában hozzájárultak a mind tartalmában, mind formájában, könyvészeti megjelenésében – a kemény borító a város szimbolikus színeit idézve – igényes kiadvány megjelenéséhez.

Végezetül – túl a cívis élet lexikonának példa jellegén – a *Vasi Szemle* olvasói számára egy szerényebb, de a maga nemében fontos párhuzamot is megemlítünk. Mukicsné Kozár Mária 1996-ban megjelent kétnyelvű kötete[12] is példája annak, hogy egy közösség kultúrájának megörökítése – a kutatói érdeklődés eredményeként – többféle módon, illetve formában is megvalósulhat.

Gráfik Imre

11 *Sebestyén Árpád:* Kálnási Árpád: Debreceni cívis szótár. = Magyar Nyelvőr, 2006. 2. sz. 245. p.

Horváth Antal: Keresztmetszet. A hatalom és a parasztság Vas megyében, 1949–1956.

SZOMBATHELY: SZÜLŐFÖLD KÖNYVKIADÓ, 2021. 416 P.

Újabb – vaskos – kötettel jelentkezett 2021-ben a nyugdíjas pedagógus, helytörténeti kutató Horváth Antal. 2014-ben szülőfaluja történetét írta meg,[1] amit 2017-ben a Csepregi járás 1939 és 1949 közötti gazdasági viszonyait feltáró könyve[2] követett. Ez utóbbinak folytatása a most megjelent munka.

A 2. világháború után a szovjet érdekszférába került Magyarországon – rövid ko-

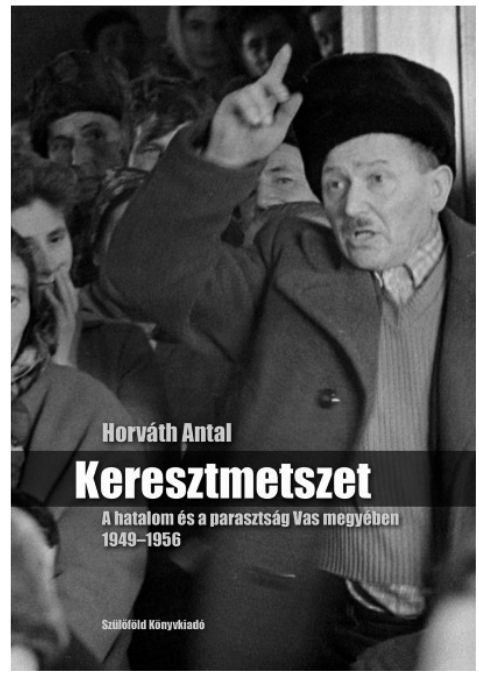
12 *Kozár Mária:* Etnoloski slovar slovencev na madžarskem. A magyarországi szlovének néprajzi szótára. Szerk. Slavko Kremenšek, Gráfik Imre. Monoster–Szombathely, 1996. 224 p.

1 *Horváth Antal:* Chernelházadamonya a történelem szélárnyékában. Szombathely, 2014. 536 p.

2 *Uő:* Az irányított gazdaság hatása a gazdatársadalomra, 1939–1949. Sopron megye, Csepregi járás. Szombathely, 2017. 304 p.; Ismertetését lásd *Osváth Ádám:* Horváth Antal: … = Soproni Szemle, 2018. 1. sz. 110–111. p.; *Sági Ferenc*: Ua. = Vasi Szemle (továbbiakban: VSZ), 2018. 3. sz. 374. p.; *Jobst Ágnes:* Ua. = VSZ, 2018. 5. sz. 629–630. p.

alíciós időszakot követően – a kommunista párt ragadta magához a hatalmat, és hozzákezdett a gazdaság és a társadalom szovjet mintára történő átalakításához. A mezőgazdaságban ez az állami/társadalmi tulajdon kizárólagosságának megteremtését, a kollektivizálást, majd szocialista nagyüzemek szervezését jelentette, ettől remélték az agrárium modernizációját, a termelékenység növelését. A tulajdonviszonyok átalakítása viszont szükségszerűen konfliktust eredményezett a földtulajdont birtokló társadalmi rétegekkel, köztük a parasztsággal. Míg az üzemek, gyárak köztulajdonba vétele – Gyarmati György számítása szerint[3] – „csupán" tízezres nagyságrendű tulajdonost érintett, addig a mezőgazdaság államosítása mintegy másfél millió birtokost kényszerített arra, hogy feladja addigi biztos megélhetését, ezzel együtt pedig tulajdonosi jogait. Ez a másfélmillió ember nem képezett homogén csoportot: a kommunista államhatalom az agrárproletárokat, a kis- és középparasztságot (összefoglaló néven: a dolgozó parasztságot) és a gazdagparasztokat vagy – 1948-tól elterjedt orosz eredetű elnevezéssel élve – a kulákokat különböztette meg. A rendszerhez viszonyulás szerint voltak köztük megfelelni akarók, beletörődők és ellenállást tanúsítók egyaránt. Horváth Antal könyve ezeket a különféle viszonyulásokat és a hatalom törekvéseit mutatja be Vas megyéből, példákon keresztül.

A kötet a személyes motivációt, kutatói szándékot felvázoló Előszó után a Bevezetéssel kezdődik, amelyben a szerző röviden ismerteti az ország 2. világháború utáni helyzetét, majd bemutatja a konfliktus főszereplőit: az államhatalmat és annak különféle szintjeit, illetve a parasztság főbb csoportjait. Az 1949-től bemutatásra kerülő

téma előzményeinek ismertetése során nemcsak a koalíciós időszak irányított gazdaságát ismerhetjük meg, de egészen az 1. világháborúig tekinthetünk vissza az időben. Nem csak az országos előzményekről, de Vas megye mezőgazdaságának helyzetéről is képet kapunk.

„A mezőgazdasági termelés tervutasításos rendszere" címet viselő fejezetben a termelés feltételeinek sorában a birtokstruktúra változásairól, földfelajánlásokról, tagosításról olvashatunk évenkénti bontásban, az erőforrásokról szóló részben az állati és gépi vonóerő és az (emberi) munkaerő állapotáról kapunk helyzetjelentést, majd a termelés szervezéséről, végül a kulákság elleni harc és a megfélemlítés szándékával kirótható büntetésekről ír a szerző. A következő fejezet az „Elvonások" címet viseli. Ezek az elvonások a korszakban egy rendszert alkottak, mivel az államhatalom

3 *Gyarmati György*: A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956. Bp., 2011. 189–190. p.

több elem összehangolt működését használta ugyanazon politikai, gazdasági célok elérésére. Ezen elemek között az adózásról, mint jövedelemelvonó eszközről, a begyűjtés (másképpen: a beszolgáltatási kötelezettség) alkalmazásáról, végül az árpolitika elvonó szerepéről olvashatunk. Önálló fejezet szól azon intézkedésekről, amelyek célzottan csak a kulákokat érintették.

A lakosság, az ipar és a külkereskedelem igényeit kielégítő árutermeléshez a nagyüzemek szovjet mintára történő létrehozása jelentette a szocialista alternatívát. A termelőszövetkezetek szervezésének folyamatában három időszakot különít el a történetírás, amelyből kettő, az 1949-től induló első és az 1955-ben induló második szakasz a szerző által feldolgozott időszakba esik, de az 1953–1954-ben zajló „revíziós szakasz" Vas megyei történései sem maradnak ki a kötetből. Az események ismertetése során olvashatunk a téesz-szervezés folyamatáról, a felmerült gondokról, a paraszti ellenállásokról, a létrejött szövetkezetek működéséről és a kilépésekről is.

A kötet végén Vas megyei mezőgazdasági adatokat, grafikonokat találunk szektorok, birtokcsoportok, járások vonatkozásában, de a szerző az elért eredményeket is összefoglalja a hatalom és a parasztság nézőpontjából. A Függelékben táblázatokba rendezve Vas megye vezetőit, a korszakban lefolytatott tagosításokat és földrendezéseket, majd az 1953. július 31-ei állapot szerint a megye termelőszövetkezeteinek főbb adatait foglalja össze. Ezután kilenc eredeti levéltári dokumentumot olvashatunk el. A kötet végén helynévmutató segíti a települési információk megtalálását.

A keménytáblás, 416 számozott oldalból álló munka a Szülőföld Könyvkiadó gondozásában jelent meg. A borító hátoldalán Horváth Antal kutatói motivációja és Honvári János professzor lektori véleményének egy részlete olvasható, a címoldalon pedig egy téesz-közgyűlésen hozzászóló parasztember fortepan.hu oldalon közzétett fotója látható. Ez a kép ugyan 1968-ban készült a Békés megyei Tarhoson, de akár 1949–1955 között is fényképezhették volna Vas megyében.

Összefoglalásként elmondható, hogy rendkívüli alapossággal megírt, adatgazdag könyvet tett le az asztalra – az egyébként nem történész végzettségű – Horváth Antal. A téma kapcsán fennmaradt megyei forrásokat éppúgy, mint a vonatkozó szakirodalmat alaposan átnézte és felhasználta, amelyről a csaknem 800 lábjegyzet és a hat oldalra rúgó forrásjegyzék tanúskodik. A járási szintű források közül csak a Sárvári járás adatainak átnézése fért bele az így is 5 éves intenzív kutatómunkába, de ettől függetlenül a megye minden térségére vonatkozóan találunk információkat a könyvben. A kötet bőven teljesíti a címében vállalt célkitűzést: keresztmetszetet ad a hatalom és a parasztság 1949–1956 közti viszonyáról Vas megyéből, így bátran ajánlható helytörténeti kutatóknak éppúgy, mint történelem szakos hallgatóknak, továbbá a korszak iránt érdeklődő olvasóknak.

Kuglics Gábor

GYULA BENCZIK:
DIE DORFBESCHREIBUNG VON GYULA GÁYER (1883–1932) AUS 1931. PLATZ VON „GÖDÖRHÁZA“ IM LEBENSWERK

Gyula Gáyer wird vor allem als Naturwissenschaftler, Botaniker in Evidenz gehalten. Sein außerordentliches Talent, was auch seine Zeitgenossen beeindruckt hatte, hält Überraschungen auch für die Nachwelt bereit. Seine vor dem Tod des Verfassers 1931, in der aufsteigenden Periode der heimischen Dorfforschung geschriebene Soziographie mit dem Titel „Gödörháza“ ist ein gutes Beispiel dafür. Der den bürgerlichen Beruf nie aufgebende Gáyer bereinigte als Kommassierungsrichter des Gerichtshofes zu Szombathely die verworrenen Bodenverhältnisse von dem an den Rand der in Trianon bestimmten Grenze gelangten Gödörháza. Der betrachtende, eine hervorragende Schreibkunst besitzende Gáyer faßte als Herausforderung die Geländearbeit auf, deren Ergebnis die Dorfbeschreibung von Gödörháza wurde. Die nach seinem Tode 1936 im Jahrbuch der Universität zu Szeged erschienene „anthropogeographische“ Studie blieb bis zum heutigen Tag unverständlicherweise in seiner Heimat, im Komitat Vas ohne Resonanz.

ISTVÁN MAGYARICS: DIE GRÜNDUNG DER ZISTERZIENSERABTEI IN SZENTGOTTHÁRD UND IHRE VORGESCHICHTEN. Teil 1.

Die Zisterzienserabtei wurde von Béla III. 1183 in Szentgotthárd gegründet. Die zugunsten der Abtei geleisteten Donationen der sich zu der königlichen Gründung anschließenden Privatpersonen wurden im Privileg aus dem Jahre 1198 aufgezählt. Die Analyse der hier aufgezählten Personen führt uns zu dem im Raum mehrfachen Besitzer, dem Geschlecht Héder. Die königliche Gründung verwendete einen bereits existierenden Herrensitz, der zu einem königlichen Waldbesitz neben dem Flussübergang der Raab gehörte, wo der die königlichen Herrensitze im größeren Raum verbindender Königsweg den Fluss kreuzte. Ein Teil der Siedlung gelangte bereits früher in Besitz des Geschlechtes Heder und ist mit dem 1157 ausgefertigten Gründungsurkunde der Abtei von Küszén vorkommenden Praedium namens Chegge identisch. Der unter den Wundern des Bischofs Sankt Gotthard erwähnte ungarländische Fall ist mit den Mitgliedern des Geschlechtes Heder zu verbinden. Unter der Einwirkung dieses Wunders konnte die Sankt Gotthardkirche gegründet werden, die der Siedlung den heutigen Namen verlieh.

ZOLTÁN CSISZÁR: ETLICHE GEDANKEN ZUR INTERPRETIERUNG DES LANDSCHAFTSNAMEN HANSÁG. PALIDIBUS VOLGO HON DICTIS UND ANDERE HANY

Der Beitrag folgt dem Landschaftsnamen Hanság und der Urlandschaft von Hanság auf der Spur. Er macht die Interpretierung des Landschaftstnamens *„dem etymologischen Wörterbuch der geographischen Namen“ (Földrajzi nevek etimológiai szótára)* und *„dem geschichtlich-ethymologischen Wörterbuch der ungarischen Sprache“* zufolge *(A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára)* bekannt, es wird bestätigt, daß der Landschafsname und die Vorkommen der Siedlungsnamen auf ein gleiches urungarisches Grundwort zurückzuführen sind. Er weist darauf hin, daß das Hauptwort Hon als Siedlungsname nicht nur in Transdanubien, sondern auch im Komitat Heves den Theiß entlang existierte. Als Gewässername ist es auf anderen Sumpfgebieten nicht aufzufinden. Der Landschaftsname Hanság führt die erste lokale Erwähnung unter den Sümpfen namens hon (1478) auf die Periode vor dem

Lautwandel o>a (11–13. Jahrhundert) zurück, sie stellt den von dem heutigen Charakter der Urlandschaft von Hanság fest. Im Beitrag wird auch die Vorkommen der neuzeitlichen Grenzname untersucht. Zusammengefasst wird festgestellt, daß die Bedeutung des sich als Grundlage des vorliegenden Siedlungsnamen betrachtenden Grundwortes 'Sumpf, Moor, Moras' aufgrund der historischen Belegen nicht zu erweisen ist.

IMRE SÖPTEI: NEUERE BEITRÄGE ZUR GRÜNDUNG UND ERSTEN JAHRZEHNTEN VON SCHWABENDORF (KŐSZEGFALVA)

Durch die Forschungen wurden die Geschichte des kleinen Siedlerdorfes mit vielen neuen Angaben vermehrt. Wir konnten kennenlernen, wie sich die Siedler in ihrer neuen Heimat eingerichtet und wie dort in den ersten Jahrzehnten gelebt hatten. In Verbindung mit den bisherigen Vorstellungen wurden sich auch Fragen aufgeworfen. Zu denen gehört das Gründungsjahr, das um ein Jahr früher, 1712 eintreffen konnte. Die zweite Frage bezieht sich auf den Zweck der Ansiedlung. Bisherig wurde es behauptet, daß die Arbeitskraft wegen der Pest ersetzt werden musste. Es stellte sich jedoch heraus, daß die hereinberufenen Untertanen kaum mit Boden versehen werden konnten. Es scheint, daß eher Prestige- und religiöse Gründe – die Rekatolisation – im Hintergrund standen.

GYÖRGY TILCSIK: AUS NORDITALIEN NACH SZOMBATHELY. ANSIEDLUNG UND TÄTIGWERDEN DES FERENC ZANELLI IM KOMITATSSITZ DES KOMITAT VAS IN DER ERSTEN HÄLFTE DES 19. JAHRHUNDERTS. Teil 1.

Im Beitrag werden teils die Vorgeschichte und Umstände der 1800 erfolgten Ansiedlung des im Sitz des Komitates Vas, in Szombathely eingetroffenen Händlers Ferenc Zanelli, teils die Familiengründung des Gewürz- und Mittelwarenhändlers, weiters seine öffentliche Tätigkeit vor allem anhand archivalischer Quellen vorgelegt. Mittels seiner Geschicklichkeit wurde Ferenc Zanelli bald einer der wohlhabendsten Händler von Szombathely, dessen Geschäftsverbindungen sich nicht nur über die Grenzen des Komitates und der westtransdanubischen Region, sondern auch über die des Landes hinaus erstreckten. Nachdem er 1854, in seinem 79. Lebensalter verstarb, ging die Zanellische Handlung unter der Leitung des an seine Stelle tretenden weniger talentvollen Sohnes, József 1866 Bankrott und geriet – mitsamt den von seinen Eltern erworbenen Liegenschaften – in Besitz von Benedek Zittritsch.

ANDRÁS MOLNÁR: „DER UNVERSCHROCKENE, HELDENHAFTE BOLDIZSÁR BARCZA". PORTRAIT EINES HONVEDMAJORS VON 1848 AUS KOMITAT VAS.

Der aus einer besitzadeligen Familie im Komitat Vas stammende, zwischen 1832–1846 bei der Wiener königlichen Leibwache und bei dem kaiserlich-königlichen Heer dienende, dem Wehrdienst als Oberleutnant entlassene Boldizsár Barcza wurde Juni 1848 Hauptmann des 8. Honvedbataillons der Honvedarmee. Er kämpfte vorerst als Kompaniekommandant, ab März 1849 als Bataillonskommandant in Südungarn gegen die serbischen Aufständischen und die kaiserlichen Truppen. Er zeichnete sich mit seiner Heldenhaftigkeit, Tapferkeit besonders in der Schlacht bei Káty am 7. Juni 1949 aus. Nach dem Niederschlag des Freiheitskampfes wurde er von dem kaiserlichen Kriegsgericht zu Tode, dann aus Gnade zu 16-jähriger Festungshaft verurteilt.

MOLL MARTIN: VOM ÜBERMURGEBIET BIS ZUR NEUEN WELT. AUSWANDERUNG AUS DEM UNGARISCHEN KÖNIGREICH UM 1900. FALLSTUDIEN, RAHMENBEDINGUNGEN, NACHLEBEN. Teil 1.

Der Beitrag versucht dem Schicksal von zahlreichen Auswanderern auf der Spur zu folgen, die in den Jahrzehnten vor dem I. Weltkrieg ihre damalige ungarischsprachige – jedoch vorwiegend slowenischsprachige – Heimat verließen. Es gibt zwei Gründe dafür, warum eben die slowenische Auswanderung vom Übermurgebiet untersucht wird. Die Wirtschaftskriese im letzten Viertel des 19. Jahrhunderts wurden erstens die auf den landwirtschaftlichen Gebieten des heutigen Sloweniens Lebenden am besten heimgesucht. Mehr als das Fünftel der in der Donau-Monarchie lebenden slowenische Bevölkerung von annähernd 1,25 Millionen verließ zwischen 1875–1941 ihre Heimat. Die Mehrheit wanderte in die Vereinigten Staaten aus. Der andere Grund dafür ist, daß der Verfasser in Verbindung mit den in seinem Besitz befindlichen Rückerinnerungen einer Mehrgenerationsfamilie eine Antwort darauf zu geben versucht, was die Vorfahrer der Familie zwischen 1906–1912 dazu bewegte, ihre Heimat zu verlassen und in die USA, in ein für sie völlig unbekanntes Land zu emigrieren. Es ergibt sich die Frage, welche gesellschaftlichen und rechtlichen Umstände ihre Entscheidung in zunehmendem Maße bestimmten.

ZOLTÁN HORVÁTH: VOM MARSCH DER VOLSKOLLEGIEN BIS ZUR KULTURAGITATION. VORLEGUNG DES DER LAUFBAHN LÁSZLÓ HANDNAGY (1921–1963)

Die politische Karriere konnte sich wegen des frühen Todes von László Hadnagy nicht entfalten. Er konnte zu gleicher Zeit ab den 1950-er Jahren relativ jung hohe Positionen besetzen. Er entfaltete als kultureller Fachmann und Kulturpolitiker auch während mehrerer Systeme von verschiedenartiger Weltauffassung außerordentlich aktive Tätigkeit. Seine Laufbahn ist außerordentlich lehrreich, wenn wir verstehen wollen, wie sich ein sich seinem Beruf verschriebener Fachmann der Macht gegenüber verhalten soll, wenn er wünscht seine Position zu erhalten.

KÁLMÁN SZÉLL: GEDANKEN IN VERBINDUNG MIT DEM GLAUBEN IM 3. JAHRTAUSEND. Teil 1.

Der Verfasser analysiert die allgemeinen sowie die sich damit verbindenden Begriffe und Zusammenhange des Glaubens. Er behandelt aus historischer Perspektive die Glaubensentwicklung der Menschheit, näher dime Lage der Christenheit und die heutzutage zunehmende Säkularisation. Er berührt die Rolle des Leidens in der Gottesfrage. Er fasst die Geschichte des Atheismus zusammen, macht dessen Gegenwart bekannt sowie die Antwort der Christenheit darauf. Er behandelt kritisch die Annäherungsmodus des Begriffes Gottes, hervorgehoben die indirekten Beweise, die aus dem Leben und dem Universum herabzuleiten sind. Er ermahnt zuletzt die Menschen zu Glauben und Bekehrung.

GYULA BENCZIK: GYULA GÁYER (1883–1932) VILLAGE DRAWING FROM 1931. THE PLACE OF HIS "GÖDÖRHÁZA" WORK IN HIS OEUVRE

Gyula Gáyer is above all known as a natural scientist and botanist. His extraordinary talent, which impressed his contemporaries, holds some surprises for posterity. A good example of this is his sociography

"Gödörháza", written in 1931, the year before the author's death, during the blossoming phase of Hungarian village research. Gáyer, who never gave up his civil profession, was given the task of settling the troubled land relations of Gödörháza, which had been on the Trianon border, as a judge of the Szombathely Court. Gáyer, a naturalist with an objective approach and outstanding writing skills, interpreted the fieldwork as a challenge, and the description of Gödörháza was the fruit of this. After his unexpected death, this paper on "human geography" published in 1936 in the yearbook of the University of Szeged, inexplicably remained unremarked in Gáyer's home Vas County until today.

ISTVÁN MAGYARICS:
THE FOUNDATION AND HISTORY OF THE CISTERCIAN ABBEY OF SZENTGOTTHÁRD. Part 1

III. King Béla founded a Cistercian abbey in Szentgotthárd in 1183. A charter of 1198 listed the donations made to the abbey by individuals who had joined the royal foundation. An analysis of the identity of the persons listed here leads us to the Héder clan, which was held several estates in the region. The royal foundation used an existing royal manor house, which belonged to a royal forest estate near the crossing point of the Rába, where the royal road connecting the royal manors of the wider area crossed the river. Part of the settlement had already belonged to the Héder clan, and is identical to the predium of Chegge mentioned in the foundation charter of the Küszén Abbey of 1157. The Hungarian case mentioned among the miracles of Bishop Saint Gotthard is related to members of the Héder clan. It was this miracle that led to the foundation of the church of St Gotthard, which gave the village its present name.

ZOLTÁN CSISZÁR: SOME THOUGHTS ON THE MEANING OF THE "HANSÁG" LANDSCAPE NAME. THE PALIDIBUS VULGO HON DICTIS AND OTHER HANYS

This study traces the origins of the "Hanság" landscape name and the primeval "Hanság" landscape. The study describes the interpretation of the regional name according to the "Etymological Dictionary of Geographical Names" and the "Historical-Ethymological Dictionary of the Hungarian Language", proves the traceability of the landscape name and the occurrences of the settlement names having the same Old Hungarian root word. It points out that "Hon" as a settlement name has already existed in the Árpád period not only in Transdanubia, but also along the Tisza River in Heves County, but as a hydronym it cannot be identified in other marshland areas. Based on the first local mention of the swamps called "hon" (1478), the name of Hanság is traced back to the period before the o>a sound change (11th–13th century), noting the different character of the Hanság primeval landscape. It then also examines the occurrences of the modern names. In conclusion, the meaning of the Old Hungarian root word: "swamp", "bog", "marsh", "marshland", which is the basis of the current place name, cannot be verified on the basis of historical data.

IMRE SÖPTEI: NEW DATA ON THE FOUNDATION AND FIRST DECADES OF KŐSZEGFALVA

The research has added a lot of new information to the history of Kőszegfalva, a small village. We learned how they settled in their new country and how they lived there in the first decades. At the same time, it raises questions about the ideas that have been put forward so far. One of them is the

year of foundation, which dates 1 year further in the past, to 1712. The other is the purpose of the foundation, to which the response so far has been to replace the labor force depleted by the plague. It turned out, however, that they could barely provide land for the serfs they had called in. It seems to have been more for reasons of prestige and religion, linked to recatholization.

GYÖRGY TILCSIK: FROM NORTHERN ITALY TO SZOMBATHELY FERENC ZANELLI SETTLES AND COMMENCES OPERATION IN THE COUNTY SEAT OF VAS COUNTY IN THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY. Part 1

The study presents, on the one hand, the antecedents and circumstances of the settlement of Ferenc Zanelli, a merchant who arrived in Vas County from Northern Italy in 1800, and on the other hand, how he established a family, his activities as a spice merchant and public figure, primarily based on archival sources. Ferenc Zanelli's skills quickly made him one of the most prosperous merchants of Szombathely, whose business connections extended not only beyond the borders of the county and the Western Transdanubian region, but also beyond the borders of the country. After his death in 1854, at the age of 79, he was succeeded by his less talented son. Under József's management, the Zanelli dealership went bankrupt in 1866 and, together with the properties acquired by his parents, became the property of Benedek Zittritsch.

ANDRÁS MOLNÁR: THE PORTRAIT OF "THE FEARLESS, HEROIC BARCZA BOLDIZSÁR", AN 1848 MAJOR FROM VAS COUNTY

Boldizsár Barcza, who came from a noble Vas County family, served in the Royal Guard of Vienna and the Imperial Army from 1832 to 1846, and was discharged from the army as a Hussar lieutenant, becoming a captain of the 8th Battalion of the Hungarian Defense Forces in June 1848. First as a company commander, and from March 1849 as a battalion commander, he fought together with his unit against Serbian rebels and imperial troops in the Délvidék. His heroism and courage stood out especially in the battle of Káty on 7 June 1849. After the defeat of the War of Independence, the imperialists sentenced him to death and then, as a mercy, to 16 years' imprisonment.

MARTIN MOLL: FROM PREKMURJE TO THE NEW WORLD EMIGRATION FROM THE HUNGARIAN KINGDOM AROUND 1900. CASE STUDIES, FRAMEWORK CONDITIONS, FOLLOW-UP. Part 1

The study attempts to trace the fate of the countless emigrants who left their then-Hungarian – but predominantly Slovenian-speaking – homeland in the years before World War I. There are two reasons why you are looking at Slovenian emigration from the Prekmurje region. One is that the people living in the agricultural areas of present-day Slovenia were hit hardest by the economic crisis of the last quarter of the 19th century. More than a fifth of the Slovenian population of around 1.25 million living in the Danube-Monarchy left their homeland between 1875 and 1914. Most of them emigrated to the United States of America. The second reason is that the author uses the multi-generational memoirs of a family in the Prekmurje Region in his possession to try to find an answer to the question of what prompted between 1906 and 1912 the family's ancestors to leave their homeland and emigrate to the USA, a country they were

completely unfamiliar with. What were the social and legal circumstances that significantly influenced their decision?

ZOLTÁN HORVÁTH:
FROM THE SHINING WINDS TO CULTURAL PROPAGANDA.
A BIOGRAPHY OF LÁSZLÓ HADNAGY
(1921–1963)

Although László Hadnagy's political career was thwarted due to his premature death, he was able to hold high positions from the 1950s onwards at a very young age. As a cultural specialist and cultural politician, he was very active under several different ideological systems. His life proves to be an extremely instructive one if we are to understand how a professional committed to his profession must behave in the face of power if he is to remain in his position.

KÁLMÁN SZÉLL: REFLECTIONS ON FAITH IN THE 3RD MILLENNIUM.
Part 1

The author explores the general concepts of faith, with an emphasis on faith in God, and their interconnections. He takes a historical perspective on the development of humanity's faith, and more specifically on the situation of Christianity and the growing secularization of our times. It touches on the role of suffering in the matter of God. It summarizes the history of atheism, describes its present and the response of Christianity to it. It critically discusses the ways of approaching the concept of God, highlighting indirect proofs of God derived from life and the universe, and finally invites people to faith and conversion.

SZERZŐINK

DR. ÁCS ZOLTÁN (1953) történész, fordító, Szombathely
DR. BARISKA ISTVÁN (1943) történész, ny. levéltárvezető, Kőszeg
BENCZIK GYULA (1955) ny. levéltáros, Egyházasrádóc
BIRÓ ZSOLT (1969) fordító, tanár, Szombathely
CSISZÁR ZOLTÁN (1956) okleveles gépész szakmérnök, Veszprém
DR. GRÁFIK IMRE (1944) néprajzkutató, ny. múzeumi főtanácsos, Szombathely
HORVÁTH ZOLTÁN (1982) doktorandusz, Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Győr; ügyvezető igazgató, AGORA Savaria Kulturális és Médiaközpont Nonprofit Kft., Szombathely
KUGLICS GÁBOR (1976) helytörténeti kutató, Püspökmolnári
MAGYARICS ISTVÁN (1958) helytörténeti kutató, Magyarlak
DR. MARTIN MOLL (1961) egyetemi docens, Karl-Franzens-Universität, Geisteswissenschaftliche Fakultät, Institut für Geschichte, Graz
MOLNÁR ANDRÁS (1962) levéltár-igazgató, levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára, Zalaegerszeg
SÖPTEI IMRE (1961) osztályvezető, levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára Kőszegi Fióklevéltár, Kőszeg
DR. TILCSIK GYÖRGY (1952) levéltáros, ny. levéltárigazgató, Szombathely
DR. SZÉLL KÁLMÁN (1926) ny. főorvos, címzetes egyetemi tanár, író, Szombathely

completely unfamiliar with. What were the social and legal circumstances that significantly influenced their decision?

ZOLTÁN HORVÁTH:
FROM THE SHINING WINDS TO CULTURAL PROPAGANDA.
A BIOGRAPHY OF LÁSZLÓ HADNAGY
(1921–1963)

Although László Hadnagy's political career was thwarted due to his premature death, he was able to hold high positions from the 1950s onwards at a very young age. As a cultural specialist and cultural politician, he was very active under several different ideological systems. His life proves to be an extremely instructive one if we are to understand how a professional committed to his profession must behave in the face of power if he is to remain in his position.

KÁLMÁN SZÉLL: REFLECTIONS ON FAITH IN THE 3RD MILLENNIUM.
Part 1

The author explores the general concepts of faith, with an emphasis on faith in God, and their interconnections. He takes a historical perspective on the development of humanity's faith, and more specifically on the situation of Christianity and the growing secularization of our times. It touches on the role of suffering in the matter of God. It summarizes the history of atheism, describes its present and the response of Christianity to it. It critically discusses the ways of approaching the concept of God, highlighting indirect proofs of God derived from life and the universe, and finally invites people to faith and conversion.

SZERZŐINK

DR. ÁCS ZOLTÁN (1953) történész, fordító, Szombathely
DR. BARISKA ISTVÁN (1943) történész, ny. levéltárvezető, Kőszeg
BENCZIK GYULA (1955) ny. levéltáros, Egyházasrádóc
BIRÓ ZSOLT (1969) fordító, tanár, Szombathely
CSISZÁR ZOLTÁN (1956) okleveles gépész szakmérnök, Veszprém
DR. GRÁFIK IMRE (1944) néprajzkutató, ny. múzeumi főtanácsos, Szombathely
HORVÁTH ZOLTÁN (1982) doktorandusz, Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Győr; ügyvezető igazgató, AGORA Savaria Kulturális és Médiaközpont Nonprofit Kft., Szombathely
KUGLICS GÁBOR (1976) helytörténeti kutató, Püspökmolnári
MAGYARICS ISTVÁN (1958) helytörténeti kutató, Magyarlak
DR. MARTIN MOLL (1961) egyetemi docens, Karl-Franzens-Universität, Geisteswissenschaftliche Fakultät, Institut für Geschichte, Graz
MOLNÁR ANDRÁS (1962) levéltár-igazgató, levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára, Zalaegerszeg
SÖPTEI IMRE (1961) osztályvezető, levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára Kőszegi Fióklevéltár, Kőszeg
DR. TILCSIK GYÖRGY (1952) levéltáros, ny. levéltárigazgató, Szombathely
DR. SZÉLL KÁLMÁN (1926) ny. főorvos, címzetes egyetemi tanár, író, Szombathely